

T. C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİLBİLİM ANABİLİM DALI

SÖYLEMDE ZAMANSAL İLİŞKİLER: TÜRKÇEDEN TANITLARIYLA BİR
UYGUNLAŞTIRMA MODELİ ÖNERİSİ

Doktora Tezi

Neslihan Özmen

Ankara, 2006

**T. C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİL BİLİM ANABİLİM DALI**

**SÖYLEMDE ZAMANSAL İLİŞKİLER: TÜRKÇEDEN TANITLARIYLA BİR
UYGUNLAŞTIRMA MODELİ ÖNERİSİ**

Doktora Tezi

Neslihan Özmen

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Gülsün Leyla Uzun

Ankara, 2006

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİL BİLİM ANABİLİM DALI

SÖYLEMDE ZAMANSAL İLİŞKİLER: TÜRKÇEDEN TANITLARIYLA BİR
UYGUNLAŞTIRMA MODELİ ÖNERİSİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Gülsün Leyla Uzun

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı

İmzası

Doçent.Dr. Gülsün Leyla Uzun (Danışman)

.....

Doçent Dr. Yeşim Aksan

.....

Doçent Dr. Ümit Deniz Turan

.....

Doçent Dr. Engin Uzun

.....

Doçent Dr. Mustafa Aksan

.....

Tez Sınavı Tarihi: 13 Haziran 2006

İçindekiler

Önsöz	iii
Teşekkür.....	iv
Şekiller Listesi.....	vi
Tablolar Listesi.....	vii
İmler ve Kısaltmalar.....	viii
Terimler Listesi.....	xi
Giriş.....	1

1. Bölüm: Kuramsal Çerçeve 6

1.1 Söylemin Zamansal Yapısıyla İlgili Yaklaşımlar.....	6
1.2 Gönderimsel Yaklaşımlar.....	7
1.3 Gönderimsel Olmayan Yaklaşımlar.....	12
1.4 Uygunluk Kuramı.....	24
1.4.1 Uygunluk Kuramı ve Temel Kavramları.....	26
1.4.2 Uygunluk Anlambilimi Kuramı.....	29
1.4.3 Yönelimsel Çıkarım Modeli.....	35
1.4.4 Çift Yönlü Uygunluk Kuramı.....	44

2. Bölüm: Zamansal Kısıtlayıcılar ve Zamansal-Olmama 48

2. 1. Zamansal İlişkiler ve Kısıtlayıcılar.....	48
2.1.1 Zamansal Aynılık.....	49

2.1.2 Bağımlılık İlkesi.....	55
2.1.3 Zaman.....	59
2.2 Zamansal Olmama ve Kısıtlayıcıların Yıkılması.....	62
2.3 Zamansal Olmama İlişkisi ve Sözbilimsel Yapı	75
3. Bölüm: Zamansal Eş-zamanlılık.....	83
3.1 Eşzamanlılık İlişkileri.....	83
3.2 Zamansal Paralellik.....	83
3.3 Zamansal İçerme.....	99
3.3.1 Zamansal İçerme ve Olay Tümceleri.....	99
3.3.2 Zamansal İçerme, Durum ve Süreklilik Tümceleri.....	117
4. Bölüm: Zamansal Öncelik ve Sonralık.....	126
4.1 Zamansal Öncelik ve Zamansal Sonralık.....	126
4.2 Zamansal Öncelik ve Geçmiş-Bitmişlik.....	126
4.3 Zamansal Sonralık, Bitmişlik Görünüşü ve Aynılığın Yıkılması.....	141
4.4 Zamansal Öncelik ve Aynılığın Yıkılması.....	152
5. Sonuç.....	160
Kaynakça.....	173
Özet	180
Abstract.....	182

Önsöz

Bugün doğal dil yorumlamalarına ilişkin çalışmaların sonuçları, yorumlamanın sadece tek bir düzlemde, yani sadece dilsel veya dil-dışı düzlemlerde ele alınamayacağını göstermektedir. Doğal dile ilişkin yorumlamalarımız, dil ve dünya bilgisinden gelen kısıtlamaların etkileşimi sonucunda gerçekleşmektedir.

Bu durum söylemin zamansal yapısının yorumlanması için de geçerlidir. Bu yapının yorumlanmasında da anlamsal, sözdizimsel ve edimsel düzlemlerden gelen kısıtlamaların rolü bulunmakta ve bu kısıtlamalar güçlülük dereceleri, yani söylemin zamansal yapısı üzerindeki etkileri açısından farklılık göstermektedir. Son yıllarda anlambilimsel ve edibilimsel düzlemlere de uygulanan Uygunluk Kuramı'nın sunmuş olduğu yöntem ve araçlar, söylemin zamansal yapısının yorumlanmasında etkili olan tüm değişkenleri ve bunlar arasındaki etkileşimi açıklayabilme yeterliliği ile dikkati çekmektedir.

Uygunluk kuramının temel ilkelerine dayanan bu çalışmada, söylemin zamansal yapısının yorumlanmasında rol yüklenen ve farklı doğalara sahip olan kısıtlayıcılar ele alınırken, yorumlamayı etkileyen kısıtlayıcıların güçlülük dereceleri ve bunlar arasındaki etkileşim göz önünde bulundurularak, söylemin zamansal yorumlanması bir uygunlaştırma süreci olarak kabul edilecektir.

Ankara, 2006

Neslihan Özmen

Teşekkür

Doktora çalışmamın bir ürünü olan bu tezin ortaya çıkmasında Danışmanım Doç. Dr. Leyla Uzun'un emeği kelimelerle ifade edilemeyecek kadar çok olmuştur. Çalışmam boyunca bana inandığı ve vermiş olduğu her türlü destek için kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır. Onun yönlendirmeleri, güçlü dil sezgisi ve cesaretlendirmeleri bu tez çalışmasının tamamlanmasında ve ortaya çıkmasında en büyük etkidir.

Çalışmamın taslak sürümü için bana değerli zamanlarını veren ve taslak üzerinde öneri ve görüşlerini aktaran Doç. Dr. Engin Uzun ve Doç. Dr. Yeşim Aksan'a da sonsuz teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Çalışmam süresince benden yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. İclal Ergenç, Doç. Dr. Mustafa Aksan ve Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dilbilim Bölümü öğretim elemanları ile Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim elemanlarına teşekkür ederim.

Ayrıca Utrecht Üniversitesi Dilbilim Enstitüsünde dokuz ay sürdürdüğüm araştırmalarım boyunca, çalışmamın kuramsal çerçevesini oluşturmada önerilerini aktaran Prof. Dr. Henriette De Swart, bu bölümde araştırma yapmama imkân tanıyan Prof. Dr. Eric Reuland ve beni bu konuda maddi açıdan destekleyen Nuffic Organizasyonuna teşekkürlerim sonsuzdur. Bu noktada, çalışmamın ilk aşamalarında bir yurt-dışı araştırma konusunda beni cesaretlendiren ve bana her türlü

desteğini sunan Yard. Doç. Dr. Zeynep Erk Emeksiz’e de teŖekkürü borç bilirim. Ayrıca Hollanda’da kaldığım dokuz ay boyunca yaşadığımız ortamı neŖesiyle ve gülümsemesiyle ısıtan ev arkadaşım değerli kimyacı Viorica Lastun’a da teŖekkürlerimi sunarım.

Çalışmamın en zorlu süreci olan yazım aşamasında bana maddi, manevi ve akademik anlamda her konuda destek olan hem ev hem iş arkadaşım değerli AraŖ. Gör. Demet Corcu Gül ve bana eşsiz sevgisiyle güç veren diğer yarım sevgili Joop’uma edeceğim teŖekkür hiçbir zaman yeterli olmayacaktır.

Son olarak tez çalışmamın her aşamasında yanımda olan ve beni her konuda destekleyen anne ve babama minnettarlığım ve gönöl borcum sonsuzdur.

Şekiller Listesi

Şekil I. Görünüş Türlerinin Bağımlı Yapısı

Şekil II. Uygunluk Kuramı'nın Yapılanışı

Şekil III. Çift Yönlü Uygunluk Kuramı'nda Dilbilgisi Sistemi

Tablolar Listesi

Tablo I. Uygunluk Ölçümleme Tablosunun Sesbilim Düzlemine Uygulanışı

Tablo II. Yönelimsel Çıkarım Modeli'nin Uygunluk Anlambilimi Çerçevesinde
Uygunluk Tablosuna Uygulanışı I

Tablo III. Yönelimsel Çıkarım Modeli'nin Uygunluk Anlambilimi Çerçevesinde
Uygunluk Tablosuna Uygulanışı II

Tablo IV. Yönelimsel Özelliklerin Türleri

Tablo V. Bilgi Hiyerarşisi ve Güçlülük Dereceleri

Tablo VI. Bitmişlik Görünüşüne İlişkin Söylem Oluşturma Kuralları

Tablo VII. Geçmiş Bitmişliğe Yönelik Söylem Oluşturma Kuralları

İmler ve Kısaltmalar

$\leq$	‘Hemen sonra’ Zamansal İlişkisi
$\wedge$	‘ve’ Bağlacı
*	Bir kısıtlayıcının bir defa yıkılması
!	Bir kısıtlayıcının ciddi bir şekilde yıkılması
**	Bir kısıtlayıcının iki defa yıkılması
$\rightarrow$	Güçlü ve Yıkılamayan Çıkarım Sembolü
$\checkmark$	Kısıtlayıcının Tatmin Edilmesi
τ	Metnin Son Halinin Sunuluşu
$\neg$	Olumsuzluk İşlemcisi
ϕ, ψ, χ	Önermelerin Üst Formülleri
α, β	Parçalı Söylem Sunuluş Yapıları
$\rangle$	Tek Düzeye Olmayan Koşul İşlemcisi
$\Rightarrow, \Leftarrow$	Uygun Aday
$\exists$	Varoluşsal İşlemci
$\approx$	Yıkılabilen Çıkarım Sembolü
$\Rightarrow$	Yönelimsel Özelliğin Kayması
$\succ$	Zamansal Bitişiklik
$\subseteq$	Zamansal İçerme
$<$	Zamansal Sonralık
$> <$	Zamansal Uzaklık
$> <$	Zamansal Yakınlık
$\square$	Zorunluluk İşlemcisi

A. D. K	Altdonanım Kısıtlayıcısı
A. K	Aralık Kısıtlayıcısı
A. K (A)	Aralık Kısıtlayıcısının A Alt Kısıtlayıcısı
A. K (B)	Aralık Kısıtlayıcısının B Alt Kısıtlayıcısı
A. P. K	Arkaplan Kısıtlayıcısı
A. Y. K	Aralık Yapısı Kısıtlayıcısı
B. K	Bağımlılık Kısıtlayıcısı
D	Durum Tümcəsi
G	Güçlü Geri Yönelimsel Özellik
g	Zayıf Geri Yönelimsel Özellik
GZ	Gönderim Zamanı
İ	Güçlü İleri Yönelimsel Özellik
i	Zayıf İleri Yönelimsel Özellik
İ. K	İşleme Kısıtlayıcısı
KZ	Konuşma Zamanı
L. K	Listeleme Kısıtlayıcısı
O	Olay Tümcəsi
OZ	Olay Zamanı
P. K	Paralellik Kısıtlayıcısı
SD	Sonuç Durum Tümcəsi
Y. D. K	Yandonanım Kısıtlayıcısı
Z	Zaman
Z. A. K (A)	Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısının A Alt Kısıtlayıcısı
Z. A. K (B)	Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısının B Alt Kısıtlayıcısı

Z. A. K (C) Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısının C Alt kısıtlayıcısı

Z. Ç. E. K Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısı

Z. K Zaman Kısıtlayıcısı

Terimler Listesi

Aksiyom (Axiom) : Güçlü ve yıkılamayan çıkarım kuralı.

Altdonanım (Subordination): Söylemde çizgisel olmayan ve paralellik göstermeyen sözbilimsel ilişkiler (çekirdek ve eklentiden oluşur)

Aynılık Kısıtlayıcıları (Faithfulness Constraints): Girdi ile çıktının aynılığını gerektiren kısıtlayıcılar.

Bağımlı Durum (Contingent State): Bir durum değişikliğine gönderim içeren görünüş türü, Örn. *Sınıfını nihayet geçti. Çok mutluymuş artık.*

Bağımlı Yapı (Contingency Structure) : Bir değişime gönderim içeren görünüş türlerinin hazırlık, son ve sonuç aşamaları bulunabilmektedir. Bu anlam yapısına bağımlı yapı denir.

Belirtlilik Kısıtlayıcıları (Markedness Constraints) : Çıktının biçimiyle ilgilenen kısıtlayıcılar.

Bütüncül Anlam (Compositional Meaning) : Herhangi bir tümceyi oluşturan birimlerin anlamsal ve sözdizimsel özelliklerinden gelen anlam.

Değerlendirici Mekanizma (Evaluator) : Kısıtlayıcı hiyerarşisini kullanarak en uygun adayı belirleyen mekanizma.

Durum (States): Herhangi bir değişikliğe gönderim içermeyen, bağımlı yapısı bulunmayan görünüş türü. **Örn:** Çok yorgundu.

Geçiş Ağı (Transition Network) : Görünüş türleri arasındaki kaymaları gösteren dinamik ağ.

Güçlülük Derecesi (Degree of Strength): Farklı doğalara sahip olan kısıtlayıcıların bir hiyerarşi ölçeğinde almış olduğu zayıf veya güçlü değerler ve bu değerler doğrultusunda göstermiş oldukları etki.

Kavramsal Bilgi (Conceptual Information) : Dilbilgisel ifadelerin göstermiş olduğu kavramlara ilişkin bilgi.

Konusal İlişki (Topical Relation) : Bağımlılık ilişkisinin yer almadığı ilişki türü.

Noktasallar (Point): Bir değişime gönderim içermeyen, anlıksal olaylara gönderimde bulunan ve bağımlı yapısı bulunmayan görünüş türü, **Örn:** Ali hapşırıldı.

Sonlular (Culminations): Bir değişikliğe gönderim içeren ve değişimin son aşamasına gönderim yapan görünüş türü, **Örn:** Dağa vardı.

Sonlu Süreçler (Culminated Process): Bir değişikliğe gönderim içeren, ve bu değişimden önceki sürece de gönderimde bulunan görünüş türü, **Örn:** Mektubu iki saatte yazdı.

Sonuçsallık (Consequentiality) : Bağımlı yapısı olan ve zamansal sonralık gösteren ilişki.

Süreçler (Processes): Bir değişime gönderim içermeyen ve bağımlı yapısı bulunmayan görünüş türü, **Örn:** Ali bütün gün mışıl mışıl uyudu.

Tek Düze Olmayan Mantık Sistemi (Non-Monotonic Logic): Yıkılabilen kuralların yer aldığı mantık sistemi.

Uygunlaştırma (Optimization) : Dil yorumlama veya üretim sürecinde farklı doğalara ve güçlülük derecelerine sahip kısıtlayıcılar arasındaki çelişkilerin çözümlenerek en uygun yorumlamaya veya yüzeysel biçime ulaşılması.

Uygunluk İlkesi (Principle of Optimality) : Uygun yorumlamaya erişimde kısıtlayıcılar arasındaki çelişkilerin azlığını gerektiren ilke.

Üretici Mekanizma (Generator): Dil girdisi çerçevesinde olası çıktı adaylarını üreten mekanizma.

Yandonanım (Subordination): Söylemde çizgisellik ve paralellik gösteren sözbilimsel ilişkiler (sadecek çekirdekten oluşur).

Yordamsal Bilgi (Procedural Information) : Kavramlar aracılığıyla erişilen zihinsel sunuluşların ne şekilde yönetilmesi gerektiğini belirginleştiren bilgi.

Yönelimsel Özellik (Directional Feature) : Zamansal yorumlama düzleminde, tümcenin bütüncül anlamını yansıtan özellik.

Giriş

Doğal dillerde, söylemin zamansal yapısının nasıl yorumlandığı anlambilim ve edimbilimin konusu olagelmıştır. Anlambilim düzleminde *gönderimsel* (referential) bakış açısını benimseyen çalışmalarda, söylemde yer alan tümcelerın görünüş türlerinin söylemin zamansal yapısının açıklanmasında belirleyici olduğu öne sürölmüştür. Ancak söylemde aktarılan tümcelerın görünüş türleri söylemin zamansal yapısını her durumda belirleyememekte, tümcelerın görünüş türünü yansıtan bütöncöl anlam doğrultusunda ele edilen yorumlamalar kimi durumlarda geçersiz olabilmektedir. Gönderimsel yaklaşımların belirtilen açıdan yetersizliğini vurgulayan *gönderimsel olmayan* (non-referential) yaklaşımlarda ise söylemin zamansal yorumlanmasında dünya bilgisinin rolüne değinilmiştir. Ancak, gönderimsel yaklaşımlarda görünüş türünün rolüne gereğinden fazla yer verilirken, gönderimsel olmayan yaklaşımlarda da dünya bilgisinin rolü üzerinde çok durulduğunu belirtmek gerekir. Sözü edilen bütün bu yaklaşımlar sonucunda elde edilen bulgular, söylemin zamansal yorumlamasının tek bir düzlemde ele alınmasının sorunlar içerdüğünü ve hiçbir yaklaşımın tek başına açıklayıcı olamadığını göstermektedir.

Söylemin zamansal yapısının yorumlanması anlamsal, sözdizimsel ve edimsel düzlemde bütöncöl bir bakış açısıyla ele alınması gereken bir süreçtir. Bu süreçte farklı düzlemlerden gelen kısıtlamalar etkileşim içerisinde. Bu kısıtlamalar arasındaki etkileşimin etkin bir şekilde gösterilebilmesi için de *Uygunluk Kuramı*'nın (Optimality Theory) temel ilke ve araçları bütöncöl bir yöntem sunmaktadır. Son

yıllarda anlambilim ve edimbilim alanlarına da uygulanan bu kuram, doğal dil yorumlamalarını bir uygunlaştırma süreci olarak kabul etmekte ve bu süreç içerisinde farklı türdeki bilgi kaynaklarından gelen kısıtlamalar arasındaki etkileşimin doğasını etkin bir şekilde göstermektedir.

Böyle bir kuramsal çerçeveden yaklaşıldığında söylemin zamansal yapısının yorumlanmasına yönelik Moeschler (2002) tarafından geliştirilen *Yönelimsel Çıkarım Modeli*'nin (Directional Inference Model) , farklı düzlemlerden gelen kısıtlamalar arasındaki güçlülük derecelerini etkili bir şekilde gösterme yeterliliği sergilediği söylenebilir. Ancak, modelin kimi açıklama güçlülükleri taşıdığı göz ardı edilemez. Öyle ki söylemin hiyerarşik yapısını ve sözbilimsel ilişkilerin varlığını reddeden bu model, Bölüm (1.4.3)'te ayrıntılı bir biçimde açıklanacağı gibi uygunlaştırma sürecinin sadece yorumlama bileşenini ele aldığı için, bütün görünümleri açıklayamamaktadır. Ayrıca model her ne kadar uygunluk tabanlı olsa da, bu modelde Uygunluk Kuramı'nın temel taşlarından olan *aynılık* (faithfulness) ve *belirtlilik* (markedness) işlevi yüklenen kısıtlayıcılara yönelik bir betimleme yapılmamıştır. Bu durum modelin *belirtili anlam ve biçim* (marked meaning and form pairs) çiftleri ile *belirtisiz anlam ve biçim çiftleri* (unmarked meaning and form pairs) arasındaki farklılığı da açıklayamaması sonucunu beraberinde getirmektedir.

Yukarıda sunulan bu sorunlar göz önünde bulundurularak, bu çalışmanın amacı söylem düzleminde Türkçeden gelen tanıtlara da dayanarak, söylemin zamansal yorumlamasına yönelik uygunluk tabanlı bir yorumlama modeli geliştirmektir. Bugüne kadar Türkçe alanyazınında zaman ve görünüş üzerine

yapılan çalışmalar daha çok tümcesel boyutta ve edin düzleminde kalan alıřmalardır¹ (Yavaş, 1980; Aksu-Koç, 1988; Taylan, 1996, 1997; Kornfilt, 1997; Uzun, 1998). Bu tez çalışması ise tümcesel düzlemde söylem düzlemine geçerek söylemde zamansal ilişkilerin ne şekilde algılandığına ilişkin bir model sunmayı hedeflemektedir. Çalışmada, önerilecek olan bu model çerçevesinde, hem söylemin zamansal yapısında rol oynayan Aynılık ile Belirtililik işlevi yüklenen kısıtlayıcılar ne sürülecek hem de bunlar arasında nasıl bir etkileşim olduğu ortaya konacaktır. Tezde Uygunluk Kuramı'nın temel ilke ve araçlarına dayanılarak geliştireceğimiz ve ‘‘Zamansal Uygunlaştırma Modeli’’ şeklinde adlandıracağımız bu model, bir yandan edin kaynaklı örneklere, diğer yandan da anlatı metinlerinden oluşturulan bir doğal veri tabanına dayalı olarak sunulacaktır. Anlatı metinlerinden oluşturulmuş veri tabanında şu 6 roman yer almaktadır: *İnce Memed*, Yaşar Kemal; *Anayurt Otel*, Yusuf Atılgan; *Bıçak Sirt*, Osman Aysu; *Taş Plak*, Osman Aysu; *Erguvan Kenti Troya'nın Acı yks* İşkender Azatoğlu; *şu ılgın Türkler*, Turgut Özakman.

Anlatı metinlerinde yer alan olaylar zinciri zamansal yapısı gereği tezin inceleme konusu olarak ele alınmış, *bakış açısı* (perspective) sunan görünümler ise kipsellik düzleminde değerlendirilmesi gerektiği için bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Çalışmada dilsel, dilbilimsel tanıtılama sürecinde test aracı olarak zamansal bağlayıcılar ve ulaçlar kullanılmıştır. Çalışmanın inceleme ve çözümlleme aşamasında önerilen model çerçevesinde bu araçlara yönelik genel betimlemelere de ulaşılabileceği görülmüştür. Ancak, bu betimlemeler gelecekteki bir başka

¹ Kipsel düzlemde –mış'ın masallardaki işlevi için Zeyrek (1990)'a bakınız.

çalışmanın konusu olarak düşünüldüğünden bu çalışmanın asıl amacı dışında tutulacak ve bu tür betimlemelere gereken durumlarda kısaca değinilecektir.

Bu çalışmada önerilen ‘‘Zamansal Uygunlaştırma Modeli’’, anlatısal söylemlerde zamansal yapının en uygun ne şekilde nasıl algılandığının yanı sıra anlatısal olmayan söylemlerdeki zamansal yapıyı da açıklamayı hedeflemektedir. Bu nedenle bu çalışma, söylemin zamansal yapısının yorumlanmasına henüz etkin bir şekilde uygulanmamış olan Uygunluk Kuramı çalışmalarına genel bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Yukarıda sunulan amaçlar ve sınırlılıklar çerçevesinde bu tez çalışması şu bölümlerden oluşturulmuştur: Birinci bölümde öncelikle söylemin zamansal yapısının yorumlanmasına yönelik yaklaşımlar değerlendirilecek ve Uygunluk Kuramı’nın temel ilke ve araçları sunulacaktır. İkinci bölümde, söylemin zamansal yapısının en uygun şekilde yorumlanmasını açıklamak üzere ‘‘Zamansal Uygunlaştırma Modeli’’ şeklinde adlandırdığımız bir model geliştirilecek ve zamansal yapının yorumlanmasında rol oynayan kısıtlayıcılar kümesi sunulacaktır. Bu bölümde ayrıca zamansal olmama ilişkilerinin nasıl ortaya çıktığı ve bu tür görünümünün ne tür bir sözbilimsel yapı sergilediği üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde zamansal eşzamanlılık ilişkileri ele alınacak, zamansal paralellik ve zamansal içerme ilişkilerinin belirlenmesinde rol oynayan Aralık kısıtlayıcıları sunulacaktır. Dördüncü bölümde ise zamansal öncelik ve sonralık ilişkileri üzerinde durulacak, *Çift Yönlü Uygunlaştırma* (Bi-directional Optimality) bakış açısı çerçevesinde söylemin hiyerarşik yapısını dikkate alan Paralellik kısıtlayıcısı

tanıtılacaktır. Çalışmanın sonuç bölümünde önceki bölümlerde ortaya konan bulgular değerlendirilecek ve bu değerlendirmelere bağlı vargılar oluşturulacaktır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Söylemin Zamansal Yapısıyla İlgili Yaklaşımlar

Söylemde zamansal ilişkilerin açıklamasına yönelik çalışmalara bakıldığında, söylemdeki zamansal görünümünün ele alınış biçiminin şu iki farklı kuramsal çerçeve altında toplandığı görülmektedir: *Gönderimsel Yaklaşımlar* (Referential Theories) ve *Gönderimsel Olmayan Yaklaşımlar* (Non-referential Theories).

Gönderimsel yaklaşımlar (Kamp ve Rohrer, 1983; Hinrichs, 1981, 1986; Kamp ve Ryle, 1993; Partee, 1973; 1984), Reichenbach'ın (1947), *gönderim zamanı* (reference time) kavramını söylem düzleminde yeniden yorumlayarak söylemdeki zamansal hareketi, gönderim zamanlarının ileri doğru hareket etmesiyle ilişkilendirmiştir. Gönderimsel olmayan yaklaşımlarda (Dowty, 1986; Caenepeel, 1989; Lascarides 1992; Lascarides ve Asher, 1993; Lascarides ve Oberlander 1993; Landeweerd, 1998) , söylemdeki zamansal ilişkilerin sadece gönderim zamanı çerçevesinde açıklanamayacağı, dünya bilgisi ve sözbilimsel ilişkilerin de söylemin zamansal yapısının belirlenmesinde önemli rol üstlendikleri belirtilmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde, önce söylemin zamansal yapısının açıklanmasına yönelik bu yaklaşımlar özetlenecek, ardından da *Uygunluk Kuramı* (Optimality Theory) çerçevesinde söylemdeki zamansal ilişkilerin açıklanmasına yönelik özgün bir yaklaşım sunulacaktır. Söylemin zaman açısından yorumlamasında, birbirinden farklı bilgi kaynakları (anlambilimsel, sözdizimsel,

sözbilimsel yapı) devrededir ve farklı doğaya sahip bu bilgi kaynakları söylemin zamansal yapısı üzerine birtakım sınırlamalar getirmektedir. Bunlar arasındaki etkileşim ise bir *uygunlaştırma* (optimization) sürecidir. Bu çerçevede, söylemdeki zamansal ilişkilerin açıklanmasına yönelik olarak geliştireceğimiz bu özgün yaklaşımı sunarken bu görünümüleri bir uygunlaştırma sorunu olarak kabul edecek ve bundan sonraki bölümde, söz konusu farklı bilgi kaynakları arasındaki etkileşimi göstererek, zamansal yapının en uygun şekilde yorumlamasında etkili olduğunu iddia ettiğimiz kısıtlayıcılar kümesini tanıtacağız.

1.2 Gönderimsel Yaklaşımlar

Söylemin zamansal yapısı ile ilgili gönderimsel yaklaşımlar Reichenbach'ın (1947) gönderim zamanı kavramını kullanarak, dilbilgisel zaman biçimbirimlerinin tümcelerın görünüş türlerinin ve zaman belirteçlerinin söylemdeki zamansal ilişkileri ne şekilde belirlediğı üzerinde durmuştur (Kamp ve Rohrer, 1983; Hinrichs, 1981, 1986; Kamp ve Ryle, 1993; Partee, 1973; 1984). Kamp ve Rohrer (1983), çalışmalarında gönderim zamanı kavramını söylem düzleminde ele alarak, Örnek (1)'de görüldüğü gibi, olay tümcelerinin söyleme yeni bir gönderim zamanı sunduğunu belirtmişlerdir. Durum veya süreklilik görünüşüyle aktarılan tümcelerın ise, Örnek (2)'de görüldüğü gibi, yeni bir gönderim zamanı sunmadığı, olay tümcesi tarafından sunulan gönderim zamanını çerçeveledikleri öne sürülmüştür:

1. Ayşe içeri girdi. Elindeki poşetleri yere bıraktı.
2. Ayşe içeri girdi. Annesi bulaşık yıkıyordu.

Örnek (1) ve (2)'ye bakıldığında görüleceği gibi, (1)'deki örnekte ikinci tümce bir olayı, (2)'deki ikinci tümce ise bir süreci aktarmaktadır. Kamp ve Rohrer'e göre, Örnek (1)'deki ikinci tümcede aktarılan olayın öncülü, ilk tümcede aktarılan olay tümcesidir ve ikinci tümce bu öncüle göre yorumlanmaktadır. Bu durumda, ikinci tümcede aktarılan olay, ilk tümceden aktarılan olaydan sonradır. Kamp ve Rohrer (1983), Kamp ve Ryle (1993), söylemin zamansal çizgisindeki bu hareketi, olay tümceleri tarafından gerçekleştirilen gönderim zamanlarının ileri doğru hareketi biçiminde ortaya çıkan bir hareket olarak açıklamıştır. Örnek (2)'deki ikinci tümce ise süreklilik görünüşüyle aktarıldığından, kendisinden önceki olay tümcesinin gönderim zamanı çerçevesinde yer almaktadır. Bu nedenle, durum veya süreç tümceleri zaman çizgisinde bir anlatısal harekete yol açamaz. Bu çerçevede, Partee (1973, 1984)'ye göre, olay, durum ve süreç tümcelerinin taşıdıkları söylem oluşturma kuralları şu farklılıkları göstermektedir:

- (i) Görünüş özellikleri açısından olay gösteren bir tümce, kendisinden önce yer alan bir olay tümcesinin söyleme sunmuş olduğu gönderim zamanı içerisinde kalır. Buna ilişkin söylem oluşturma kuralı $O \subseteq GZ$ şeklinde gösterilmektedir.
- (ii) Görünüş özellikleri açısından durum veya süreç gösteren bir tümce, kendisinden önce yer alan bir olay tümcesinin sunmuş olduğu gönderim zamanını içerir. Buna ilişkin söylem oluşturma kuralı $GZ \subseteq D$ şeklinde gösterilmektedir.

- (iii) Olay tümceleri söyleme yeni bir gönderim zamanı sunarlar, durum veya süreç tümceleri sunmazlar.

Yukarıda sunulan söylem oluşturma kuralları çerçevesinde aşağıda (3) ve (4)'te sunulan örnekleri inceleyelim:

3. On ikiye doğru kalktı. Kapıyı demirledi, kilitledi; ışıkları söndürdü.
(*Anayurt Oteli*, sf: 41)
4. Sol cebinden sigara paketiyle kibriti çıkardı, başucu masasına koydu.
Saat on biri yirmi geçiyordu. (*Anayurt Oteli*, sf: 54)

Örnek (3)'e baktığımızda, burada aktarılan tümcelerin görünüş özellikleri olaydır ve burada aktarılan her olay tümcesi, bir önceki tümce tarafından sunulan gönderim zamanı içerisinde yer alarak, yeni bir güncellenmiş gönderim zamanı ortaya sunmaktadır. Buradaki tümceler arasındaki zamansal ilişkinin formal sunuluşu aşağıda verilmiştir:

$$3.a. O_1 \subseteq GZ_1 \leq O_2 \subseteq GZ_2 \leq O_3 \subseteq GZ_3 \leq O_4$$

Yukarıdaki sunuluştaki $\subseteq$ zamansal içermeyi, $\leq$ ise 'hemen sonra' zamansal ilişkisini göstermektedir. Örnek (4)'e bakıldığında, üçüncü tümcede aktarılan durum tümcesi kendisinden önce yer alan olay tümcesinin gönderim zamanını içermektedir. Buradaki tümceler arasındaki zamansal ilişkinin formal sunuluşu ise şu şekilde gösterilmektedir:

$$4.a. O_1 \subseteq GZ_1 \leq O_2 \subseteq GZ_2 \leq GZ_3 \subseteq D_3$$

Söylemin zamansal yapısını gönderimsel bir yaklaşımla ele alan bu çalışmalar, dilbilgisel zamanı bir artgönderimsel² araç olarak kabul etmektedir. Bu bakış açısı altında, söylemdeki tümceler sadece konuşma zamanına göre değil, bağlamsal olarak belirlenmiş bir gönderim zamanına göre de yorumlanmaktadır. Bu açıdan, geçmiş zamanla aktarılan tümcelerın davranışları adıl gönderimine³ benzemektedir.

Söylem sunuluş kuramı çerçevesinde yapılan bu gönderimsel yaklaşımlarda tümcelerin görünüş özelliklerinin tümcenin sadece sözdizimsel özellikleri tarafından belirlendiğı ileri sürülmüştür. Çalışmasında bu bakış açısına karşı çıkan Dowty (1986), tümcelerin görünüş özelliklerinin tümcenin birleşimsel anlambilimi tarafından belirlendiğini belirtmiştir. Dowty, tümcenin görünüş özelliklerinin tümceyi oluşturan bileşenlerin anlamsal özellikleri tarafından belirlenebileceğini ileri sürmüştür. Zamansal ilişkileri gönderim zamanı ve tümcelerin görünüş özellikleri çerçevesinde açıklamaya çalışan gönderimsel yaklaşımlar ise söylemdeki kimi zamansal ilişkileri açıklamada yetersiz kalmaktadır. Öncelikle Dowty’de belirtildiğı gibi, bu yaklaşımlar sadece tümcelerin sözdizimsel özelliklerini göz önünde

² Dilbilgisel zamanın artgönderimsel olan bileşeni ‘gönderim zamanı’ olarak ele alınmaktadır.

³ Partee (1973, 1984) çalışmasında, dilbilgisel zaman biçimbirimlerinin adıllarla benzerlik gösterdiğini ileri sürmüştür. Bilindiğı gibi, adıl gönderiminde, adılın yorumlanması bağlamda geçen bir öncüle dayanmaktadır. Aynı şekilde, dilbilgisel zamanla aktarılan bir tümcenin öncülü bağlam tarafından sunulmuş olabilir ve bu tümce bu öncüle göre yorumlanır.

bulundurmakta, tümcenin bütüncül anlambilimini göz ardı etmektedir. Ayrıca, söylemin zamansal yapısının yorumlanmasında kimi durumlarda farklı bilgi kaynaklarından gelen değişkenler devreye girmekte, gönderim zamanı kavramı ve tümcelerin görünüş özellikleri zamansal ilişkileri belirlemede yetersiz kalmaktadır. Gönderimsel yaklaşımlar, aşağıda sunduğumuz görünümleri açıklayamamaktadır:

5. Ayşe yere düştü. Ali onu itti.

6. Evin bütün ışıklarını söndürdü. Her yer zifiri karanlıktı artık.

7. Ali evlendi. Mehmet yurtdışına gitti.

Örnek (5)'e bakıldığında, buradaki aktarılan tümcelerin görünüş özelliklerine göre olay aktardığı görülecektir. Bu örneği gönderimsel yaklaşımlar çerçevesinde ele aldığımızda, ikinci tümcede aktarılan olayın, ilk tümcede aktarılan olaydan sonra gerçekleşmesi gerekmektedir. Örnek (6)'daki ikinci tümcede bir durum aktarılmaktadır ve bu tümcenin kendisinden önce yer alan olay tümcesinin gönderim zamanını içermesi gerekir. Örnek (7)'de de iki olay söz konusudur. Gönderimsel bakış açısıyla burada ikinci tümcede aktarılan olayın, ilk tümcede aktarılan olaydan sonra gerçekleştiği yorumlaması beklenmektedir. Kısacası gönderimsel yaklaşımlar çerçevesinde, (5)'te zamansal sonralık, (6)'da zamansal içirme ve (7)'de zamansal sonralık ilişkileri çıkarımlanmaktadır. Ancak bu yorumlamalar (5), (6) ve (7) için geçerli yorumlamamalar değildir ve bu örneklerin zamansal yorumlanmasında tümcelerin bütüncül anlamlarının ötesinde başka bilgi kaynakları devreye girmektedir. Bu açıdan Dowty (1986) çalışmasında, söylemdeki zamansal ilişkilerin belirlenmesinde tümcelerin görünüş özelliklerinin yanı sıra bağlam ve dünya

bilgisinin de rol oynadığını belirtmiştir. Neden ve sonuçlara ilişkin dünya bilgisi (5)'teki yorumlamanın zamansal öncelik, (6)'daki yorumlamanın ise, zamansal sonralık yorumlamalarını geçerli kılmaktadır. Örnek (7)'de de bu iki olay tümcesi arasında bundan sonraki bölümde sunacağımız Caenepeel (1989) tarafından öne sürülen bir *bağımlı yapı* (contingency structure) olmamasından dolayı herhangi bir zamansal ilişki algılanmamaktadır.

Buraya kadar yapılan tartışmalarımızdan anlaşılacağı gibi, gönderim zamanı kavramını ve tümcelerin görünüş özelliklerini zamansal ilişkileri açıklamada kullanan gönderimsel yaklaşımlar, söylemdeki bütün zamansal görünümeleri açıklamada yetersiz kalmaktadır. Zamansal yorumlamada bütüncül anlam yukarıdaki örneklerde de gösterildiği gibi yetersizdir. Bu nedenle, bundan sonraki bölümde değineceğimiz gönderimsel olmayan yaklaşımlar, bağlamın, dünya bilgisinin ve sözbilimsel ilişkilerin de söylemin zamansal yapısının yorumlanmasında etkili rol oynadığını ileri sürmüştür.

1.3 Gönderimsel Olmayan Yaklaşımlar

Bundan önceki bölümümüzde belirttiğimiz gibi, gönderimsel yaklaşımlar söylemdeki zamansal yorumlamaları açıklamada yeterli değildir. Gönderimsel olmayan yaklaşımlarda belirtildiği gibi dünya bilgisi, bağlam, sözbilimsel ilişkiler söylemin zamansal yapısının yorumlamasında etkili olmaktadır (Dowty 1986, Caenepeel, 1989; Lascarides ve Asher, 1993; Landeweerd, 1998). Dowty (1986) gönderimsel yaklaşımlarda olduğu gibi, söylemdeki zamansal ilişkileri tümcelerin

görünüş özelliklerinin belirlediğini ileri sürmesine karşın, kimi durumlarda söylemin zamansal yorumlanmasında bağlam ve dünya bilgisinin de rol oynayabileceğini belirtmiştir. Bu anlamda Dowty'nin yaklaşımı gönderimsel yaklaşımlardan farklıdır. Ayrıca gönderimsel yaklaşımlarda, tümcenin görünüş özelliklerinin tümcelerin sözdizimsel özellikleri tarafından belirlendiği ileri sürülmüştür. Bu görüşe karşı çıkan Dowty, tümcelerin görünüş özelliklerinin tümcelerin bütüncül anlamı tarafından belirleneceğini ileri sürmüştür. Bu çerçevede Dowty'nin yaklaşımını benimseyen Caenepeel (1989)'e göre de bir tümcenin görünüş türünü o tümcede yer alan bileşenlerin anlamsal özellikleri belirlemektedir.

Partee'nin söylemdeki zamansal ilişkileri gönderimsel bir bakış açısıyla açıklamasını eleştiren Caenepeel'e göre, Bölüm (1.1)'de Örnek (5), (6) ve (7)'de sunulduğu gibi, gerek olay gerekse durum ve süreç tümceleri arasındaki zamansal ilişkilere yönelik okuyucu çıkarımları, okuyucunun oluntular arasında bulunan bağımlılık ilişkilerine yönelik varsayımlarından etkilenmektedir. Caenepeel, görünüşün söylemin zamansal yapısını ne şekilde etkilediğini belirlemek için bağlamlaştırılmış tümceleri de sınıflandıran bir görünüş sınıflandırılması yapılması gerektiğini belirtmiştir. Caenepeel'e göre tümcenin içerisinde bulunduğu bağlamda tümcenin görünüşsel yorumlamasını etkilemektedir. Bağlamı da bir görünüş işlemcisi olarak kabul eden Caenepeel *temel önermeler* (basic propositions), *genişlemiş önermeler* (expanded propositions), ve *bağlamlaştırılmış önermeler* (contextualised propositions) arasında ayırım yapmıştır:

- (i) **Temel Önergeler:** Temel önermeler, tümcenin görünüş değerini değiştirebilecek birimleri içermeyen basit tümcelerdir. Bu tür önermeler, bitmişlik görünüşüyle aktarılır. Temel önermenin öznesi veya nesnesi sözdizimsel ve anlamsal olarak tekildir; Örn. *Ayşe koştu.*
- (ii) **Genişlemiş önermeler:** Genişlemiş önermeler, tümcenin görünüşsel yorumlamasını etkileyebilecek süreklilik işlemcisi gibi işlemciler içerir; Örn. *Ayşe kapıyı açıyor.*
- (iii) **Bağlamlaştırılmış önermeler:** Bir işlemci olan bağlamın görünüş türünü değiştirdiği önermelerdir.

Bu bağlamda Caenepeel tarafından öne sürülen dinamik görünüş tipolojisi, Moens (1987) tarafından öne sürülen ve dinamik bir *geçiş ağı* (transition network) içeren görünüş tipolojisine dayanmaktadır. Moens'in öne sürdüğü görünüş sınıflandırılması, diğer durağan sınıflandırmalardan farklıdır. Bu sınıflandırma, ayrıca görünüş türleri arasındaki kaymaları ve bunların ne şekilde olduğunu gösteren bir geçiş ağı içermektedir. Bu çerçevede Caenepeel'in sınıflandırması şu görünüş türlerinden oluşmaktadır: *sonlular* (culminations), *sonlu süreçler* (culminated processes), *noktasallar* (points), *bağımsız durumlar* (non-contingent states), ve *bağımlı durumlar* (contingent states). Bunların dışında, Caenepeel sınıflandırmasını türün *bağımlı* (contingent) veya *bağımsız* (non-contingent) olabilen anlam yapısıyla ilişkilendirmiştir. Bağımlı anlam yapısına sahip olan türler, bir değişim içerir ve yeni bir oluntuya neden olabilecek uygun koşulları yaratır ve bunların bağımlı yapıları vardır. Caenepeel, bu bağımlı yapıyla temellendirdiği görünüş sınıflandırmasını, Moens (1987), ve Moens ve Steedman (1988) tarafından öne sürülen görünüş

sınıflandırmasına dayandırmıştır. Moens (1987) ve Moens ve Steedman (1988)'de belirtildiği gibi bir değişikliğe gönderim içeren görünüş türlerinin belirli bir ontolojik yapısı bulunmaktadır. Bu ontolojik yapıya göre, bir değişime gönderim içeren türlerin üçlü yapısı bulunmaktadır: değişime kadar olan süre yani *hazırlık aşaması* (preparatory period), değişim veya *son* (culmination), ve değişimden sonraki süre, yani *sonuçlar* (consequences): Moens ve Steedman aşağıda sunulan bu üçlü yapıya *Çekirdek* (Nucleus) demiştir:

Hazırlık Aşaması	Son	Sonuçlar
-------------------------	------------	-----------------

Şekil I.

Çekirdek veya Bağımlı Yapı

Şekil (I)'de sunulan bu yapıya Caenepeel 'bağımlı yapı' adını vermiştir. Bu çerçevede, Caenepeel'in sınıflandırmasında sonlular, sonlu süreçler ve bağımlı durumların bağımlı yapısı bulunurken, noktasal, süreç ve bağımsız durum türlerinin bağımlı yapısı bulunmamaktadır. Caenepeel, bağımlı yapı çerçevesinde yapmış olduğu görünüş türü sınıflandırmasında, bağımlı türlerin anlatıda bir zamansal harekete yol açtığını, bağımlı olmayan türlerin ise herhangi bir zamansal harekete yol açmadığını öne sürmüştür. Bu çerçevede sonlu, sonlu süreç ve bağımlı durum türlerinin bir bağımlı yapısı ve bu yapıyla ilişkili sonuçları bulunmaktadır. Caenepeel'de belirtildiği gibi okuyucular herhangi bir anlatı metnini işlemlerken, anlatının türsel özelliklerinden dolayı, anlatıda betimlenen oluntular arasındaki *sonuçsallık* (consequentiality) ilişkilerine odaklanırlar. Caenepeel'in 'sonuçsallık'

kavramı iki tür ilişki içerir. Bu ilişkilerden ilki zamansal olmayan yani bağımlılık ilişkisidir. Bu çerçevede herhangi bir oluntu, bir diğer oluntu ile nedensellik ilişkisi içindeyse veya birbirleri için uygun koşulları yaratıyorsa, bu iki oluntu bağımlılık ilişkisi içerisindedir. Diğer sonuçsallık ilişkisi zamansal olan, yani zamansal ilerleme ilişkisidir. Bir diğer deyişle Caenepeel, söylemdeki tümceler arasındaki zamansal ilişkilerin, bu tümceler arasında bulunan bağımlılık ilişkisine dayandığını belirtmiştir. Oluntular arasındaki bu bağımlılık ilişkisini belirleyen ise anlamsal içerik ve dünya bilgisidir. Bu çerçevede aşağıda (9), (10) ve (11)'de tekrarladığımız örnek (5), (6) ve (7)'ye geri dönelim:

8. Ayşe yere düştü. Ali onu itti.

9. Evin bütün ışıklarını söndürdü. Her yer zifiri karanlıktı artık.

10. Ali evlendi. Mehmet yurtdışına gitti.

Örnek (8)'e bakıldığında, ikinci tümcede aktarılan olay, birinci tümcede aktarılan olayın nedenini sunmaktadır ve ikinci olay birinci olaya yol açmıştır. Bu iki olay birbirleriyle bağımlılık ilişkisi içerisinde bulunmaktadır. İkinci olay tümcesi, nedeni gösterdiğinden zamansal olarak birinci olaydan önce gerçekleşmiştir. Örnek (9)'da ise, ikinci tümce bir durum tümcesidir ve kendisinden önce aktarılan olayın sonucunu göstermektedir. Bu nedenle bu iki oluntu arasında bir bağımlılık ilişkisi bulunmaktadır. İkinci tümce bir sonuca gönderim yaptığından, ilk tümcede aktarılan olaydan zamansal olarak sonradır. Ancak örnek (10)'da oluntular arasında herhangi bir bağımlılık ilişkisi kurulamamaktadır. Buradaki neden veya sonuç ilişkileri belirsizdir. Bu nedenle bu örnek herhangi bir zamansal sıralama göstermemektedir.

Caenepeel herhangi bir bağımlılık ilişkisinin kurulamadığı tümceler arasındaki ilişkileri *konusal* (topical) olarak değerlendirmiştir.

Aynı şekilde Lascarides ve Oberlander (1993) ve Lascarides ve Asher (1991, 1993) çalışmalarında gönderimsel yaklaşımların söylemin zamansal yapısını açıklamada yetersiz kaldığını, gönderim zamanı kavramının ve tümcelerın görünüşsel özelliklerine ilişkin dilbilgisel bilginin, söylemdeki bütün zamansal görünümüleri açıklayamadığını öne sürmüştür. Gönderimsel yaklaşımlar çerçevesinde düşündüğümüzde (11) ve (12)'de bir zamansal sonralık ilişkisi algılamamız gerekmektedir. Ancak bu örneklerde algılanan bir zamansal sonralık ilişkisi değildir:

11. Vayvayın ekinleri gür, bol oldu. Buğdaylar insan boyunu geçti. Çok yerde ekinler ağır başaklarını götüremeyip yattı. Karpuzlar görülmedik bir irilikte olgunlaştı. (*İnce Memed*, sf: 300)

12. Tapu devri muamelesi hemen orada başladı, bitti. Mahmut parmak bastı. Bey şatafatlı imzasını binbir kurumla attı. (*İnce Memed*, sf: 196)

Örnek (11)'i Lascarides ve Asher çerçevesinde ele alacak olursak, bu söylemde ilk tümceden sonra aktarılan olaylar, ilk tümcede aktarılan olaya ilişkin bir işleme bilgisi sunmaktadır. Örnek (12)'de de üçüncü ve dördüncü tümcede aktarılan olaylar tapu devri olayının bir aşamasını oluşturmaktadır. Bu nedenle buradaki örneklerde bir zamansal sonralık ilişkisinin algılanması imkânsızdır. Bu bağlamda Lascarides ve Asher (1993), söylemin zamansal yapısını bütüncül bir şekilde açıklayabilmek için, biçimsözdizimsel bilginin, söylemin sözbilimsel yapısına ilişkin bilginin ve

sözbilimsel ilişkilere yönelik bilginin de dikkate alındığı formal anlambilimsel bir kuram geliştirmişlerdir. Bu yaklaşımın benimsendiği kuramsal çerçeveye *Parçalı Söylem Sunuluş Kuramı* (Segmented Discourse Representation Theory) denilmektedir. Parçalı Söylem Sunuluş Kuramında kullanılan sözbilimsel ilişkiler, söylem yapısı üzerine geliştirilmiş kuramlarda öne sürülen ilişkilere dayanmaktadır (Hobbs 1985; Mann ve Thompson 1987; Scha ve Polyani 1988). Parçalı söylem sunuluş kuramında, söylemin yapısını oluşturan temel birimler dinamik bir içeriğe sahip önermeler olarak ele alınmaktadır. Dinamik bir içeriğe sahip olan bu önermeler söylem sunuluş yapıları şeklinde veya daha karmaşık yapıları sunan parçalı söylem sunuluş yapıları olarak gösterilmektedir. Bir söylem yapısının bileşenleri söylem sunuluş yapısından daha karmaşık olabilir ve birden fazla söylem sunuluş yapısından oluşabilir. Bu çerçevede bir parçalı söylem sunuluş yapısı, metin parçalarını gösteren söylem sunuluş yapılarından ve bu parçalar arasındaki sözbilimsel ilişkilerden oluşmaktadır. Bir parçalı söylem sunuluş yapısında, işlemlenen her yeni tümce, bir önceki parçalı söylem sunuluş yapısına belirli bir sözbilimsel ilişkisiyle bağlanmak durumundadır. Grosz ve Sidner (1986) ve Mann ve Thompson (1987) tarafından öne sürülen sözbilimsel yapı kuramına dayanan parçalı söylem sunuluş kuramında, söylem yapısı, bir söylemi oluşturan tümceler arasında bulunan farklı sözbilimsel ilişkiler üzerine kurulmaktadır. Bu kurama göre, söylem çizgisel bir yapıya sahip değildir. Söylemlerin çoğunun, arka-plan bilgisi, açıklamalı yorumlamalar, geri-dönüşler ve işleme içeren hiyerarşik bir yapısı vardır. Bu anlamda Lascarides (1993), Lascarides ve Asher (1993), Lascarides ve Oberlander (1993)'te belirtildiği gibi *arkaplan* (background), *işleme* (elaboration), *açıklama* (explanation), *zıtlık* (contrast), *önkoşul* (precondition) gibi ilişkileri *altdonanımsal* (subordinating) ilişkileri

göstermektedir. Arka-plan, açıklama, işleme, zıtlık ve önkoşul gibi söz-bilimsel ilişkiler *zamansal çakışma* (temporal overlap), *zamansal içerme* (temporal inclusion) veya *zamansal öncelik* (temporal anteriority) gibi zamansal ilişkileri tetiklerken, anlatı ve sonuç gibi *yandonanımsal* (coordinating) olan ilişkiler *zamansal sonralık* (temporal posteriority) gibi ilişkileri tetiklemektedir. Bu kuram, ayrıca *Söylem ve Sağduyu Gerekliliği* (Discourse and Commonsense Entailment) biçiminde adlandırılan bir söylem eklentisi kuramını da kullanmaktadır. Söylem ve Sağduyu gerekliliği kuramı söylem ilişkilerinin normal olarak çıkarımlandığı aksiyomları ve çıkarım kurallarını içermektedir. Dünya bilgisi ve bağlamsal bilgiye dayalı çıkarımları sistemleştiren Söylem ve Sağduyu Gerekliliği *Tekdüze Olmayan* (Non-monotonic Logic) bir mantık sistemidir. Lascarides ve Asher'ın kuramlarında kullanmış oldukları Asher ve Morreau (1991) tarafından geliştirilen tekdüze olmayan mantık sistemi, söylemdeki sözbilimsel ilişkilere yönelik çıkarımları belirleyen bir mantık sistemidir. Bu sistemin temelde kullanmış olduğu işlemci, $\triangleright$ *tek düze olmayan koşul işlemcisi*dir (non-monotonic conditional operator). Buna göre, $\phi \triangleright \psi$ formulünün açılışı: *Eğer ϕ ise, normalde ψ dir.* Bu mantık sisteminde yer alan kurallar yıkılabilen kurallardır ve zamansal ilişkilerin sözbilimsel ilişkilerden türemiş olduğu kabul edilmektedir. Sözbilimsel ilişkileri belirleyen birimlerin doğası ise birbirinden çok farklıdır. Bu birimler dilbilgisel zaman ve görünüşe ilişkin bilgi, sözcüklerin anlamsal içeriklerine ilişkin bilgi, genel dünya bilgisi ve mantık kurallarını içermektedir. Bu farklı kaynaklardan gelen bilgiler birbirleriyle etkileşim içindedir ve sözbilimsel ilişkilere yönelik okuyucu/dinleyici çıkarımlarını etkilemektedir.

Söylem ve sağduyu gerekliliği mantık sisteminde, parçalı söylem sunuluş yapıları arasındaki sözbilimsel ilişkilerinin çıkarımına yönelik kurallar ve aksiyomlar aşağıda sunulan biçimde verilmektedir:

• **Anlatı**

$$\langle \tau, \alpha, \beta \rangle \text{ Anlatı}_{(\alpha, \beta)}$$

Yukarıdaki sunuluştaki τ sembolü metnin o ana kadarki sunuluşudur ve α parçalı söylem sunuluş yapısı bu sunuluşun bir parçasıdır. Aynı zamanda α sembolü, β 'nin zamansal öncülüdür ve bu iki parçalı söylem yapısı birbirine bir sözbilimsel ilişkiyle eklenmelidir. Normal koşullarda, Lascarides ve Asher (1993)'te belirtildiği gibi, eğer aksine ilişkin bir bilgi yoksa olayların betimleniş sırası zamansal sırasıyla çakışma göstermektedir. Bu, anlatı sözbilimsel ilişkisinin bir zorunluluğudur. Anlatı sözbilimsel ilişkisinin zorunlu kıldığı zamansal sıralama aşağıdaki anlatı aksiyomu tarafından sunulmuştur:

• **Anlatı Aksiyomu**

$$\Box(\text{Anlatı}_{(\alpha, \beta)}) \rightarrow O_\alpha < O_\beta$$

Yukarıdaki sunuluştaki $\rightarrow$ güçlü ve yıkılamayan bir çıkarımı göstermektedir: Eğer Anlatı (α, β) ilişkisi söz konusu ise, iki olay sıralı bir şekilde gerçekleşir. Bu çıkarıma ilişkin örnek aşağıda sunulmuştur:

13. Ayşe ayağa kalktı (α). Müdürü selamladı (β).

Anlatı_(α, β)

$$\exists O_1 [Ayağa Kalkma (ayşe, O_1) \wedge \exists O_2 (Selamlama (ayşe, müdür, O_1) \wedge O_1 < O_2$$

Yukarıdaki sunuluştan anlaşıldığı gibi, bu iki olay tümcesi arasında Anlatı (α, β) sözbilimsel ilişkisi bulunmaktadır. Anlatı aksiyomu çerçevesinde ikinci tümcede aktarılan olay, zamansal olarak ilk olaydan sonra yer almaktadır.

Lascarides ve Asher’a göre (1993), söylemdeki sözbilimsel ilişkilere yönelik çıkarımlar, çoğunlukla tek düze olmayan ve *Yıkılabilen ‘Modus Ponens’* (Defeasible Modus Ponens) çıkarım kuralına dayanmaktadır:

• **Yıkılabilen Modus Ponens Çıkarım Kuralı**

$$\phi \succ \psi, \phi \approx \psi$$

Örn. Kuşlar normalde uçar, Tweety bir kuştur $\approx$ Tweety uçar.

Yukarıda sunulan Yıkılabilen ‘Modus Ponens’ çıkarım kuralı, adından da anlaşıldığı gibi yıkılabilen bir kuraldır, ve yıkılabilirliği $\approx$ sembolü ile gösterilmektedir. Bu durumda anlatı kuralı aslında yıkılabilen bir kuraldır. Anlatı aksiyomu ise yıkılamayan bir kuraldır ve bu $\rightarrow$ sembolü ile gösterilmiştir. Yıkılabilen ‘Modus Ponens’ çıkarım kuralı’na göre, anlatı metinlerinde eğer dilsel veya dildışı bağlam tarafından sunulan herhangi *belirli* (specific) bir bilgi yoksa, olayların betimleniş sıralaması, zamansal sıralamasıyla çakışmaktadır. Ancak anlatı metinlerinde dilsel veya dildışı bağlam tarafından sunulan belirli bir bilgi varsa, bu

bilgi anlatının sözbilimsel yapısını değiştirerek anlatı kuralını yıkabilmektedir. Anlatı kuralının yıkılması sonucunda farklı sözbilimsel ve zamansal ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Dilsel veya dildışı bağlam tarafından sunulan ve farklı kaynaklardan gelen bilgi türleri, okuyucunun veya dinleyicinin bilgi kaynakları arasında bir çelişkiye yol açmaktadır. Lascarides ve Asher bu farklı bilgi türleri arasında ortaya çıkan çelişki çözümlemelerini, bir çıkarım örüntüsü olan *Penguen İlkesi* (Penguin Principle) çerçevesinde açıklamıştır. Bu ilkeye göre olası sözbilimsel ilişkiler arasındaki seçim her zaman *en belirli* (most specific) olandan yana olacaktır:

• **Penguen İlkesi**

$$\phi \rightarrow \psi, \phi \succ \neg \chi, \psi \succ \chi, \phi \approx \neg \chi$$

Örn. Penguenler kuştur, penguenler normalde uçmaz, kuşlar normalde uçar, Tweety bir penguendir $\approx$ Tweety uçmaz.

Yukarıdaki çıkarım kuralına göre, eğer penguenlerin kuş olduğunu ve penguenlerin uçmadığını biliyorsak, Tweety'nin bir penguen olması durumunda olağan çıkarımımız *Tweety uçar* değil, *Tweety uçmaz* olacaktır. Penguen İlkesine göre, bu gibi durumlarda en belirli ilişki baskın hale gelmektedir. Bu durumlarda dilsel veya dil dışı bağlam tarafından verilen belirli bir bilgi, çıkarımın belirli ilişki doğrultusunda olmasını tetiklemektedir. Ancak Lascarides ve Asher (1993) tarafından geliştirilen Söylem ve Sağduyu Gerekliliği Kuramı için aşağıdaki görünümler sorun teşkil etmekte, buradaki söylemlerin zamansal yapısındaki farklılıkları açıklayamamaktadır:

14. Trafik polisi Ayşe'yi durdurdu (α). Çok hızlı kullanıyordu (β).
 15. Trafik polisi Ayşe'yi durdurdu (α). Çok hızlı kullanmıştı (β).

Lascarides ve Asher (1993) tarafından öne sürülen 'açıklama' sözbilimsel ilişkisinin getirmiş olduğu zamansal kısıtlayıcı, yukarıda sunulan söylemlerin zamansal yapısındaki farklılıkları net bir şekilde açıklayamamaktadır. Buradaki örneklerde 'açıklama' sözbilimsel ilişkilerinden dolayı bir zamansal öncelik söz konusudur. Ancak (14)'te süreklilik görünüşünün kullanılması zamansal yapıyı etkilemektedir. Burada aktarılan olaylar *aralık* (interval) özellikleri açısından farklılık göstermektedir. (15)'te de, bir zamansal öncelik söz konusudur. Geçmiş bitmişliğin anlamsal özellikleri, (β)'da aktarılan olay tümcesiyle, (α) tümcesi tarafından sunulan öncül arasında bir *zamansal boşluk* (temporal hole) yaratmaktadır. (14)'te ise süreklilik görünüşünün aralıksal özelliklerinden dolayı Landeweerd (1998)'de belirtildiği gibi bir *zamansal bitişiklik* (temporal adjointment) söz konusudur.

Buraya kadar olan tartışmalarımızdan anlaşıldığı üzere, söylemin zamansal yapısının yorumlanmasında birbirinden farklı doğalara sahip bilgi türleri devrededir. Gönderimsel yaklaşımlar, söylemin zamansal yapısının belirlenmesinde dilbilgisel zamanın ve görünüşün rolüne daha çok önem vererek, kimi görünümüleri açıklamada yetersiz kalmıştır. Gönderimsel olmayan yaklaşımlar ise sözbilimsel ilişkilerin ve dünya bilgisinin rolüne gereğinden fazla yer yermiş, dilbilgisel zaman ve görünüşten dolayı gelen sınırlılıkları göz ardı etmişlerdir. Landeweerd'de de belirtildiği gibi söylemin zamansal yapısının doğru bir şekilde yorumlanması dil ve dünya bilgisinin etkileşimi çerçevesinde gerçekleşmektedir. Söylemin zamansal yapısının

yorumlanmasında farklı türdeki bilgi kaynaklarından gelen kısıtlayıcılar söylemin zamansal yapısının en uygun bir şekilde yorumlamasını belirlemektedir. Bu anlamda Uygunluk Kuramı tarafından sunulan kuramsal çerçevenin söylemin zamansal yorumlanmasında farklı bilgi kaynakları arasındaki etkileşiminin açıklanabilmesi için uygun bir çerçeve ve yöntem sunduğunu düşünmekteyiz. Giriş bölümümüzde de belirttiğimiz gibi, farklı türdeki bilgi kaynakları arasındaki etkileşimin yorumlanması ve açıklanması bir uygunlaştırma sorunudur. Tezimizin bundan sonraki bölümünde, Uygunluk Kuramının temel ilke ve araçları tartışılacaktır. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ise bu farklı bilgi kaynakları arasındaki etkileşim gösterilerek, zamansal yapının en uygun şekilde yorumlamasında etkili olan kısıtlayıcılar kümesi sunulacaktır.

1.4 Uygunluk Kuramı

Uygunluk Kuramı 1990 yılları sonlarında bir dilbilgisi kuramı olarak geliştirilmiştir. Son yıllarda anlambilimsel ve edimbilimsel çözümlemelere de uygulanan bu kuram, doğal dil yorumlamasını açıklayabilmek için birbirleriyle çelişen kısıtlayıcıları kullanmıştır (Antilla ve Fong, 2000; Blutner, 1998, 2000, 2002; Blutner ve Zeevat, 2004; de Hoop ve de Swart, 2000; Dekker ve van Roy, 2000; ter Meulen, 2000; Zeevat, 2000). Çalışmamızın bu bölümünde öncelikle Uygunluk Kuramının temel kavram ve araçları sunulacak ve Uygunluk Anlambilimin temel varsayımları ve ilkelerine değinilecektir.

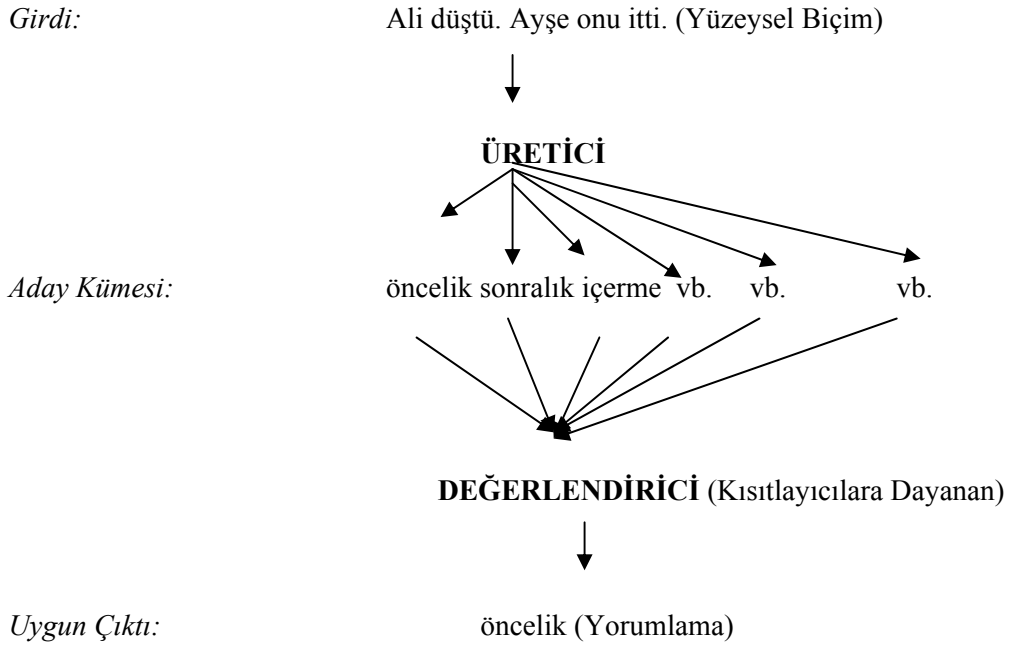
1.4.1 Uygunluk Kuramı ve Temel Kavramları

İlk olarak Alan Prince ve Paul Smolensky (1991, 1993, 1997) tarafından öne sürülen ve sesbilimine uygulanan Uygunluk Kuramı, doğal dillerde bulunan kısıtlayıcıları yıkılabilen kısıtlayıcılar olarak ele almaktadır. Doğal dillerde bulunan farklı düzlemlerdeki bu kısıtlayıcılar arasında çelişki olabilmektedir. Ancak kısıtlayıcıların güçlülük dereceleri farklılık gösterdiği için arasındaki çelişkiler çözümlenmektedir. Bu nedenle kısıtlayıcılar güçlülük derecelerine göre bir ölçekte hiyerarşik bir biçimde sıralanabilmektedir. Uygunluk Kuramı'nda bir kısıtlayıcı, kendisinden daha güçlü olan bir kısıtlayıcıyı tatmin etmek için, yani bu güçlü kısıtlayıcının gerektirmiş olduğu koşulların yerine getirebilmesi için yıkılabilmektedir. Dilbilgisi güçlülük dereceleri açısından farklılık gösteren kısıtlayıcılardan kümesinden oluşmaktadır. Kısıtlayıcıları arasındaki çelişkilerin çözümlenerek en uygun yorumlamaya veya yüzeysel biçime ulaşılması sürecine de uygunlaştırma süreci denilmektedir. Diller arasındaki farklılıklar da aslında, dilbilgisi sistemlerinde kısıtlayıcıların güçlülük derecelerine göre farklı şekillerde sıralanmasından kaynaklanmaktadır.

Uygunluk Kuramı dil girdisi ve çıktısı arasında bulunan ilişkinin doğasını belirlemektedir. Bu ilişki iki mekanizma tarafından yönetilmektedir: *Üretici* (Generator) ve *Değerlendirici* (Evaluator):

- (i) **Üretici:** Üretici mekanizma belirli bir girdi çerçevesinde olası çıktı adaylarını üreten bir mekanizmadır. Üretici tarafından üretilen aday sayısı ilkesel olarak sınırsız sayıda olabilmektedir.
- (ii) **Değerlendirici:** Bu mekanizma ise en uygun adayı seçmek için dile özgü kısıtlayıcı hiyerarşisini kullanmaktadır. Değerlendirme mekanizması kısıtlayıcıları en iyi şekilde tatmin eden adayı, en uygun aday olarak belirlemektedir.

Uygunluk Kuramı'nın yapılanışı aşağıdaki tabloda anlambilim düzleminden bir örnekle sunulmuştur.⁴

Şekil II.

Uygunluk Kuramı'nın Yapılanışı

⁴ Sesbilimsel düzlemde Archangeli ve Langendoen (1997)'ye bakınız.

Şekil (II)'de görüldüğü gibi, girdimiz Uygunluk Anlambilimi kuramı çerçevesinde bir yüzeysel biçimdir. Üretici bu yüzeysel biçim için sınırsız sayıda yorumlama adayı üretmektedir. Sınırsız sayıdaki bu yorumlama adayları, değerlendirme mekanizması tarafından kısıtlayıcılar çerçevesinde değerlendirilir. Anlamsal, sözdizimsel veya edimbilimsel olmak üzere farklı doğalara sahip kısıtlayıcıları en iyi şekilde tatmin eden yorumlama adayı çıktı olarak karşımıza çıkmaktadır. Şekil (II)'de görüldüğü gibi, ‘‘Ali düştü. Ayşe onu itti’’ girdisi için en uygun yorumlama aday zamansal öncelik olarak belirlenmektedir.

Uygunluk Kuramı’nda iki türlü kısıtlayıcı bulunmaktadır: *Belirtililik Kısıtlayıcıları* (Markedness Constraints) ve *Aynılık Kısıtlayıcıları* (Faithfulness Constraints):

- (i) **Belirtililik Kısıtlayıcıları:** Belirtilik terimi dillerde nadir olarak bulunan özellikler için kullanılmaktadır. Belirtililik kısıtlayıcıların yıkılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Kısıtlayıcıların tatmin edilmesi belirtisiz özelliklerle ilgilidir. Belirtililik kısıtlayıcıları çıktının biçimiyle ilgilenmekte, girdiyle ilgilenmemektedir.
- (ii) **Aynılık kısıtlayıcıları:** Bu kısıtlayıcıya göre girdinin çıktıyla aynı olması gerekmektedir. Bu kısıtlayıcıların yıkılması girdi ve çıktı arasındaki farklılıklara yol açmaktadır.

Yukarıda sunduğumuz belirtilik ve aynılık kısıtlayıcıları arasında içsel bir çelişki bulunmaktadır. Aynılık kısıtlayıcıları girdi ve çıktı arasındaki benzerliği

gerektirirken, kimi durumlarda belirtilik kısıtlayıcıları girdi ve çıktı arasındaki farklılığı gerektirebilmektedir. Sonuç olarak Uygunluk Kuramı'ndaki kısıtlayıcılar potansiyel olarak çelişki içerisindedir. Kısıtlayıcılar arasındaki bu etkileşim görevsel sesbilim düzleminden bir örnekle aşağıdaki uygunluk tablosunda gösterilmektedir:

<i>Girdi: /batak/</i>	<i>Kısıtlayıcı 1:</i> NoCoda	<i>Kısıtlayıcı 2:</i> Parse
<i>Aday 1: ba.tak</i>	*!	
<i>Aday 2: ba.ta</i>		*
<i>Aday 3: bat</i>	*	**
<i>Aday 4: ba</i>		***!

Tablo I.

Uygunluk Ölçümleme Tablosunun Sesbilim Düzlemine Uygulanışı

Semboller:

* : Uygunluk tablosunda tek asteriks yıkılan bir kısıtlayıcıyı gösterir.

** : İki asteriks iki defa yıkılan bir kısıtlayıcıyı gösterir.

! : Ünlem işareti kısıtlayıcının ciddi bir şekilde yıkılmasını gösterir.

 veya : şeklindeki el işaretleri uygun adayı gösterir.

Tablo (I)'deki uygunluk tablosunda gördüğümüz gibi, tablonun en solundaki sütunda üretici mekanizması tarafından üretilen adaylar yer almaktadır. Girdi, tablonun en sol üst köşesinde yer alır. Kısıtlayıcılar ise, tablonun en üst satırında soldan sağa doğru, güçlüden zayıfa doğru sıralanmaktadır. En güçlü kısıtlayıcı en üst satırın solunda yer

alırken, en zayıf kısıtlayıcı en sağda yer alır. Kısıtlayıcıların arasındaki bu hiyerarşi kesintisiz çizgilerle gösterilirken, güçlülük dereceleri açısından aynı olan kısıtlayıcılar kesik çizgilerle gösterilmektedir. Tablo (I)'de görüldüğü gibi, kısıtlayıcıları en az şekilde yıkan, bir diğer deyişle en iyi şekilde tatmin eden aday en uygun adaydır. Uygunluk kuramında daha önce belirttiğimiz gibi, kısıtlayıcıların yıkılmasına izin verilmektedir. Zayıf kısıtlayıcıların yıkılması güçlü kısıtlayıcıların yıkılmasına ve aynı kısıtlayıcıların az yıkılması çok yıkılmasına tercih edilmektedir. Kısıtlayıcıların yıkılabilirliğine ek olarak, adaylar arasındaki çekişme de önemlidir. Bir adayın uygunluğu diğer adaydan bağımsız değildir.

Uygunluk Kuramının temel kavramlarını ve kısıtlayıcıların yıkılabilirliği ilkesini göz önünde tutularak bundan sonraki bölümde Uygunluk Anlambilimi Kuramının temel ilkeleri, doğal dil yorumlamasındaki öne sürmüş olduğu hipotezler sunulacaktır.

1.4.2 Uygunluk Anlambilimi Kuramı

Bölüm (1.4)' de de belirttiğimiz gibi Uygunluk Kuramı son yıllarda anlambilimsel ve edimbilimsel çözümlemelere de uygulanmaya başlamıştır (Antilla & Fong, 2000; Blutner, 2000; Dekker & van Roy, 2000; Geurts, 2000; ter Meulen, 2000; Zeevat, 2000). Hendriks ve de Hoop (1997; 2001) tarafından geliştirilen *Uygunluk Anlambilimi Kuramı*'nda (Optimality Theoretic Semantics), bir dilbilgisel ifadenin sınırsız sayıda yorumlama adayları olabilmektedir. Bu yorumlama adayları,

kısıtlayıcıları güçlülük derecelerine göre sıralayan bir ölçek çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Uygunluk Anlambilimi Kuramı'nda doğal dile ilişkin yorumlamalarımızın bir uygunlaştırma sorunu olduğu ileri sürülmüştür. Uygunluk Anlambilimi belirli bir biçimin en uygun yorumuna ulaşmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede Uygunluk Sözdizimi konuşucunun bakış açısını ele alırken, Uygunluk Anlambilimi dinleyicinin bakış açısını ele almaktadır. Uygunluk Anlambilimi, girdi olarak bir yüzey biçimini varsayarak, adaylar kümesinden bu biçim için en uygun yorumlama adayını seçmektedir. Yorumlama üzerindeki yıkılabilen kısıtlayıcılar hangi yorumlama adayının uygun olduğunu belirlemekte ve bu uygunlaştırma süreci sonucunda en uygun yorumlama adayı çıktı olarak belirlenmektedir. Yorumlama üzerindeki kısıtlayıcılar ise farklı kaynaklardan gelen dilbilgisel bilgi türlerini içerir: edimbilimsel bilgi, sözdizimsel bilgi ve anlamsal bilgi vb. Hendriks ve de Hoop'a göre uygunlaştırma süreci karşılıklı ve modüler bir kısıtlayıcı etkileşimidir. Yorumlama üzerinde farklı bilgi kaynaklarından gelen kısıtlayıcıları yıkılabilen kısıtlayıcılar olarak kabul eden Hendriks ve De Hoop, bu kısıtlayıcıların farklı güçlülük dereceleri taşıdıklarını öne sürmüşlerdir.

Hendriks ve De Hoop çalışmalarında bağlamsal bilginin doğal dil yorumlaması üzerindeki rolüne de değinerek, bütüncül anlambilimin kimi görünümelerini açıklamada yetersiz kaldığını belirtmişlerdir. Uygunluk Anlambilimi Kuramı'nda sözdizimsel yapıya dayanan bütüncül yorumlama yeterli değildir. Yorumlama sürecinde, yorumlamayı etkileyebilecek sözlükçeden ve bağlamdan

gelen bilgiler de dikkate alınmalıdır. Bu nedenle Hendriks ve De Hoop, bağlamdan, sözdiziminden ve anlamdan gelen bilgileri bir kısıtlayıcı ölçek sistemiyle bütünleştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Bilindiği gibi doğal dil yorumlamasına ilişkin önceki yaklaşımlarda *Bütüncüllük İlkesinin* (Principle of Compositionality) yorumlamada önemli bir rolü olduğu belirtilmiştir. Bütüncüllük ilkesine göre bir sözcenin anlamı, bu sözceyi oluşturan birimlerin taşıdığı anlam ve sözdizimsel özelliklerinden türemiştir (Frege, 1892). Fakat bütüncüllük, bir tümcenin doğruluk koşullarının sözdizimsel yapısının ve sözlüksel birimlerinin ötesinde belirlendiği zaman sorunlar içermektedir. Dekker ve Van Rooy (2000)'da da belirtildiği gibi, ‘‘doğruluk koşulsal anlam’’, kimi durumlarda bağlam ve dünya bilgisine dayanmaktadır. Bu nedenle Hendriks ve De Hoop (2001) ve Dekker ve Van Rooy (2000), bütüncüllüğü yıkılabilen bir aynılık kısıtlayıcısı, bir diğer deyişle girdiyi çıktıya yansıtan bir kısıtlayıcı olarak ele almaktadır. Bu çerçevede aşağıda (16) ve (17)'de sunulan örnekleri karşılaştıralım:

16. Ali Ayşe'yi itti. (Ayşe) düştü.

17. Ayşe düştü. Ali (onu) itti.

Yukarıda sunulan tümcelerin zamansal yorumlamasını düşünecek olursak, (16) ve (17) için bir zamansal sonralık ilişkisi algılamamız gerekmektedir. Ancak bu yorumlama, her iki tümcede aynı sözdizimsel ve anlamsal özellikleri taşımasına rağmen (17)'de sunulan örnek için söz konusu değildir: (16)'da bir zamansal sonralık

yorumlamasına erişilirken, (17)'de zamansal öncelik yorumlaması karşımıza çıkmaktadır. Bundan sonraki bölümde sunacağımız Moeschler (1998, 2001, 2003) tarafından geliştirilen *Yönelimsel Çıkarım Modeli*'ne (Directional Inferences Model) göre , (16) ve (17)'de sunulan sözcelerın zamansal yorumlamasını ölçümleyelim:

16.a. Ali Ayşe'yi itti (α). (Ayşe) düştü (β).

Kavramsal Sunuluş: $[\exists_{\alpha}[\text{İtme } (\alpha) \wedge \text{Kılıcı (Ali, } \alpha) \wedge \text{Etkilenen (Ayşe, } \alpha) \wedge \text{Olmak } (\alpha, Z_1)] \wedge \exists_{\beta} [\text{Düşme } (\beta) \wedge \text{Etkilenen (Ayşe, } \beta) \wedge \text{Olmak } (\beta, Z_2)] \wedge \text{Sonuç } (\alpha, \beta) \wedge Z_1 < Z_2]$

Bağlamsal Varsayım: α olayı, β olayına yol açmıştır, α , β ya yol açtıysa, β , α dan sonradır.

Eylem: α : İleri, β : İleri

Dilbilgisel Zaman: α : İleri, β : İleri

Yukarıdaki sunuluştaki gördüğümüz gibi, kavramsal sunuluşlar dilbilgisel ifadelerin göstermiş olduğu kavramlara ilişkin bilgi sunmaktadır. Bağlamsal varsayım kavramsal sunuluşlar veya dünya bilgisi aracılığıyla erişilebilen edimbilimsel bilgi türünü oluşturmaktadır. Moeschler çerçevesinde burada sunulan eylem ve zaman biçimbirimlerinin yönelimsel özellikleri “ileri”dir, ve ileri yönelimsel özellikler zamansal sonralık göstermektedir. Yukarıda sunulan tümcenin zamansal yorumlamasını, sözdiziminden, anlamsal özelliklerden ve bağlamsal varsayımdan gelen kısıtlayıcılar çerçevesinde Tablo (II)'de değerlendirecek olursak, en uygun yorumlamanın zamansal sonralık, bir diğer deyişle ileriye dönük bir çıkarım doğrultusunda olduğunu görürüz:

	Bağlamsal Varsayım	Dilbilgisel Zaman	Eylem
☞ Aday 1: İleri	√	$\alpha: \sqrt{}, \beta: \sqrt{}$	$\alpha: \sqrt{}, \beta: \sqrt{}$
Aday 2: Geri	*!	$\alpha: *, \beta: *$	$\alpha: *, \beta: *$
Aday 3: Yansız	*!	$\alpha: *, \beta: *$	$\alpha: *, \beta: *$

Tablo II.

**Yönelimsel Çıkarım Modeli'nin Uygunluk Anlambilimi Çerçevesinde Uygunluk
Tablosuna Uygulanışı I**

Tablo (II)'de görüldüğü gibi Hendriks ve De Hoop (1997) tarafından öne sürülen *Özgür Yorumlama Hipotezini* (Free Interpretation Hypothesis) temel alarak, üç tane yorumlama adayı öne sürdük: İleri, Geri ve Yansız, bir diğer deyişle zamansal sonralık, zamansal öncelik ve zamansal eşzamanlılık. Özgür Yorumlama Hipotezine göre yorumlama özgürdür ve bir sözcenin ilkesel olarak sınırsız sayıda yorumlaması olabilir. Girdi olarak bir sözdizimsel yapıyı alan Uygunluk Anlambilimi Kuramında, sınırsız sayıda olabilecek bu yorumlamalar kısıtlayıcılar hiyerarşisi çerçevesinde değerlendirmektedir. Kısıtlayıcılar yıkılabilir ve kısıtlayıcılar arasında bulunan çelişkinin çözülmesi, en güçlü kısıtlayıcının kazanmasıyla gerçekleşmektedir. Tablo (II)'de gördüğümüz gibi, en uygun yorumlama adayı ileri yönde çıkarım, yani zamansal sonralıktır. Bu yorumlama bütün kısıtlayıcıları en iyi şekilde tatmin ederken, diğer adaylar bütün kısıtlayıcıları yıkmaktadır. Aynı şekilde örnek (17)'nin zamansal yapısını Moeschler çerçevesinde ölçümleyelim:

(17.a) Ayşe düştü (α). Ali (onu) itti (β).

Kavramsal Sunuluş: $[\exists_{\alpha}[\text{Düşme}(\alpha) \wedge \text{Etkilenen}(\text{Ayşe}, \alpha) \wedge \text{Olmak}(\alpha, Z_1)] \wedge \exists_{\beta} [\text{İtme}(\beta) \wedge \text{Kılıcı}(\text{Ali}, \beta) \wedge \text{Etkilenen}(\text{Ayşe}, \beta) \wedge \text{Olmak}(\beta, Z_2)] \wedge \text{Neden}(\beta, \alpha) \wedge Z_2 < Z_1$

Bağlamsal Varsayım: α olayı, β olayının sonucudur; β α ya neden olmuştur. Nedenler sonuçlardan öncedir.

Eylem: α : İleri, β : İleri

Dilbilgisel Zaman: α : İleri, β : İleri

	Bağlamsal Varsayım	Dilbilgisel Zaman	Eylem
Aday1: İleri	*!	$\alpha: \surd, \beta: \surd$	$\alpha: \surd, \beta: \surd$
✋Aday 2: Geri	$\surd$	$\alpha: *, \beta: *$	$\alpha: *, \beta: *$
Aday 3: Yansız	*!	$\alpha: *, \beta: *$	$\alpha: *, \beta: *$

Tablo III.

Yönelimsel Çıkarım Modeli'nin Uygunluk Anlambilimi Çerçevesinde Uygunluk Tablosuna Uygulanışı II

Tablo (III)'te görüldüğü gibi, geri yönelimsel yorumlama veya zamansal öncelik, en güçlü kısıtlayıcı olan bağlamsal varsayımı tatmin etmektedir. Diğer kısıtlayıcılar zayıftır ve uygun yorumlama en güçlü kısıtlayıcının tatmin edilmesi doğrultusunda gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak Moeschler tarafından öne sürülen Yönelimsel Çıkarım Modeli'nde dünya bilgisi veya kavramsal sunuluşlar aracılığıyla oluşturulan bağlamsal varsayımlar, en güçlü bilgi kaynağı olma durumundadır. Bu modelde bağlamsal varsayımın getirmiş olduğu kısıtlamalar, dilbilgisel bilginin getirmiş olduğu kısıtlamalardan daha güçlü olarak ele alınmaktadır. Uygun yorumlama sürecinde, bu açıdan benimseyeceğimiz bu model, uygun yorumlama için elimize her ne kadar sistematik araçlar sunsa da, kimi yönlerden eksik kalmaktadır. Bundan sonraki bölümümüzde, Moeschler tarafından öne sürülen Yönelimsel Modelinin temel ilke ve araçları tanıtılacak ve modelin eksik kalan yönlerine değinilecektir.

1.4.3 Yönelimsel Çıkarım Modeli

Moeschler (2002) çalışmasında dilbilgisel bilginin bağlamsal bilgiyle nasıl bir etkileşime girdiğini gösteren bir kuram geliştirmiş ve söylemin zamansal yapısını edimbilimsel açıdan bütüncül bir şekilde açıklayan bir çıkarım modeli öne sürmüştür. Bu model, söylemde aktarılan olaylar arasındaki zamansal ilişkilerin, bir diğer deyişle yönelimsel çıkarımların, edimbilimsel yorumlamasını açıklayan bir modeldir. Bu modele göre, yönelimsel çıkarımlar, hem dilbilgisel bilginin hem de bağlamsal bilginin bir ürünüdür. Dilbilgisel ve dilbilgisel olmayan bu bilgi türleri arasındaki etkileşim ise *Uygunluk İlkesi* (Principle of Optimality) tarafından yönetilmektedir. Uygunluk ilkesine göre, söylemin zamansal yorumlamasında farklı kaynaklardan gelen bilgi türleri arasındaki çelişki ne kadar az olursa, uygun yorumlama o kadar çok olmaktadır. Aslında *Bağıntı Yönelimli* (Relevance Oriented) bir model olan Yönelimsel Çıkarım Modeli, yönelimsel çıkarımların ölçülenmesinde hangi tür

bilgilerin sezdirildiğini ve bu ölçümlemelerde doğal dilin bilişsel sistemlere nasıl çözümler sunduğunu açıklamaktadır. Bu ölçümlemenin gerçekleşebilmesi içinse dilbilgisel ve dilbilgisel olmayan bilgi türleri arasında çelişkilerin az olması gerekmektedir. Bu nedenle, söylemin zaman yapısı ile ilgili yönelimsel çıkarımların ölçümlemesini sağlayan bir araç; doğru koşullar altında yönelimsel çıkarımı geçerli kılmalı ve diğer yorumlamaların önünü kesmelidir.

Söylemin zamansal yapısını belirleyen yönelimsel çıkarımlar da Moeschler'e göre üç yönlüdür: *ileriye dönük çıkarım* (forward inference), *geriye dönük çıkarım* (backward inference) ve *yansız çıkarım* (neutral inference). Yönelimsel çıkarımın en uygun bir şekilde gerçekleşebilmesi için, öncelikle dilbilgisel düzlemde farklı kaynaklardan gelen bilgi türlerini dikkate almamız gerekmektedir. Dilbilgisel düzlemdeki bu farklı bilgi türleri üç kaynaktan gelmektedir:

- (i) Sözlükçe, örn. Eylemler
- (ii) Dilbilgisel zaman ve görünüş
- (iii) Bağlayıcılar

Yukarıda sıralanan ilk bilgi kaynağı sözlükçeden gelen ulamlarla ilişkilidir ve bu bilgi kaynağı olayların zihinsel sunuluşunu erişilir hale getirmektedir. İkinci bilgi kaynağı biçimbilimseldir ve söylemde aktarılan olayları ne şekilde algılamamız gerektiğini belirginleştirmektedir. Üçüncü kaynaktan gelen bağlayıcılar ise, işlevsel ulamlardır (örn. bağlaçlar ve belirteçler gibi) ve tümceleri *etki alanları* (scope) altına almaktadır. Moeschler'e göre dilbilgisel düzlemde farklı kaynaklardan gelen bu bilgi

türleri güçlülük dereceleri açısından farklılık göstermektedir. Moeschler bu bilgi türlerinin güçlülük derecelerine açıklık getirmek için, ilk olarak Bağıntı Kuramında sunulan *kavramsal bilgi* (conceptual information) ve *yordamsal bilgi* (procedural information) ayrımını kullanmaktadır. Kavramsal bilgi, dilbilgisel ifadelerin göstermiş olduğu kavramlara ilişkin bilgileri aktarmaktadır. Yordamsal bilgi ise, kavramlar aracılığıyla erişilen zihinsel sunuluşların ne şekilde yönetilmesi gerektiğini belirginleştiren bir bilgi türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği gibi, sözcelerimiz olayları, durumları ve bunlar arasındaki ilişkileri aktarmaktadır. Bilişsel sistemimizin bu olayların zihinsel sunuluşlarına erişebildiğini varsayacak olursak geriye kalan, bu zihinsel sunuluşları ne şekilde yönetmemiz gerektiğine ilişkin bilgidir, örn. olayların zamansal olarak sıralanması gibi.

Bu çerçevede Moeschler kavramsal ve yordamsal bilgi ayrımını hem dilbilgisel hem de bilişsel olarak aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

- (i) Kavramsal bilgi çoğunlukla sözlüksel ulamlarda (ad, sıfat, eylem) işaretlenmektedir. Yordamsal bilgi ise sözlüksel olmayan ulamlar tarafından işaretlenir (örn. olumsuzlama, dilbilgisel zaman ve görünüş, belirleyiciler, bağlayıcılar ve kimi belirteçler). Fark edileceği gibi, kavramsal ve yordamsal bilgi ayrımı sözlüksel olan ve olmayan ulamların ayrımını karşılamaktadır. Bir diğer deyişle, sözlüksel ulamlar kavramsal bilgi düzleminde işlenirken, işlevsel ulamlar yordamsal bilgi düzleminde işlenmektedir.

- (ii) Kavramsal ve yordamsal bilgi ayrımını bilişsel açıdan düşünecek olursak eğer, kavramsal bilgi zihinsel sunuluşlar aracılığıyla erişilen bilgidir. Yordamsal bilgi ise, bu zihinsel sunuluşların ne şekilde işlenmesi gerektiğine ilişkin bilgidir.

Kavramsal ve yordamsal bilgi ayrımı düzleminde Örnek (18)'i gözlemleyelim:

18. Napolyon Roma'yı yaktı

Kavramsal Sunuluş

- (1) Yakmak (x, y): <x, y'nin yanmasına neden oldu>
- (2) Napolyon (x): < Roma'nın yanmasından sorumlu kişi>
- (3) Roma (y): < İtalya'nın başkenti, Napolyon'un yaktığı kent>

Yukarıdaki kavramsal sunuluş incelendiğinde anlaşılacağı gibi, kavramsal bilgi olaylara, varlıklara ilişkin ansiklopedik özellikleri aktarmaktadır. Bu tür bilgi gerekli olmasına rağmen, bu olayın zihinsel sunuluşunu bütüncül bir şekilde vermemektedir. Burada devreye giren yordamsal bilgi, herhangi bir olayı zaman çizgisine yerleştirmekte, diğer olaylarla bağlantı kurulabilecek hale getirerek görünüşsel özelliklerini de aktarmaktadır. Bu çerçevede yukarıda aktarılan örneğin kavramsal ve yordamsal bilgi çerçevesinde sunuluşu aşağıdaki gibidir:

Kavramsal ve Yordamsal Sunuluş

$\exists o \exists z$ [yakmak (O) $\wedge$ Kılıcı (Napolyon, O) $\wedge$ Etkilenen (Roma, O) $\wedge$ Olmak (O, Z) $\wedge$ Z < şimdi

Moeschler, zamansal yapının yorumlanmasında rol oynayan kavramsal ve yordamsal bilgi türlerini güçlülük derecelerine göre aşağıdaki ölçekte göstermiştir. Bu ölçekte yordamsal bilginin, kavramsal bilgiden güçlü olduğu açıkça görülmektedir:

Yordamsal Bilgi >> Kavramsal Bilgi

Daha önce belirtildiği gibi, yukarıdaki ölçekte yordamsal bilgi bağlayıcılar, dilbilgisel zaman ve görünüş biçimbirimleri tarafından işaretlenen bilgidir. Kavramsal bilgi ise eylemler tarafından işaretlenmektedir. Bunun sonucunda, yukarıdaki ölçeğin detaylı açıklaması aşağıdaki gibidir:

Bağlayıcılar >> Dilbilgisel Zaman ve Görünüş >> Eylemler

Moeschler'in yukarıdaki ölçeklere yönelik bilişsel açıklamasına göre, olay ve durumların zihinsel sunuluşlarına ilişkin bilgi bu sunuluşlara ne tür işlemler uygulanması gerektiğini belirleyememektedir. Dilbilgisel zaman ve görünüş biçimbirimleri ile bağlayıcılar arasında bulunan hiyerarşi ise bu işlevsel ulamların etki alanlarıyla ilgilidir. Bilindiği gibi, dilbilgisel zaman ve görünüş biçimbirimleri eylemler üzerine çekimlenirken, kimi belirteç ve bağlayıcılar tümceleri etki alanları

altına almaktadırlar. Etki alanı büyük olan bir bilgi türünün, gücü de o denli yüksek olmaktadır.

Yönelimsel Çıkarım Modeli'nin en temel kavramı yönelimsel özelliklerdir ve söylemin zamansal yapısının ölçümlemesini bu özellikler belirlemektedir. Yönelimsel Çıkarım Modelinde, Yönelimsel Çıkarımlar farklı türdeki bilgilere eklenen yönelimsel özelliklerin bir sonucudur. Yönelimsel özellikler ileriye yönelik veya geriye dönük olabilir. Ayrıca bu özellikler güçlü veya zayıf da olabilir. Bunun sonucunda, Tablo (IV)'de gösterildiği gibi, yönelimsel çıkarım aracı ileri, geri, güçlü ve zayıf olmak üzere dört tür özellik taşımaktadır:

Özellikler	İleri	Geri
Zayıf	i	g
Güçlü	İ	G

Tablo IV. Yönelimsel Özelliklerin Türleri

Bilgi Hiyerarşisi	Özellik
Bağlamsal	Güçlü
Yordamsal-önermesel	Güçlü
Yordamsal-biçimbilimsel	Zayıf
Kavramsal	Zayıf

Tablo V. Bilgi Hiyarşisi ve Güçlülük Dereceleri

Tablo (V)'te ise, bilgi hiyerarşilerinin gücü özellikler tipolojisi çerçevesinde sunulmuştur. Tablo (V)'ten anlaşıldığı gibi, bağlamsal bilgidен gelen varsayımlar Moeschler'in bilgi gücü hiyerarşisinde en güçlü bilgi kaynağıdır. Sonuç olarak karşımıza temelde, aşağıdaki gibi bir hiyerarşi çıkmaktadır, çünkü kavramsal ve yordamsal bilgi tarafından işaretlenen bilgiler dilbilgisel bilgilerdir:

Bağlamsal Bilgi>> Dilbilgisel Bilgi

Sonuç olarak Moeschler çalışmasında, uygunluk kavramına yer vererek dilbilgisel ve bağlamsal bilginin sözceleme yorumlamasında hem ekonomiye hem de uygunluğa ne şekilde katkıda bulunduğunu açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, edimbilimsel açıdan uygun yorumlamaya erişebilmek için bağlamsal bilgiyle dilbilgisel bilginin nasıl etkileşime girdiğini, bu farklı kaynaklardan gelen bilgi türlerinin gücünü gösteren bir hiyerarşik ölçek sunmuştur. Uygunluk tabanlı bu çalışmada, güçlü özelliklere sahip bilgi türlerinden gelen kısıtlamaların, zayıf özelliklere sahip bilgi türlerinin gerektirdiği kısıtlamaları ortadan kaldırdığı da belirtilmiştir. Moeschler tarafından öne sürülen bu Yönelimsel Çıkarım Modeli, söylemin zamansal yapısının ölçümlemesini açıklamada gönderimsel ve gönderimsel olmayan yaklaşımlara göre daha etkindir. Söylemin zamansal yapısının ölçülmesinde dilbilgisel bilgi ile dilbilgisel olmayan bilginin etkileşimini açıklayan daha net temel ilkeler öne sürmüş, bu bilgilerin güçlülük dengelerini daha açık göstermiştir.

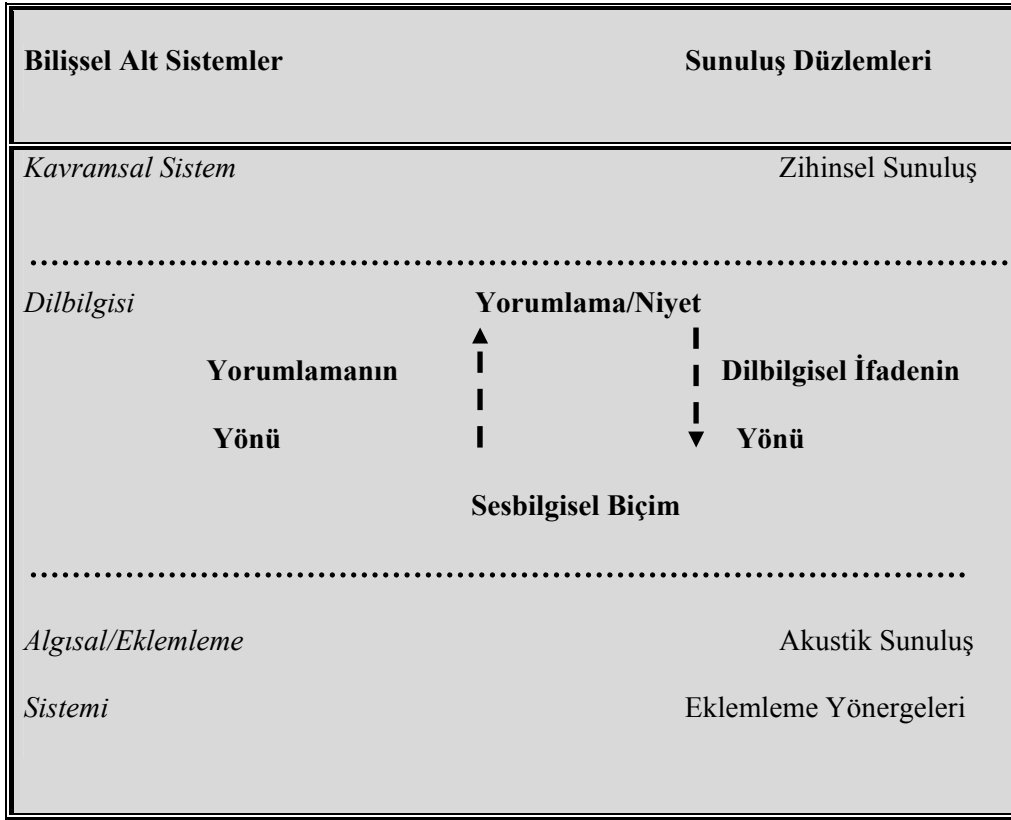
Ancak Moeschler tarafından sunulan Yönelimsel Çıkarım Modeli, uygunlaştırmanın yorumlama süreci için elimize her ne kadar sistematik araçlar ve bir kısıtlayıcı hiyerarşisi sunsa da, biz yine Moeschler den yola çıkarak yorumlamanın uygunlaştırılmasının daha basit ve sistematik kısıtlayıcılar çerçevesinde gerçekleştirilebileceğine inanmaktayız. Bu açıdan önümüzdeki bölümlerde Uygunluk Kuramı çerçevesinde zamansal yorumlamada etkili olan Aynılık ve Belirtlilik kısıtlayıcılarından oluşan kısıtlayıcılar kümesi öne süreceğiz. Moeschler çalışmasını her ne kadar uygunluk tabanlı yapmış olsa da, çalışmasında Uygunluk Kuramının temel taşı olan Aynılık ve Belirtlilik kısıtlayıcıları için hiçbir örnek kısıtlayıcı sunmamıştır. Öte yandan, çalışmasında söylemin hiyerarşik yapısını tamamen göz ardı eden Moeschler, sözbilimsel ilişkilerden veya aralık özelliklerinden gelebilecek yorumlamaları göz ardı etmiştir. Bu anlamda Moeschler tarafından öne sürülen Yönelimsel Çıkarım Modeli, Lascarides ve Asher'in Söylem ve Sağduyu Gerekliliğinden pek farklılık taşımamaktadır. Çünkü onun modeli de, aşağıdaki görünimleri bütüncül bir şekilde açıklayamamaktadır:

19. Trafik polisi Ayşe'yi durdurdu. Arabayı çok hızlı kullanıyordu.
20. Trafik polisi Ayşe'yi durdurdu. Arabayı çok hızlı kullanmıştı.
21. Trafik polisi Ayşe'yi durdurdu. Arabayı çok hızlı kullandı.
22. Ondan sakınmak isteyen Polites de, ani bir hareketle yana sıçrayarak bir omuz darbesi vurdu. Zavallı delikanlı bayır aşağı uçmuştu.
23. Ondan sakınmak isteyen Polites de, ani bir hareketle yana sıçrayarak bir omuz darbesi vurdu. Zavallı delikanlı bayır aşağı uçtu.

Örnek (19), (20), ve (21)'i Yönelimsel Çıkarım Modeli çerçevesinde değerlendirdiğimizde, buradaki yorumlamaların hepsinin zamansal öncelik olması beklenmektedir. Ancak buradaki söylemlerin görünüş biçimbirimlerinin getirmiş olduğu kısıtlamalar nedeniyle aralıksal özelliklerinin farklı olduğu açıktır. Ayrıca, Örnek (22) ve (23) zamansal sonralık yorumlaması taşısa da sözbilimsel yapıları açısından farklılıklar göstermektedir. Moeschler tarafından sunulan Yönelimsel Çıkarım modeli bu farklılıkları açıklayamamaktadır. Bu model, daha önce değinildiği gibi uygunlaştırma sürecinin sadece yorumlama bileşeniyle ilgilenen bir modeldir. Ancak uygunlaştırmanın tek yönelimli olması, bir diğer deyişle sadece dinleyicinin bakış açısını ele alması yorumlama sürecinde bir takım sorunlara yol açmaktadır. Bu açıdan Blutner (2000)'de belirtildiği gibi, tek yönlü bir uygunlaştırma süreci yetersiz kalmaktadır. Örnek (19), (20), (21), (22) ve (23)'te uygunlaştırma sürecinin tamamlanabilmesi için olayların aralıksal özelliklerine ve söylem yapısına ilişkin kısıtlayıcıların belirlenmesi gerekmektedir. Bu örnekler üzerinde gözlemlendiği gibi, uygunlaştırma sürecine tek yönlü bir bakış açısı ile yaklaşmak örnekleri açıklama gücünü düşürdüğü için yeterli değildir. Moeschler'in Yönelimsel Çıkarım Modeli uygunlaştırma sürecinin sadece yorumlama bileşenini dikkate aldığı için de sorunlar içermektedir. Bu nedenle, bundan sonraki bölümde, Blutner (2000) tarafından öne sürülen *Çift-Yönlü Uygunluk Kuramı*'nın (Bi-directional Optimality) temel ilkeleri tartışılacak ve bu tezde çift yönlü uygunlaştırma bakış açısı benimsenecektir.

1.4.4 Çift Yönlü Uygunluk Kuramı

Uygunluk Kuramında uygunluk sözdizimi konuşucunun bakış açısını ele alırken, uygunluk anlambilimi ise, dinleyicinin bakış açısını ele almaktadır. Bu nedenle uygunluk söz diziminin ve anlambiliminin bakış açıları uygunlaştırma süreci üzerinde tek yönlü bir bakış açısıdır. Ancak Blutner (2000)'de belirtildiği gibi, konuşucunun bakış açısıyla, dinleyicinin bakış açısı birbirinden ayrı düşünülmemesi gerekmektedir. Bu açıdan Blutner'a göre uygunlaştırma süreci çift yönlüdür. Konuşmacının uygunlaştırmasıyla, dinleyicinin uygunlaştırması eşzamanlı olarak gerçekleşmektedir. Konuşucular belirli bir anlamı aktarmak için uygun biçimi bulmaya çalışırken, dinleyiciler de belirli bir biçim için uygun yorumlamaya ulaşmayı hedeflemektedir. Blutner'a göre dilbilgisi bilişsel sistemle içiçe olduğu için, sadece dilbilgisine değil, dilbilgisinin bilişsel sistemle nasıl bir etkileşime girdiğine bakılması gerekmektedir. Bu çerçevede içinde, çift yönlü uygunluk kuramının dilbilgisi modeli aşağıdaki şekilde sunulmuştur. Aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi dil üretimi ve yorumlamasında üç tane alt bilişsel sistem bulunmaktadır. Dil, dilbilgisi sistemini, düşünce sistemini ve ses algılama ve üretimi sistemini içermektedir. Blutner'ın sisteminde bağlamsal bilgi de yorumlama üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Dilbilgisel sunuluşun bütün düzlemleriyle etkileşim halinde olan bağlam uygunlaştırma sürecinin bir parçası olarak kabul edilmektedir:

Şekil III.

Çift Yönlü Uygunluk Kuramı'nda Dilbilgisi Sistemi

Ayrıca Blutner'in çift yönlü uygunluk sisteminde, $\langle b, a \rangle$ ve $\langle b', a' \rangle$ gibi biçim ve anlam çiftlerinden oluşan birden fazla *alt-uygun* (sub-optimal) adaylara da yer verilmektedir. Yani $\langle b, a \rangle$ gibi bir uygun adayın yanı sıra, bir diğer $\langle b', a' \rangle$ uygun adayın varlığı da kabul edilmektedir. İlkesel olarak bu alt uygun adaylar da ikiye ayrılmaktadır: Belirtisiz biçim ve anlamdan oluşan çiftler ve belirtili biçim ve anlamdan oluşan çiftler. Blutner çerçevesinde, (24) ve (25)'te tekrarlanan örnekleri tekrar değerlendirecek olursak, bu örneklerde bir zamansal sonralık ilişkisinin algılandığı açıktır:

24. Ondan sakınmak isteyen Polites de, ani bir hareketle yana sıçrayarak bir omuz darbesi vurdu. Zavallı delikanlı bayır aşağı uçmuştu.

25. Ondan sakınmak isteyen Polites de, ani bir hareketle yana sıçrayarak bir omuz darbesi vurdu. Zavallı delikanlı bayır aşağı uçtu.

Peki, Örnek (24) ve (25)'te zamansal sonralık yorumlaması için, hangi örnek belirtili ve hangi örnek belirtisiz bir biçim sunmaktadır? Aynı yorumlama için kabul edilebilir olan bu biçimler arasındaki farklılık neden kaynaklanmaktadır? Buradaki görünüm aslında, uygunlaştırma sürecinde dil yorumlayıcısının yanı sıra, konuşucunun veya dil üreticisinin biçimler üzerindeki seçimlerinin gözardı edilmemesi gerektiğini göstermektedir.

Buraya kadar yapılan tartışmalar, söylemin zamansal yapısının yorumlanmasına yönelik yaklaşımların kimi sorunlar içerdiğini ortaya koymaktadır. Gönderimsel yaklaşımlar söylemin zamansal yorumlanmasında sadece görünüş özelliklerini ele alırken, gönderimsel olmayan yaklaşımlar ise, sözbilimsel ve dünya bilgisinin rolüne fazlasıyla yer vermiş, dilbilgisel zaman veya görünüşten dolayı gelen kısıtlayıcıları gözardı etmişlerdir. Uygunluk tabanlı Yönelimsel Çıkarım Modelinde ise, uygunlaştırma sürecinin sadece yorumlama bileşeni üzerinde durulmuş, sözbilimsel ilişkiler ve söylemin yapısı gözardı edilmiştir. Çift yönlü uygunluk kuramı çerçevesinde düşündüğümüzde, sözbilimsel yapıların ve söylem yapısının ve olayların aralık özelliklerinin getirmiş olduğu kısıtlayıcılar da en uygun yorumlamada etkili olmaktadır. Bu nedenlerden dolayı benimsediğimiz çift yönlü bakış açısı çerçevesinde, çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde, zamansal

yapının yorumlamasında rol oynayan belirtililik ve aynılık kısıtlayıcıları tanıtılacak ve bunlar arasındaki etkileşim ayrıntılı bir şekilde gösterilecektir.

2. ZAMANSAL KISITLAYICILAR ve ZAMANSAL- OLMAMA

2.1 Zamansal İlişkiler ve Kısıtlayıcılar

Söylemin zamansal yapısı ele alındığında, söylemde aktarılan olaylar arasındaki ilişkilerin *zamansal sonralık* (temporal posteriority), *zamansal öncelik* (temporal anteriority) ve *zamansal eşzamanlılık* (temporal simultaneity) gösterdiği gözlenmektedir. Söylemde gözlenen bu tür zamansal ilişkilerin dışında, kimi görünümlerin de herhangi bir zamansal yapı sergilemediği dikkati çekmektedir. Herhangi bir zamansal yapı sergilemeyen bu tür görünümler, söylemin zamansal yapısını belirginleştiren kısıtlayıcıların yıkılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, bu bölümde öncelikle çalışmanın izleyen bölümlerinde kullanılacak olan ve zamansal yapının yorumlanmasında rol oynayan temel kısıtlayıcılar kümesi sunulacaktır. Zamansal olma ve zamansal olmama ilişkisini belirginleştiren bu kısıtlayıcılar üzerinde durularak söylemde herhangi bir zamansal sıralama göstermeyen görünümlerin nasıl ortaya çıktığı ve bu görünümlerin ne tür bir sözbilimsel yapı sergilediği gösterilecektir.

Tezin kuramsal bölümünde belirtildiği gibi, doğal dil yorumlaması bir uygunlaştırma sürecidir. Bu uygunlaştırma sürecinde yorumlamada rol oynayan ve farklı doğalara sahip olan kısıtlayıcılar devreye girmektedir. Bu nedenle söylemin zamansal yorumlanmasında da bu bakış açısı benimsenecektir. Öte yandan, herhangi bir zamansal yapı sergilemeyen görünümlerin açıklanabilmesi için öncelikle zamansal yapının belirlenmesinde rol oynayan kısıtlayıcıların ortaya konması

gerektiği için öncelikle tezimizin bu bölümünde öne sürdüğümüz Zamansal Aynılık, Bağımlılık İlkesi ve Zaman kısıtlayıcıları tanıtılacaktır. Tezimizin ilerleyen bölümlerinde ise, söylemin zamansal yorumlamasında rol oynayan bu kısıtlayıcıların gerektirdiği önkoşulların yerine getirilmemesi durumunda, zamansal olmayan ilişkilerin nasıl ortaya çıktığı ve bunların ne tür bir sözbilimsel yapı sergilediği üzerinde durulacaktır.

2.1.1 Zamansal Aynılık

Tezin kuramsal bölümünde değinildiği gibi, yönelimsel özellikler zamansal yorumlama üzerinde rol oynayan etmenlerden biridir. Yönelimsel özellikler çerçevesinde düşündüğümüzde, ileri yönelimsel özellikler zamansal sonralık, geri yönelimsel özellikler ise zamansal öncelik vb. yorumlamaları gerektirmektedir. Bu açıdan (1)'de sunduğumuz örnek gözlemlendiğinde, burada bir zamansal sonralık ilişkisi algılanmaktadır. Bu yorumlama, ilgili söylemde aktarılan tümcelerin yönelimsel özelliklerinden kaynaklanmaktadır:

1. Ali evlendi. (Ali) yurt dışına gitti.

Örnek (1)'i, Moeschler tarafından öne sürülen yönelimsel özellikler'e göre inceleyecek olursak, buradaki tümcelerin ileri yönelimsel özellikler taşıdığı görülecektir. İleri yönelimsel özellikler, zamansal sonralık yorumlamasını gerektirmektedir. Bu durum, söylemde aktarılan tümcelerin yönelimsel özelliklerinin söylemin zamansal yorumlamasında rol oynayan kısıtlayıcılardan biri olduğunu

açıkça göstermektedir. Ancak Moeschler çalışmasında sadece eylemlere, zaman ve görünüş biçimlerine yönelimsel özellikler yüklemiştir. Moeschler'e göre bu tür dilsel birimler ileri, geri ve yansız gibi yönelimsel özellikler taşıyabilmektedir. Fakat biz bu tezde yaklaşımın örnekleri açıklama yeterliliğini arttıracak biçimde, yönelimsel özellikleri tümcesel boyutta ve tümcenin bütüncül anlamı olarak ele almaktayız. Bu açıdan bize göre, bir tümcenin yönelimsel özelliği diğer kuramlarda belirtildiği gibi, eylemlerin içsel görünüşünün, zaman ve görünüş biçimbirimlerinin, ad öbeklerinin ve görünüş belirteçlerinin etkileşimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan aşağıda (2) ve (3)'te sunduğumuz örneklerde yer alan ikinci tümcelerin yönelimsel özelliklerini değerlendirelim:

2. Ali evlendi. Çok mutluydu.
3. Ali, evlendi. [Onun]Eşiyle bir partide tanışmıştı.

Örnek (2)'de açıkça görüldüğü gibi, ikinci tümcede bir durum aktarılmaktadır. Durum tümceleri *sınırsız* [unbounded] ve *açık aralık* [open interval] özellikler taşımalarından, bu tür tümcelerin yönelimsel özellikleri yansızdır ve söylemde herhangi bir yönelim gösterememektedirler. Bu nedenle (2)'de sunulan bu durum tümcesi, kendisinden önce yer alan olay tümcesiyle zamansal eşzamanlılık göstermek durumundadır. Örnek (3)'e bakacak olursak, burada ikinci olay tümcesi *geçmiş bitmişlikle* (past perfect) aktarılmaktadır. Bu tümcenin zamansal yorumlamasını Reichenbach (1949) çerçevesinde inceleyecek olursak, ikinci tümcenin gönderim zamanının ilk tümcede aktarılan olay tümcesi tarafından sunulduğu görülmektedir. Burada geçmiş bitmişlikle aktarılan olay, ilk tümce

tarafından sunulan olayın gönderim zamanından önce gerçekleşmiştir. Örnek (3)'te ikinci tümcede geçmiş bitmişlikle aktarılan olay tümcesi geri yönelimsel özellik taşımakta ve bu durum zamansal ilişkiler açısından zamansal öncelik ilişkisini getirmektedir. Bu görünüm, tümcelerin yönelimsel özelliklerinin zamansal yorumlama üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Uygunluk kuramı çerçevesinde değerlendirdiğimizde, tümcelerin yönelimsel özellikleri girdi düzleminde ele alınması gereken özelliklerdir. Tümcenin yönelimsel özellikleri herhangi bir tümcenin sözdizimsel ve anlamsal özelliklerini yansıtan özelliklerdir. Bu açıdan, yönelimsel özellikler girdi düzleminde değerlendirilen bir Aynılık Kısıtlayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Zamansal yorumlama ise, Uygunluk anlambilimi açısından düşündüğümüzde, çıktı düzleminde değerlendirilmelidir. Örnek (1), (2) ve (3)'te gösterdiğimiz gibi, girdi düzleminde ele alınan yönelimsel özellikler, bir çıktı olan yorumlama üzerinde de etkili olmakta, girdide aktarılan özellikler çıktıya yansımaktadır. Bu örneklerin yorumlamalarında, bir Aynılık kısıtlayıcısının getirmiş olduğu koşulların yerine getirilmesi söz konusudur. Aynılık kısıtlayıcıları, girdi ve çıktının aynılığını gerektirir. Bu çerçevede bu tezde öne süreceğimiz ve bir Aynılık kısıtlayıcısı olan *Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısı* girdide aktarılan özellikleri, bir diğer deyişle, yönelimsel özellikleri dikkate alan bir "bütüncüllük" kısıtlayıcısıdır. Bu temel yaklaşımdan yola çıkarak, aşağıda öne sürdüğümüz Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısı, tümcenin sözdizimsel ve anlamsal yönelimsel özelliklerinin çıktı yani yorumlamaya da yansıtılmasını gerektirmektedir. Bu nedenle, bu kısıtlayıcı bir bütüncüllük kısıtlayıcısı olarak düşündüğümüz bir Aynılık Kısıtlayıcısı olma özelliğini taşımaktadır:

Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısı:

Tümcenin yönelimsel özelliklerini aktaran girdi tarafından sunulan yönelimsel özellikleri çıktıya, yani yorumlamaya da yansıt.

Tümcelerin yönelimsel özellikleri, daha önce de belirttiğimiz gibi ileri, yansız ve geri yönelimsel özellikler taşıyabilmektedir. Bu yönelimsel özellikler çerçevesinde aşağıda sunacağımız Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısı, üç alt kısıtlayıcının bir bileşenidir:

Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısı:

Tümcenin yönelimsel özelliklerini aktaran girdi tarafından sunulan yönelimsel özellikleri çıktıya, yani yorumlamaya da yansıt.

A-Yansız Yönelimli Olaylar ve Durumlar: Söylemde sıralanan yansız yönelimsel özelliklere sahip olaylar ve durumlar zamansal eşzamanlılık gösterir.

B- İleri Yönelimli Olaylar: Söylemde sıralanan ileri yönelimsel özelliklere sahip olaylar zamansal sonralık gösterir.

C- Geri Yönelimli Olaylar: Söylemde sıralanan geri yönelimsel özelliklere sahip olaylar zamansal öncelik gösterir.

Yukarıda sunduğumuz kısıtlayıcılar'a göre aşağıda (4), (5) ve (6)'da tekrarladığımız örneklerimize geri dönecek olursak, burada sunulan örneklerin Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının getirmiş olduğu koşulları yerine getirdiklerini görürüz:

4. Ali_j evlendi. [O_j] Yurt dışına gitti.
5. Ali_j evlendi. [O_j] Çok mutluydu.
6. Ali_j evlendi. [Onun_j] Eşiyle bir partide tanışmıştı.

Örnek (4)'e bakıldığında, burada aktarılan tümcelerin ileri yönelimsel özellik taşıdığı görülmektedir. Bu örnek, Uygunluk Anlambilimi Kuramı çerçevesinde zamansal sonralık, zamansal eşzamanlılık ve zamansal öncelik yorumlama adaylarına sahiptir. Bu yorumlama adaylarından zamansal sonralık yorumlaması, Tablo (1)'deki uygunluk tablosunda gösterildiği gibi en uygun adaydır. Buradaki tümceler ileri yönelimsel özellikler taşıdığından, bu örnek için Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı geçerlidir:

Tablo (1)

Girdi: Sözce 4	Z. A. K (B)
<S4, zamansal eşzamanlılık>	*
☞<S4, zamansal sonralık>	
<S4, zamansal öncelik>	*

Tablo (1)'de görüldüğü gibi, Örnek (4) B alt kısıtlayıcısının getirmiş olduğu koşulları yerine getirmektedir. Zamansal eşzamanlılık ve öncelik yorumlama adayları ise, bu alt kısıtlayıcı ile çelişmektedir. Bu nedenle bu yorumlamalar uygun adaylar değildir. Zamansal eşzamanlılık yorumlaması için Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısı, zamansal öncelik için C alt kısıtlayıcısı geçerlidir. Bu durum Örnek (5) için zamansal eşzamanlılık, Örnek (6) için zamansal öncelik yorumlamasını getirir: Örnek (5)'te aktarılan ikinci tümce yansız, (6)'da aktarılan

ikinci tümce ise geri yönelimsel özellikler taşımaktadır. Bu durum Tablo (2) ve Tablo (3)'te gösterilmiştir:

Tablo (2)

Girdi: Sözce 5	Z. A.K (A)
✋<S5, zamansal eşzamanlılık>	
<S5, zamansal sonralık>	*
<S5, zamansal öncelik>	*

Tablo (2)'deki uygunluk ölçümleme tablosunda görüldüğü gibi, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısı zamansal sonralık ve zamansal öncelik yorumlamalarını geçersiz kılmaktadır. Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının C alt kısıtlayıcısı doğrultusunda, Örnek (6) için zamansal eşzamanlılık ve zamansal sonralık adaylarının geçersiz kılınması Tablo (3)'de sunulmuştur:

Tablo (3)

Girdi: Sözce 6	Z. A. K (C)
<S6, zamansal eşzamanlılık>	*
<S6, zamansal sonralık>	*
✋<S6, zamansal öncelik>	

Buraya kadar yapılan tartışmalar ve örneklemeler, tümcelerin sözdizimsel ve anlamsal özelliklerini aktaran yönelimsel özelliklerin zamansal yapının yorumlamasında rol oynadığını ve zamansal yorumlama üzerine kısıtlamalar getirdiğini ortaya koymaktadır. Buradan yola çıkarak öne sürdüğümüz Zamansal

Aynılık kısıtlayıcısı ve alt kısıtlayıcıları tümcelerın yönelimsel özelliklerini girdi düzleminde işlemlemektedir. Aynılık kısıtlayıcıları çerçevesinde zamansal yorumlama için öne sürdüğümüz Zamansal Aynılık kısıtlayıcısı, girdi tarafından sunulan yönelimsel özelliklerin bir çıktı olan yorumlamaya da yansıtılmasını gerektirmektedir. Bir diğer deyişle, bu kısıtlayıcılar girdi ile çıktının aynılığını gerektiren kısıtlayıcılarıdır.

2.1.2 Bağımlılık İlkesi

Söylemde aktarılan tümcelerın yönelimsel özelliklerinin yanı sıra, söylemde sıralanan olaylar arasında kurulabilecek bir bağımlılık ilişkisi veya bağımlı yapı da zamansal yapıyı yorumlamada etkili olabilmektedir. Tezin kuramsal bölümünde değinildiği gibi, bir değışikliğe gönderim içeren görünüş türleri, hazırlık, ara, son ve değışimden sonraki sonuçlar olmak üzere dört aşamadan oluşmaktadır. Bu yapının bütününe bağımlı yapı denilmektedir. Söylemin anlamsal içeriği ve dünya bilgisi bu bağımlı yapının ortaya konmasında etkilidir. Söz konusu bağımlı yapı çerçevesinde düşündüğümüzde şu soruların cevaplanması gerekmektedir: Aşağıda (7) ve (8)'de tekrarladığımız örneklerde nasıl bir bağımlı yapı algılanmaktadır? Bu bağımlı yapılar zamansal yorumlamayı ne şekilde etkilemektedir?

7. Ali_j evlendi. [O_j] Yurt dışına gitti.
8. Ali_j evlendi. [O_j] Eşiyle bir partide tanışmıştı.

Örnek (7)'ye Aynılık açısından bakıldığında, daha önce Örnek (4)'ü açıklarken belirttiğimiz gibi bir zamansal sonralık yorumlaması söz konusudur. Burada zamansal sonralık yorumlamasında rol oynayan bir diğer etmen ise, burada aktarılan olaylar arasında kurulabilen bir bağımlılık ilişkisi olarak belirginleşmektedir. Örnek (7)'de "evlenme" olayı bir değişime gönderim içermekte ve "yurt dışına gitme" olayı ise "evlenme" olayının sonuç aşamasını oluşturabilmektedir. Böylesi bir bağımlılık ilişkisi beraberinde bu tümceler için zamansal sonralık yorumlamasını getirmektedir. Bu durum, söylemde sıralanan olaylar arasında kurulabilecek bir bağımlılık ilişkisinin zamansal yapıyı yorumlamada etkili olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, bu tezde Zamansal Aynılık kısıtlayıcısına ek olarak öne süreceğimiz ve kuramsal bölümde tanıttığımız bağımlılık yapısına dayanarak kodlayacağımız Bağımlılık İlkesi kısıtlayıcısı zamansal yapının yorumlamasında rol oynayan ve çıktıyı dikkate alan bir yorumlama ve belirtililik kısıtlayıcısı olarak içeriklendirilecektir. Tezin kuramsal bölümünde belirtildiği gibi, Uygunluk kuramında, aynılık kısıtlayıcıları girdi ile çıktının aynılığını savunurken, belirtililik kısıtlayıcıları girdi ile çıktının farklılığına izin vermektedir:

Bağımlılık İlkesi veya Kısıtlayıcısı:

Söylem içinde bir değişime gönderim içeren yönelimsel özelliklerin hazırlık, ara, son ve sonuç aşamaları bulunabilir. Bu bağımlı yapı zamansal yorumlama üzerinde etkilidir.

Yukarıda sunduğumuz Bağımlılık kısıtlayıcısına göre, Örnek (7)'de sunulan söylemin formal sunuluşu ise aşağıdaki gibidir:

7'. Ali_j evlendi (α). [O_j] Yurt dışına gitti (β)

Yön(α): İleri

Yön(β): İleri

[+ Bağımlı (Hazırlık(α) $\wedge$ Sonuç(β))]

Yukarıdaki sunuluştaki görüldüğü gibi, (α) tümcesi bağımlı yapının ‘hazırlık’, (β) tümcesi ise ‘sonuç’ aşamasını oluşturmaktadır. Burada (β) tümcesi bir sonuca gönderim içerdiği için, böylesi bir bağımlı yapı zamansal sonralık yorumlamasını beraberinde getirmektedir. Örnek (7)’de algılanan bu bağımlı yapı çerçevesinde, Tablo (4)’te gösterildiği gibi, zamansal eşzamanlılık ve zamansal öncelik yorumlama adayları uygun adaylar değildir:

Tablo (4)

Girdi: Sözce 7	B.K	Z.A.K (B)
<S7', zamansal eşzamanlılık>	*	*
✋<S7', zamansal sonralık>		
<S7', zamansal öncelik>	*	*

Tablo (4)’te görüldüğü gibi, zamansal eşzamanlılık ve zamansal öncelik yorumlama adayları, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısının ve Bağımlılık İlkesinin getirmiş olduğu koşulları yerine getirememektedir. Zamansal öncelik yorumlamasında, Bağımlılık kısıtlayıcısı doğrultusunda (β) tümcesinin bir ‘hazırlık’, zamansal eşzamanlılık yorumlamasında ise, ‘ara’ aşamaya gönderim yapması

gerekmektedir. Bağımlılık kısıtlayıcısına göre, Örnek (8)'in formal sunuluşu aşağıdaki gibidir:

(8') Ali_j evlendi (α). [O_j]Eşiyle bir partide tanışmıştı (β).

Yön (α): İleri

Yön(β): Geri

[+ Bağımlı (Sonuç (α) $\wedge$ Hazırlık (β))]

(8')'deki sunuluştaki görüldüğü gibi, geçmiş bitmişlikle aktarılan (β) tümcesi geri yönelimsel özellik taşımaktadır. Bu durum, Aynılık kısıtlayıcısının C alt kısıtlayıcısı doğrultusunda zamansal öncelik yorumlamasını beraberinde getirmektedir. Ayrıca, burada aktarılan olaylar 'hazırlık' ve 'sonuç' aşamalarına gönderim yapan bir bağımlı yapı sunmaktadır. Burada (β) tümcesi tarafından aktarılan "tanışma" olayı, (α) tümcesi tarafından aktarılan "evlenme" olayının bir 'hazırlık' aşamasını oluşturabilmektedir. Bu nedenle, bu söylemin en uygun zamansal yorumlaması zamansal önceliktir. Zamansal eşzamanlılık ve zamansal öncelik yorumlama adayları, Tablo (5)'de görüldüğü gibi, Zamansal Aynılık ve Bağımlılık İlkesi kısıtlayıcılarının getirmiş olduğu koşulları yerine getirememektedir:

Tablo (5)

Girdi: Sözce 8	B.K	Z.A.K (C)
<S8', zamansal eşzamanlılık>	*	*
<S8', zamansal sonralık>	*	*
☞<S8', zamansal öncelik>		

Tablo (5)'de görüldüğü gibi, zamansal öncelik yorumlama adayı hem Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının C alt kısıtlayıcısının hem de Bağımlılık kısıtlayıcısının getirmiş olduğu bütün koşulları yerine getirmektedir. Bu nedenle en uygun yorumlama adayıdır.

2.1.3 Zaman

Söylemin zamansal yorumlanmasında rol oynayan yönelimsel özelliklerin ve olaylar arasında kurulabilecek bağımlılık ilişkilerinin yanı sıra, söylemde yer alan zaman ulaçları, belirteçleri ve bağlaçları da söylemin zamansal yapısını belirginleştirmektedir. (9)'da sunduğumuz örnekte görüldüğü gibi, bu tür dilsel birimler söylemin zamansal yapısını açık hale getirmektedir:

9. Ali_j evlendi. [Onun_j] Eşiyle 2 yıl önce bir partide tanıştı.

Örnek (9)'da, ikinci tümcede aktarılan olayın gönderim zamanı “iki yıl önce” zaman belirteciyle belirginleştirilmiştir. İkinci tümcede aktarılan olay, ilk tümcenin olay ve gönderim zamanından önce gerçekleşmiştir ve burada bir zamansal öncelik ilişkisi söz konusudur. (10)'da görüldüğü gibi, “iki yıl önce” zaman belirtecinin yokluğunda zamansal öncelik ilişkisi ancak iki olay arasında algılanabilen bir bağımlılık ilişkisiyle kurulabilmektedir:

10. Ali_j evlendi. [O_j] Eşiyle bir partide tanıştı.

Örnek (10)'da, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı doğrultusunda burada aktarılan tümceler ileri yönelimsel özellikler taşıdığı için bir zamansal sonralık ilişkisinin algılanması gerekmektedir. Ancak görüldüğü gibi bağımlılık kısıtlayıcısının etkisiyle bir zamansal yorumlama, bu örnek için geçersizdir. Bağımlılık kısıtlayıcısı doğrultusunda “tanışma” olayı, “evlenme” olayının ‘hazırlık’ aşamasını oluşturmaktadır. Böylesi bir bağımlı yapı da, zamansal öncelik yorumlamasını beraberinde getirmektedir. Zamansal öncelik yorumlaması, Tablo (6)'da görüldüğü gibi, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısını yıkmaktadır.

Tablo (6)

Girdi: Sözce 10	B.K	Z. A.K (B)
✌<S10, zamansal öncelik>		*
<S10, zamansal sonralık>	*	

Tablo (6)'da görüldüğü gibi, Bağımlılık kısıtlayıcısı doğrultusunda en uygun yorumlama adayı zamansal öncelik yorumlamasıdır. Zamansal sonralık yorumlamasında, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısının getirmiş olduğu koşullar yerine getirilse de, Bağımlılık kısıtlayıcısı yıkılmaktadır. Bu görünüm, Bağımlılık kısıtlayıcısının Zamansal Aynılık kısıtlayıcısından daha güçlü bir kısıtlayıcı olduğunu göstermektedir. Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının getirmiş olduğu yorumlamalar, Bağımlılık kısıtlayıcısı doğrultusunda geçersiz kılınabilmektedir. Örnek (9)'a geri dönecek olursak, bu örnekte Bağımlılık kısıtlayıcısının devreye girmesine gerek kalmaksızın, buradaki zamansal öncelik ilişkisi bir zaman belirtecini kullanılmasıyla belirgin hale getirilmiştir. Birimler arasındaki bu etkileşimleri dikkate alarak aşağıda öne süreceğimiz Zaman

kısıtlayıcısı ise sunduğumuz kısıtlayıcılar arasındaki en güçlü kısıtlayıcı durumundadır:

Zaman Kısıtlayıcısı:

Söylemin zamansal yapısının yorumlanmasında zaman ulaçlarını, belirteçlerini ve bağlaçlarını dikkate al.

Söylemin zamansal yapısını belirginleştiren zamansal birimlerin yokluğunda ise, Zamansal Aynılık ve Bağımlılık kısıtlayıcıları devreye girmektedir. Çalışmamızın bu aşamasına kadar öne sürdüğümüz kısıtlayıcıları güçlülük derecelerine göre aşağıdaki ölçekte değerlendirecek olursak, Zaman kısıtlayıcısının en güçlü kısıtlayıcı olma konumunda olduğunu açık bir şekilde görebiliriz:

Zaman>>Bağımlılık>>Zamansal Aynılık

Yukarıda öne sürdüğümüz Zaman kısıtlayıcısı, aynı zamanda bir Aynılık kısıtlayıcısıdır çünkü zaman ulaçları, belirteçleri veya bağlaçları herhangi bir tümcenin sözdizimsel biçiminde yer alan dilsel birimlerdir. Girdi düzleminde yer alan bu dilsel birimler, bir çıktı olan zamansal yorumlama üzerinde etkilidir ve zamansal yapıyı dilsel olarak belirginleştirirler.

Çalışmamızın bu bölümünde söylemin zamansal yapısının yorumlanmasında rol oynayan şu kısıtlayıcılar kümesini sunduk: Zamansal Aynılık kısıtlayıcısı, Bağımlılık İlkesi ve Zaman kısıtlayıcısı. Aynılık kısıtlayıcılarından olan Zamansal

Aynılık kısıtlayıcısı, aslında tümcenin temel görünüş türünü girdi düzleminde ele alan, aynı türsel özelliklerin bir çıktı olan yorumlamaya da yansıtılmasını gerektiren bir kısıtlayıcıdır. Bir Aynılık kısıtlayıcısı olan Zaman kısıtlayıcısı ise, söylemde zamansal yapıyı dilsel olarak belirginleştiren zaman ulaçlarının, belirteçlerinin ve bağlaçlarının dikkate alınmasını gerektirir. Bu iki kısıtlayıcıdan farklı bir doğaya sahip olan Bağımlılık kısıtlayıcısı ise, bir belirtililik kısıtlayıcısıdır. Uygunluk anlambilimi çerçevesinde, bir çıktı olan yorumlamayı dikkate alan bu kısıtlayıcı girdi ve çıktı arasındaki çelişkileri engelleyen bir yorumlama kısıtlayıcısıdır. Zamansal Aynılık kısıtlayıcısı girdi ile çıktının aynılığını savunurken, bir belirtililik kısıtlayıcısı olan Bağımlılık kısıtlayıcısı girdi ile çıktı arasındaki farklılığa izin veren bir kısıtlayıcıdır. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde ise, söylemde herhangi bir zamansal sıralama göstermeyen zamansal olmama ilişkileri üzerinde durulacak, bu tür ilişkilerin burada sunduğumuz kısıtlayıcılar çerçevesinde nasıl ortaya çıktığı gösterilecektir.

2.2 Zamansal Olmama ve Kısıtlayıcıların Yıkılması

Çalışmamızın bundan önceki bölümünde belirtildiği gibi, söylemde aktarılan olaylar arasında zamansal eşzamanlılık, zamansal sonralık ve zamansal öncelik gibi zamansal ilişkiler bulunmaktadır. Bu tür zamansal ilişkiler çerçevesinde düşündüğümüzde, şu soruların da cevaplanması gereği kaçınılmaz hale gelmektedir: Tümcelerin yönelimsel özellikleri her durumda zamansal yapıyı belirlemekte midir? Aşağıdaki örneklerde, yönelimsel özellikleri doğrultusunda ne tür bir zamansal ilişki algılamaktayız? Bu yorumlamalar geçerli midir?

11. Odamda uyudum. Televizyon seyrettim.

12. Ali evlendi. Mehmet yurt dışına gitti.

Bu sorular çerçevesinde Örnek (11)'e baktığımızda, burada aktarılan tümcelerin yönelimsel özelliklerinin yansız olduğu görülecektir. Bu tümcelerde, yönelimsel özellikler açısından herhangi bir ileri veya geri yönelim söz konusu değildir. Buna karşın, Örnek (12) yönelimsel özellikleri açısından değerlendirildiğinde, buradaki tümcelerin yönelimsel özelliklerinin ileri doğru olduğu gözlenmektedir. Bu yönelimsel özellikler doğrultusunda Örnek (11) için, daha önceki bölümde öne sürdüğümüz Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısı geçerlidir. Bu alt kısıtlayıcı doğrultusunda, burada aktarılan olaylar yansız yönelimsel özellikler taşıdığından, buradaki yorumlamanın zamansal eşzamanlılık olması gerekmektedir. Örnek (12) için ise, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı geçerlidir. Bu alt kısıtlayıcı Örnek (12) için zamansal sonralık yorumlamasını beraberinde getirmektedir. Uygunluk anlambilim kuramı çerçevesinde Örnek (11) ve (12) için zamansal eşzamanlılık ve zamansal sonralık yorumlamaları, olası uygun yorumlama adaylarıdır, çünkü burada aktarılan tümcelerin yönelimsel özellikleri bu yorumlamaları gerektirmektedir. Buradaki örnekler için en uygun adayları olarak zamansal eşzamanlılık ve zamansal sonralık yorumlamalarını düşünürsek, bu adaylar Zamansal Aynılık kısıtlayıcısını tatmin etmektedirler. Ancak örnek (11)'de bir zamansal eşzamanlılık ilişkisinin algılanamadığı açıktır. Zamansal eşzamanlılık yorumlamasında, aynı öznenin aynı zamansal aralıkta hem “uyuma” hem de “televizyon seyretme” olayını gerçekleştirmesi imkânsızdır. Bu olayların zamansal eşzamanlılık aktaran “-ken”, “-dığında”, “-dığı sırada”, “bir yandan...bir yandan”

gibi zaman ulaçlarıyla ve bağlaçlarıyla ortaya çıkması, aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi söylemi kabul edilemez yapmaktadır, :

13. # [[Odamda uyuduğumda] televizyon seyrettim]].

14. # [[Odamda uyuduğum sırada] televizyon seyrettim]]

15. # [[Odamda uyurken]] televizyon seyrettim]]

16. # Odamda bir yandan uyudum bir yandan televizyon seyrettim.

Örnek (13), (14) ve (15)'e bakıldığında, yan tümceler tarafından açılan zamansal aralığa, temel tümcede aktarılan ‘televizyon seyretme’ olayının yerleşemediği açıktır. Fakat Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısı böylesi bir yerleşimi gerektirmektedir. Burada açıkça görüldüğü gibi, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısı tatmin edilmek istendiğinde, söylem kabul edilemez hale gelmektedir. Bu da tümcelerın yönelimsel özelliklerinin yorumlamaya da yansıtılması gerektiğini savunan Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının yetersiz olduğunu göstermektedir. Zamansal yorumlamada bütüncül anlam yetersiz kalmakta, bütüncül anlamın ötesinde başka bilgi kaynaklarından gelen kısıtlayıcıların devreye girmesi gerekmektedir. Peki, bu anlamda aşağıda (17)'de tekrarlanan Örnek (11)'de ne tür bir zamansal ilişki söz konusudur veya bu örnekte oluntular arasında herhangi bir zamansal ilişki algılanmakta mıdır?

17. Odamda uyudum. Televizyon seyrettim.

Örnek (17) için olası yorumlama adayı olan eşzamanlılığı düşündüğümüzde, aynı öznenin hem “uyuma” hem de “televizyon seyretme” olayını aynı zamansal aralıkta gerçekleştirmesi imkânsızdır. Böylesi bir yorumlamayı, “uyuma” ve “televizyon” seyretme olayının aynı zamansal aralıkta gerçekleştirilemeyeceğine ilişkin dünya bilgisi engellemektedir. Bu durum Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısının gerektirdiği yorumlama ile dünya bilgisinin gerektirdiği yorumlama arasında bir çelişkinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Tezimizin kuramsal bölümünde de belirttiğimiz gibi, bütüncül anlam, her durumda tümcenin anlamsal doğruluk koşullarının belirlenmesinde yeterli olamamaktadır. Dünya bilgisi ve bağlamsal bilgi, kavramsal sunuluşlar, söylemin uygun ve bağıntılı bir şekilde yorumlanmasında etkili olmaktadır. Böylesi durumlarda yönelimsel özellikler zamansal yapıyı açıklamada yetersiz kalmakta ve başka kısıtlayıcılardan söz edilmesi gerekmektedir. Bu tez kapsamında çalışmamızın bu bölümünde *Zamansal Çelişkiyi Engelle* biçiminde kodlayacağımız bir kısıtlayıcıyı bu ihtiyaca yönelik olarak önermekteyiz. Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcımız, aynı zamanda bir önceki bölümde önerdiğimiz Bağımlılık kısıtlayıcısını da içermektedir. Bir belirtililik kısıtlayıcısı olan Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısı çıktı, yani yorumlamayı dikkate almaktadır. Bu kısıtlayıcı, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısı tarafından yorumlama üzerine getirilen koşulları da dikkate alarak, girdi ve çıktı arasındaki çelişkileri engellemektedir. Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısı, dünya bilgisinden gelen veya kavramsal sunuluşlar aracılığıyla oluşturulan bağlamsal varsayım ve bağımlı yapı doğrultusunda girdi ve çıktı arasında oluşabilecek çelişkileri ortadan kaldıran ve en uygun yorumlamayı belirleyen bir kısıtlayıcı olarak karşımıza çıkmaktadır:

Zamansal Çelişkiyi Engelle

Dünya bilgisi, kavramsal sunuluşlar veya bağımlı yapı doğrultusunda çıktıdaki zamansal çelişkiyi engelle.

Örnek (17) için diğer zamansal ilişki yorumlama adaylarını ele alacak olursak, bu örnekte herhangi bir zamansal öncelik veya zamansal sonralık ilişkisi de belirgin değildir. Bu tür ilişkileri belirginleştirebilecek herhangi bir bağımlılık ilişkisi de algılanamamaktadır. Sonuç olarak bu örnekte zamansal yapıyı belirginleştiren bir zamansal belirteç veya bağlayıcı da olmadığından herhangi bir zamansal ilişki algılanmamaktadır. ‘uyuma’ ve ‘televizyon seyretme’ olayları arasında hangi olayın önce, hangisinin sonra gerçekleştiği belirginleştirilmemiştir. Buradaki ilişki ‘zamansal olmayan’ bir ilişkidir. Zamansal Aynılık ve Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcıları çerçevesinde, Örnek (17)’yi Tablo (7)’de ölçümleyelim:

17'. Odamda uyudum(α). Televizyon seyrettim(β).

Yön (α): Yansız

Yön(β): Yansız

[-Bağımlı ((α) $\wedge$ (β))]

Bağlamsal Varsayım: Aynı özne "uyuma" ve "televizyon seyretme" olayını aynı zamansal aralıkta gerçekleştiremez.

Tablo (7)

Girdi: Sözce 17	Z.Ç.E.K	Z.A.K (A)
<S17, zamansal eşzamanlılık>	*	
✋<S17, zamansal-olmama>		*

Tablo (7)'de görüldüğü gibi, Örnek (17') için olası uygun şu iki yorumlama adayı öne sürülmüştür: Zamansal eşzamanlılık ve zamansal olmama. Zamansal eşzamanlılık yorumlamasında, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının tatmini söz konusudur. Bu kısıtlayıcıya göre, "uyuma" ve "televizyon seyretme" olayının aynı zamansal aralıkta yer alması gerekmektedir. Ancak bu yorumlama, dünya bilgisinden dolayı geçersiz bir yorumlamadır. Bu yorumlamada, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısından daha güçlü olan bir kısıtlayıcı olan Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısı yıkılmaktadır. Zamansal olmama yorumlamasında ise Zamansal Aynılık kısıtlayıcısı yıkılmaktadır. Ancak uygunlaştırma sürecinde Zamansal Aynılık kısıtlayıcısı, yıkılabilen, zayıf bir bütüncüllük kısıtlayıcısıdır ve kendisinden daha güçlü olan Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısının tatmin edilmesi için yıkılması gerekmektedir. Bu açıdan, aşağıda (18)'de tekrarlanan Örnek (12)'yi yeniden ele alacak olursak, bu örnekteki tümceler arasındaki zamansal ilişkiyi düzenleyen yönelimsel özelliklerin de ileri doğru olması beklenecektir:

18. Ali evlendi. Mehmet yurtdışına gitti.

Ancak Örnek (18)'de ileri yönelimsel özellikler doğrultusunda bir zamansal sonralık ilişkisi algılanamamaktadır. Ayrıca bu örnekte iki olay arasında herhangi bir

bağımlılık ilişkisi de kurulamamaktadır. Bu nedenle buradaki ilişki de zamansal-olmama ilişkisidir. Bu durumu Tablo (8)'de gösterelim:

18'. Ali evlendi (α). Mehmet yurt dışına gitti (β).

Yön (α): İleri

Yön(β): İleri

[-Bağımlı ($(\alpha) \wedge (\beta)$)]

Tablo (8)

Girdi: Sözce 18'	Z.Ç.E.K	Z.A.K (B)
<S18', zamansal sonralık>	*	
☞<S18', zamansal-olmama>		*

Tablo (8)'de görüldüğü gibi, Örnek (18') için en uygun yorumlama adayı zamansal olmama ilişkisidir. Zamansal sonralık yorumlamasında, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısı tatmin edilse de, daha güçlü bir kısıtlayıcı olan Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısı yıkılmaktadır. Örnek (18')'e bakıldığında, buradaki olaylar arasında herhangi bir bağımlılık ilişkisi kurulamamaktadır. Bu nedenle bu örnek için en uygun yorumlama adayı zamansal olmama yorumlamasıdır. Bu yorumlamada ise Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısının yıkılması söz konusudur. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, Uygunluk Anlambilimi kuramında, daha güçlü kısıtlayıcıların tatmin edilebilmesi için daha zayıf olan kısıtlayıcıların yıkılmasına izin verilmektedir. Bu açıdan Zamansal Aynılık kısıtlayıcısı, Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısından daha zayıf bir kısıtlayıcıdır. En uygun

yorumlamaya ulaşmak için de bu kısıtlayıcının yıkılması gerekmektedir. Ancak bu durum, daha önceki bölümde tartıştığımız ve aşağıda (19)’da sunduğumuz örnek için geçerli değildir:

19. Ali evlendi (α). Yurt dışına gitti (β).

Yön (α): İleri

Yön (β): İleri

[+ Bağımlı ((α) $\wedge$ (β))]

Örnek (19)’da aktarılan olaylar arasında da bir bağımlılık ilişkisi söz konusudur. Örnek (19)’da ‘evlenme’ olayı bir değişime gönderim içermektedir ve bu değişimle birlikte ikinci tümcede aktarılan olay, bu değişimin sonuç aşamasını oluşturabilmektedir. Örnek (18)’de ise, ‘Ali’nin evlenmesi’ ile ‘Mehmet’in yurt dışına gitmesi’ olayları arasında böylesi bir bağımlılık ilişkisi söz konusu değildir. Örnek (19)’u aynı şekilde bir uygunluk tablosu ile ölçümleyelim:

Tablo (9)

Girdi: Sözcce 19	Z. Ç. E. K	Z. A.K (B)
∇ <S19, zamansal sonralık>		
<S19, zamansal-olmama>	*	*

Tablo (9)’da görüldüğü gibi, zamansal sonralık yorumlaması, Örnek (19) için en uygun yorumlama adayıdır. Bu yorumlama adayı hem Zamansal Aynılık kısıtlayıcısını hem de göstermiş olduğu bağımlı yapı doğrultusunda Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısını tatmin etmektedir. Zamansal olmama

yorumlamasında ise hem Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısının hem de Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısının yıkıldığını görmekteyiz. Bu durum, tümcelerın yönelimsel özelliklerine bağılı olarak belirlenen Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısının söylemin zamansal yapısını belirleyemediğini, dünya bilgisi, kavramsal sunuluşlar ve olayların bağımlılık yapıları doğrultusunda kodladığımız Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısının, zamansal yorumlamada daha etkili olduğunu göstermektedir. Bu iki kısıtlayıcı güçlölük dereceleri açısından farklılık göstermektedir. Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısının, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısından daha güçlü bir kısıtlayıcı olduğu aşağıdaki ölçekte gösterilmiştir:

Zamansal Çelişkiyi Engelle>> Zamansal Aynılık

Bütün bu gözlemler ışığında Örnek (11) ve (12)'nin herhangi bir zamansal ilişki göstermediğini söyleyebiliriz. Böylece, yansız yönelimsel özelliklerin her durumda zamansal eşzamanlılığı, ileri yönelimsel özelliklerin de her durumda zamansal sonralık ilişkisini beraberinde getirmediğı de açık bir biçimde ortaya konabilmektedir. Bu durumlarda, dünya bilgisi, kavramsal sunuluşlar ve olaylar arasında kurulabilecek bağımlılık ilişkisi söylemin zamansal yapısının en uygun bir şekilde yorumlanmasında etkili olmaktadır. Olaylar arasında kurulabilecek bir bağımlılık ilişkisi zamansal sıralamayı getirdiğı için, herhangi bir zamansal yapısı olmayan söylemlerde herhangi bir bağımlılık ilişkisi de bulunmamaktadır. Örneklerden anlaşıldığı gibi, şimdiye dek sadece ileri yönelimsel özellikler gösteren olaylar arasında kurulabilecek bağımlılık ilişkisinden bahsettik. Aynı şekilde yansız yönelimsel özellikler gösteren olaylar arasında dilsel birimlerle kurulabilecek bir

bağımlılık ilişkisi de, aşağıda (b) örneklerinde görüldüğü gibi, zamansal sıralama getirebilmektedir:

20.a. Hülya_i sahilde güneşlendi. [O_i] Denizde yüzdü.

20.b. Hülya_i sahilde güneşlendi. [O_i] Sıcaktan bunalınca da birazcık denizde yüzdü.

21.a. Koştum. Yürüdüm.

21.b. Koştum ve sonra yürüdüm.

22.a. Kafede oturdu. Lunaparktaki arabalara bindi.

22.b. Kafede oturdu ve sonra lunaparktaki arabalara bindi.

23.a. Araba sürdü. Bisiklete bindi.

23.b. Araba sürdü ve sonra bisiklete bindi.

Yukarıda sunulan (a) örneklerinde herhangi bir zamansal ilişki algılanması oldukça güçtür. Zamansal Aynılık kısıtlayıcı açısından düşünüldüğünde, buradaki tümceler yansız yönelimsel özellikler taşıdıkları için bu örneklerde zamansal çakışma ilişkisinin algılanması gerekmektedir. Ancak bu olayların aynı özne tarafından aynı aralıkta gerçekleştirilemeyeceğine ilişkin dünya bilgisi bu yorumlamayı engellemektedir ve bu durum aşağıdaki örneklerde dilsel kanıtlarla da sunulmuştur:

24. # [[Hülya sahilde güneşlenirken], denizde yüzdü].

25. # [[Koşarken] yürüdüm].

26. # [[Kafede otururken], lunaparktaki arabalara bindi].

27. # [[Araba sürerken], bisiklete bindi].

Yukarıda (a) örneklerinde, herhangi bir zamansal sonralık veya öncelik ilişkisi de algılanmamaktadır. Buradaki örneklerde zamansal ilişki belirsizdir ve aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi, zamansal olmayan ilişkilerde söylemin zamansal yapısı ancak bir takım zamansal ulaçlarla, bağlayıcılarla veya belirteçlerle belirginleştirilebilmektedir:

28. [[Hülya sahilde güneşlendikten sonra], denizde yüzdü].

29. [[Koşmadan önce] yürüdüm].

30. [[Kafede oturduktan sonra] lunaparktaki arabalara bindi].

Yukarıda (b) örneklerinde de aynı durum söz konusudur. Örnek (20.b)'de zamansal sonralık ilişkisi ‘‘sıcaktan bunalınca’’ zaman ulacıyla belirginleştirilmiştir. (21.b), (22.b), (23.b) örneklerinde de zamansal sonralık ‘‘ve sonra’’ zaman bağlacıyla belirginleştirilmiştir. Bu durum, zaman ulaçlarının, belirteçlerinin ve bağlaçlarının yokluğunda herhangi bir zamansal ilişki gösteremeyen söylemin zamansal yapısının, bu dilsel birimlerin varlığında daha belirgin hale geldiğini göstermektedir. Bu örneklerde ‘‘ve sonra’’ bağlacının kullanılması öncelikle olaylar arasında bir bağımlılık ilişkisinin kurulmasında rol oynamaktadır. Bu durumda, ikinci tümcelerde aktarılan olaylar, ilk tümcelerde aktarılan olayların sonuç aşamasını oluşturmaktadır. Ayrıca bu örneklerde ‘‘ve sonra’’ zamansal bağlacının getirmiş olduğu bir zamansal artgönderim de söz konusudur. (b) örneklerinde, ilk tümcelerde aktarılan olaylar, ikinci tümcelerde aktarılan olayların öncülünü oluşturmaktadır. Ancak, hiçbir zamansal sıralama gösteremeyen (a) örneklerine baktığımızda, daha önce de belirttiğimiz gibi herhangi bir bağımlılık ilişkisi algılanamamaktadır. Ayrıca herhangi bir bağımlılık ilişkisi kurulamadığından, bu örneklerde bir zamansal art

gönderim de söz konusu değildir. Söylemde zaman ulaçlarının, belirteçlerinin veya bağlaçlarının kullanılması bağımlılığı ve artgönderimselliği tetiklemekte, söylemdeki zamansal ilişkileri dilsel olarak belirgin hale getirmektedir. Bu nedenle bu birimleri dikkate alarak önceki bölümde öne sürdüğümüz Zaman Kısıtlayıcısı en güçlü kısıtlayıcı olma konumundadır. Çalışmamızın bu aşamasına kadar öne sürdüğümüz kısıtlayıcıları, güçlülük derecelerine göre aşağıdaki ölçekte tekrar değerlendirecek olursak, Zaman kısıtlayıcısının en güçlü kısıtlayıcı olduğunu daha açık bir biçimde görebiliriz:

Zaman>> Zamansal Çelişkiyi Engelle>> Zamansal Aynılık

Yukarıdaki ölçekte Zaman kısıtlayıcısı zamansal yapıyı dilsel olarak belirgin hale getirdiği için en güçlü kısıtlayıcı durumdadır. Bir söylemde bir zaman belirtecini kullanılması, Zamansal Çelişkiyi Engelle ve Zamansal Aynılık kısıtlayıcılarını da etkisi altına almakta, söylemi hem bağımlı hale getirmekte hem de tümcenin yönelimsel özelliklerinin bu bağımlılık yapısı doğrultusunda kaymasına yol açabilmektedir. Bu açıdan aşağıda (31)'de tekrarladığımız, (23.b) örneğini Tablo (10)'da ölçümlersek, bu örneğin bütün kısıtlayıcıları tatmin ettiğini görürüz:

31. Araba sürdü ve sonra bisiklete bindi.

Yön (araba sürmek): yansız

Yön (araba sürmek): yansız

Yön (ve sonra): ileri $\wedge$ bağımlı

[ve sonra_{ileri $\wedge$ bağımlı} (araba sürmek_{yansız} $\wedge$ bisiklete binmek_{yansız})] $\rightarrow$

[(araba sürmek)_{ileri $\wedge$ bağımlı} $\wedge$ (bisiklete binmek_{ileri $\wedge$ bağımlı})]

Yukarıdaki sunuluşa bakıldığında da gözleneceği gibi, aslında ‘‘araba sürmek’’ ve ‘‘bisiklete binmek’’ yansız yönelimsel özelliklere sahip olaylardır. Ancak, söylemde ‘ve sonra’ gibi ileri yönelim gösteren ve bağımlılık ilişkisi kuran bir zaman bağlacının yer alması durumunda, yansız yönelimsel özelliklere sahip olan bu olaylar, bu zaman bağlacının etkisi altında kalmakta, bu iki olay bağımlılık göstermekte ve yönelimsel özellikleri ileri yönelime doğru kaymaktadır. Yönelimsel özelliklerin bu şekilde kaydırılmasıyla, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının tatmini de söz konusudur. Bu bilgiler ışığında, zamansal olmama ve zamansal sonralık yorumlama adaylarını Örnek (31) için Tablo (10)’da ölçümleyelim:

Tablo (10)

Girdi: Sözce 31	Z.K	Z.Ç.E.K	Z.A.K (B)
☞<S31, zamansal sonralık>			
<S31, zamansal olmama>	*	*	*

Tablo (10)’da gördüğümüz gibi, zamansal olmayan yorumlama bu örnek için uygun bir yorumlama adayı değildir. Bu yorumlama adayı, Tablo (10)’da görüldüğü gibi bütün kısıtlayıcıları yıkmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu söylemde ‘ve sonra’’ zamansal bağlacının yer alması, söylemin zamansal yapısını belirginleştirmektedir.

Sonuç olarak, buraya kadar olan ölçümlemelerimiz, herhangi bir zamansal yorumlamanın algılanamadığı söylemlerde, tümcelerın yönelimsel özelliklerinin, ister yansız olsun ister ileri yönelimli olsun, zamansal yapıyı belirginleştiremediğini göstermektedir. Bu tür söylemlerde, Zamansal Aynılık, Bağımlılık ve Zaman

kısıtlayıcıları yıkılmaktadır. Zamansal olmama ilişkisinin görüldüğü bu söylemlerde herhangi bir bağımlılık yapısının bulunamadığı gibi, bu nitelikteki söylemlerde bir zamansal artgönderim ilişkisi de söz konusu değildir. Zamansal olmayan yorumlamaya ise, ancak dünya bilgisi, kavramsal sunuluşlar ve bağımlılık ilkesi doğrultusunda kodladığımız Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısının tatmin edilmesiyle ulaşılmaktadır.

2.3 Zamansal Olmama İlişkisi ve Sözbilimsel Yapı

Çalışmamızın bu bölümünde, daha önceki bölümde incelediğimiz, herhangi bir zamansal yapıya sahip olmayan söylemlerin ne tür bir sözbilimsel yapı sergilediği üzerinde durulacaktır. Bilindiği gibi, sözbilimsel yapı kuramında metin veya söylem hiyerarşik olarak düzenlenmiş önermeler olarak ele alınmaktadır (Mann ve Thompson, 1982). Sözbilimsel yapılar, bir çekirdek ve eklentiden oluşmaktadır. Çekirdek yazarın veya konuşucunun temel hedeflerini aktarırken, eklenti, çekirdekte sunulan bilgi hakkında ek bilgi sunmaktadır. Sözbilimsel yapılar, birden fazla çekirdekten veya bir çekirdek ve birden fazla eklentiden oluşabilmektedir. Bu bilgiler ışığında düşündüğümüzde, önceki bölümde incelediğimiz ve aşağıda (32) ve (33)'te sunduğumuz örnekler nasıl bir sözbilimsel yapı sergilemektedir?

32. Odamda uyudum. Televizyon seyrettim.

33. Ali evlendi. Mehmet yurt dışına gitti.

Daha önceki bölümde belirttiğimiz gibi, Örnek (32) ve (33)'te herhangi bir zamansal yapı algılanmamaktadır. Bu örnekte hangi olayların önce ve hangi olayların sonra gerçekleştiği belirgin değildir. Buradaki olayların her biri birbirinden ayrı olarak

gerçekleşmektedir ve belirli bir zamansal sıralama göstermemektedir. Örnek (32)'de aktarılan olayların, zamansal çakışma göstermesi dünya bilgisinden dolayı imkânsızdır. Burada aktarılan olaylar birbirinden farklı zamansal aralıkta gerçekleşmekte ve bu aralıklar arasındaki sıralama belirgin değildir. Aynı şekilde (33)'de açık bir şekilde bir zamansal sonralık veya öncelik ilişkisi algılanamamaktadır. Bu örneklerin sözdizimsel özelliklerine baktığımızda, burada aktarılan tümcelerın aynı sözdizimsel özelliklere sahip olduğunu görürüz. Bu açıdan bu örnekler sözdizimsel paralellik göstermektedir. Burada aktarılan önermelerin anlamsal içeriğine bakıldığında ise, buradaki önermelerin hepsinin birbirinden bağımsız çekirdek önerme olduğu görülecektir. İkinci önermeler, çekirdek önermede sunulan bilgiye herhangi bir ek bilgi sunmamaktadır. Sözbilimsel yapı açısından düşündüğümüzde, buradaki söylemler ya anlatı veya listeleme ilişkisi göstermek durumundadır. Anlatı sözbilimsel yapısı, aynı listeleme yapısında olduğu gibi sınırsız çekirdekten oluşur ve eklenti içermez ve sözdizimsel açıdan paralellik gösterir. Ancak bu örneklerde herhangi bir zamansal yapı algılanamadığından, bu örnekler için anlatı sözbilimsel yapısı uygun bir yapı adayı değildir. Çünkü anlatı yapısında yer alan sayısız çekirdek yapı, zamansal olarak sıralı bir şekilde zaman çizgisine yerleşir. Bu durumda listeleme sözbilimsel yapısı, (32) ve (33) için en uygun sözbilimsel yapıdır. Buradaki olaylar birbirinden bağımsız zamansal aralıklarda listeleme şeklinde sunulmuştur. Bu tür listeleme yapısına sahip olan olaylar arasında bir bağımlı yapı bulunmaz. Peki bu durumda bu tür olayların "ve" bağlacıyla bağlanması aşağıda (34)'te sunulan örnekte olduğu gibi, zamansal yapı ve sözbilimsel yapıda değişikliklere yol açmakta mıdır?

34. Odamda uyudum ve televizyon seyrettim.

Örnek (34)'e baktığımızda burada “ve” bağlacının yer alması, ne söylemin zamansal yapısını ne de sözbilimsel yapısını değiştirmektedir. Bu örnekte “ve” bağlacının yer alması ne bir zamansal öncelik ne de bir zamansal sonralık yorumlamasına yol açmaktadır. Zamansal eşzamanlılık yorumlaması ise dünya bilgisinden dolayı imkânsızdır. Bu durum, Moeschler'de öne sürüldüğünün tersine bu bağlacın güçlü bir ileri yönelimsel özelliği bulunmadığını açıkça göstermektedir. Bu açıdan “ve” bağlacının herhangi bir zamansal içeriği yoktur ve bu bağlaç zamansal yorumlamasını içerisinde bulunduğu bağlamdan almaktadır. Aslında yönelimsel özellikleri açısından bu bağlaç yansızdır. Ancak bağımlı bir yapıya sahip olayların “ve” bağlacıyla bağlanması zamansal yapıyı daha belirgin hale getirebilir. Bu durum, aşağıda (35)'te gördüğümüz gibi olayların bağımlı bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır,.

35. Ali evlendi ve yurtdışına gitti.

Aşağıdaki diyalogda görüldüğü gibi, herhangi bir zamansal sıralama ilişkisi göstermeyen listeleme yapılarının çekirdek yapıları, birbirinden bağımsız olarak daha büyük bir zamansal aralığın parçalarını oluşturabilirler:

36. A: Bugün neler yaptın?

B: Uyudum. Televizyon seyrettim. Anneme yardım ettim.

B': Evi temizledim ve alışveriş yaptım.

(36)'ya bakıldığında (B) ve (B') de sunulan olaylar, (A) soru tümcesinin cevabını oluşturmakta ve "bugün" tarafından sunulan zamansal aralığın içerisinde gerçekleşmektedir. Ancak (B) ve (B')'de aktarılan olayların arasındaki zamansal sıralama belirsizdir. Daha önceki bölümde belirttiğimiz gibi bu tür olaylar arasındaki zamansal ilişki aşağıda (37)'de görüldüğü gibi, bir takım zaman bağlayıcılarının, belirteçlerinin veya bağlaçlarının kullanılmasıyla belirginleştirilmektedir:

37. A: Bugün neler yaptın?

B: Evi temizledim ve sonra alışveriş yaptım.

Örnek (37)'ye bakıldığında yukarıda da belirtildiği gibi, ileri ve bağımlı özelliklere sahip olan "ve sonra" bağlacı zamansal yapıyı belirginleştirmektedir. Bu zaman bağlacı (38)'de görüldüğü gibi, güçlü bir ileri yönelim özelliğine sahiptir ve yansız yönelimsel özelliklere sahip olayları bile etkisi altına alarak sıralama yapabilmektedir:

38. Sahilde güneşlendim ve sonra denizde yüzdüm.

Toparlayacak olursak, herhangi bir zamansal sıralama göstermeyen yansız veya ileri yönelimsel özelliklere sahip olan olaylar listeleme sözbilimsel yapısı içinde yer almaktadır. Bu tür olaylar, sınırsız sayıda önermesel düzlemde çekirdeğe sahip olabilir ve sözdizimsel olarak paralellik göstermek durumundadır. Bu çekirdek yapılar yan donanımsal olarak bir üst olayın parçalarını oluşturabilir. Bu tür olaylar aynı zamansal aralık içinde yer alabilir, ancak bu zamansal aralıklar arasındaki sıralama (39)'da görüldüğü gibi belirsizdir:

39. Geçtiğimiz yaz tatilini Bodrum'da geçirdik (α). Denize girdik (β).

Güneşlendik(γ). Yürüyüş yaptık(ϵ).

Örnek (39)'a bakıldığında, (β), (γ), (ϵ) tümcelerinde aktarılan olaylar, (α) tümcesinde sunulan zamansal aralığın (geçtiğimiz yaz) içinde gerçekleşen olayları aktarmakta ve bu tümcede aktarılan ‘yaz tatilini geçirme’ olayının ayrıntı bilgilerini vermektedir. İlk tümcede aktarılan önerme bu söylemin çekirdeğini oluştururken, diğer liste yapıları eklenti olarak gelmektedir ve (β), (γ), (ϵ) olayları arasındaki zamansal ilişki belirsizdir. Bu durumda, zamansal olmayan görünümle, zamansal olan görünümü, sözbilimsel yapıları açısından da ayırmak gerektiğini savunduğumuz için, aşağıda bir sözbilimsel yapı kısıtlayıcısı olarak düşündüğümüz Listeleme kısıtlayıcısını önereceğiz:

Listeleme Kısıtlayıcısı:

Söylemde sözdizimsel açıdan paralellik gösteren ve herhangi bir zamansal yapısı bulunmayan dizilimler listeleme sözbilimsel yapısına sahiptir.

Yukarıda öne sürdüğümüz kısıtlayıcı çerçevesinde, Örnek (40)'ı ele alalım:

40. # [O_i]Bu güzel havada güneşlendi. [O_i]Denizde yüzüyordu.

Örnek (40)'a baktığımızda, bu dizilimin sözdizimsel açıdan paralellik göstermediği açıktır. Bu nedenle (40) listeleme ilişkisi gösteremez. İkinci tümce süreklilik görünüşüyle aktarıldığından burada bir zamansal eşzamanlılık ilişkisi söz konusu olabilir. Bu tümce süreklilik görünüşünden dolayı, ilk tümcenin açmış olduğu zamansal aralıktan daha geniş bir aralık açmaktadır ve ilk tümcede aktarılan olay bu

geniş aralığa yerleşmelidir. Bu durumda bir zamansal yerleşim söz konusudur. Ancak dünya bilgisi çerçevesinde bu iki olayın aynı zamansal aralıkta gerçekleşmesi imkânsızdır ve bu söylemde Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısı yıkıldığından söylem kabul edilemez hale gelmektedir. Ancak bu aralık sorununu şimdilik burada noktalıyoruz. Bu konuya Tezin sonraki bölümlerinde daha ayrıntılı bir şekilde, önereceğimiz Aralık Kısıtlayıcısı çerçevesinde değineceğiz.

Sonuç olarak listeleme ilişkisi sözdizimsel paralellik ve zamansal olmayan bir yapı gerektirmektedir. Daha sonra değineceğimiz sözdizimsel paralelliğin olmadığı durumlarda ise devreye başka sözbilimsel yapıların ve zamansal ilişkilerin girdiğini açıkça göreceğiz. Çalışmamızın bu bölümünü, Örnek (41) ve (42)'yi Listeleme kısıtlayıcısı çerçevesinde Tablo (11)'de ölçümleyerek sonlandırıyoruz.

41. Bu güzel havada güneşlendi. Denizde yüzdü.

42. Bu güzel havada güneşlendi ve sonra denizde yüzdü.

Tablo (11)

	Liste	Zaman	Z.Ç.E.K	B.İ.K	Z.A.K (A)
Sözce 41		*		*	*
Sözce 42	*				

Yukarıdaki ölçümleme tablosunda gördüğümüz gibi, Örnek (41) sadece Listeleme ve Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcılarını tatmin etmektedir. Dünya bilgisinin getirmiş olduğu Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısına göre, bu iki olayın aynı zamansal aralıkta yer alması imkânsızdır ve birbirinden farklı zamansal aralıklarda gerçekleşen bu olayların yer aldığı zamansal aralıklar arasındaki sıralama ilişkisi de

belirsizdir. Bu örnek, Listeleme kısıtlayıcısının tatmin edilişi nedeniyle sözbilimsel yapısında listeleme ilişkisi göstermektedir. Örnek (42)'de ise, sadece Listeleme kısıtlayıcısı yıkılmaktadır. Daha önce de değindiğimiz gibi, burada 've sonra' zamansal bağlayıcısının kullanılması, bu söyleme [+bağımlı], [+art gönderimsel] özellikler yükleyerek Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının tatmin edilmesini sağlamaktadır. Zamansal Aynılık kısıtlayıcısına göre, tümcenin yönelimsel özellikleri ileri yönelim kazandığı için, burada bir zamansal sonralık ilişkisi söz konusudur. Örnek (42)'de, Listeleme kısıtlayıcısı yıkıldığı için, dizideki sözbilimsel yapı liste değil, anlatı yapısıdır.

Buraya kadar söylediklerimizi özetleyecek olursak, bu tezde önerdiğimiz kısıtlayıcılardan Zamansal Aynılık kısıtlayıcı en zayıf kısıtlayıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kısıtlayıcı, tümcenin yönelimsel özelliklerinin yorumlama olan çıktıya da yansıtılması gerektiğini öne süren bir kısıtlayıcıdır. Ancak, her durumda bu kısıtlayıcı zamansal yapının belirlenmesinde etkili olamamaktadır. Dünya bilgisi, kavramsal sunuluşlar zamansal yapının belirlenmesinde daha önemli bir rol oynamaktadır. Söylemin zamansal yapısının belirlenmesinde olaylar arasında kurulabilecek bağımlılık ilişkileri de rol oynamaktadır. Bağımlılık İlkesi biçiminde kodladığımız bağımlılık kısıtlayıcısına göre, değişim içeren görünüş türlerinin dörtlü yapısı bulunmaktadır: *Hazırlık aşaması*, *sondan önceki ara aşamalar*, *son* ve *değişimden sonraki süre yani sonuçlar*. İlgili alanyazınında bağımlı yapı şeklinde kodlanan bu yapının belirlenmesinde, tümcelerin anlamsal içeriğinin, içinde bulunduğu bağlamın ve olaylara ilişkin dünya bilgisinin rolü vardır:

Bütün bu etmenleri dikkate alarak Zamansal Çelişkiyi Engelle diye kodladığımız kısıtlayıcı Zamansal Aynılık kısıtlayıcısından daha güçlü bir kısıtlayıcıdır. Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısından daha da güçlü bir kısıtlayıcı ise Zaman kısıtlayıcıdır. Zaman kısıtlayıcısı, söylemde, zaman bağlayıcılarının, belirteçlerinin veya bağlaçlarının ortaya çıkmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu birimler, zamansal yapıyı en açık ve belirgin hale getiren dilsel birimlerdir. Bu bölümde ileri sürdüğümüz en son kısıtlayıcı, yani Listeleme kısıtlayıcısı ise söylemin sözbilimsel yapısını belirginleştiren bir kısıtlayıcıdır. Bu kısıtlayıcıya göre, herhangi bir zamansal sıralama gösteremeyen görünümeler listeleme sözbilimsel yapısı sergilemektedir. Bu kısıtlayıcılar ışığında, zamansal olmayan görünümelerin en belirgin özellikleri [-bağımlı] ve [-art gönderimsel] olmalarıdır. Bu tür görünümelerde, Örnek (36) ve (39)'da tartışıldığı gibi gerçekleşen olaylar geniş bir zaman aralığını paylaşabilirler, ancak olayların gerçekleştiği zamansal aralıklar arasındaki sıralama belirsizdir. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde ise, bir zamansal ilişki olan zamansal eşzamanlılık ilişkilerine değinilecek ve bu ilişkilerin belirlenmesinde rol oynayan kısıtlayıcılar kümesi öne sürülecektir.

3. ZAMANSAL EŞZAMANLILIK

3.1 Eşzamanlılık İlişkileri

Çalışmamızın bu bölümünde, zamansal eşzamanlılık gösteren olay ve durum tümceleri üzerinde duracağız. Zamansal eşzamanlılık ilişkilerine bakıldığında, iki türlü ilişki ile karşılaşılmalıdır: *zamansal paralellik* (temporal parallelism) ve *zamansal içirme* (temporal inclusion) (Caenepeel, 1997). Zamansal paralellik ilişkisi, Spejewski (1994)'te *zamansal yanşdonanım* (temporal coordination) şeklinde tanımlanırken, zamansal içirme ise, *zamansal altdonanım* (temporal subordination) şeklinde tanımlanmıştır. Bu bölümde, zamansal eşzamanlılığın yanı sıra zamansal eşzamanlılık ilişkilerinde önemli bir görünüm olan, *aralık* (interval) konusuna da değineceğiz. Zamansal eşzamanlılık ilişkisinde, aktarılan olayların aralıksal özelliklerinin belirleyici olduğunu ortaya koyarak, bir aynılık kısıtlayıcısı olan Aralık kısıtlayıcısı şeklinde kodlayacağımız iki değişkenden oluşan bir kısıtlayıcıyı ve bu kısıtlayıcıyla birlikte ortaya çıkan Zamansal Paralellik ve Zamansal İçirme alt kısıtlayıcılarını öne süreceğiz.

3.2 Zamansal Paralellik

Çalışmamızın, daha önceki bölümünde bilindiği gibi, herhangi bir zamansal sıralama gösteremeyen görünümüler üzerinde duruldu ve tümcelerin yönelimsel özelliklerinin söylemin zamansal yapısının belirlenmesinde yetersiz kaldığı tartışıldı. Önceki bölümde öne sürdüğümüz, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının A alt

kısıtlayıcısı açısından bakıldığında, yansız olayların her durumda zamansal eşzamanlılık göstermesi gerekmektedir. Bu kısıtlayıcıya göre, aşağıda sunduğumuz olaylar arasında yönelimsel özellikler açısından nasıl bir farklılık olduğunu, bu örneklerin hangisinde bir zamansal eşzamanlılık söz konusu olabileceğini gözlemlemeye çalışalım.

1. Ayşe_j kafede oturdu. [O_j]Lunaparktaki arabalara bindi.
2. Ayşe_j ders çalıştı. [O_j] Televizyon seyretti.

Örnek (1) ve (2)'nin yönelimsel özellikleri incelendiğinde, bu örneklerde aktarılan tümcelerın yansız yönelimsel özelliklere sahip olduğu görülecektir. Bu nedenle Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısına göre bu tümcelerın zamansal eşzamanlılık göstermesi gerekmektedir. Ancak Örnek (1)'de, daha önceki bölümde bahsettiğimiz gibi dünya bilgisi nedeniyle bir zamansal eşzamanlılık yorumlaması mümkün değildir. Aynı öznenin belirtilen bu iki olayı aynı zamansal aralıkta gerçekleştiremeyeceğine ilişkin dünya bilgisi zamansal eşzamanlılık yorumlamasını engellemektedir. Bu nedenle, Örnek (1)'de Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısı yıkılmaktadır. Burada aktarılan olayların aynı zamansal aralıkta gerçekleşemediğine ilişkin dilsel kanıt, aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi aktarılan olayların zamansal eşzamanlılığı gösteren “-ken, diğı sırada”, gibi zaman ulaçlarıyla, ve “bir yandan....bir yandan” gibi eşzamanlılık kodlayan bağlaçla ortaya çıkamamasıdır:

3. # [[[O_i]Kafede otururken], [O_i]lunaparktaki arabalara bindi].
4. # [[[O_i] Kafede oturduğı sırada], [O_i]lunaparktaki arabalara bindi].

5. # [[[O_i] Lunaparktaki arabalara binerken], [O_i] kafede oturdu].
6. # [[[O_i] Lunaparktaki arabalara bindiği sırada], [O_i] kafede oturdu].
7. # [O_i] Bir yandan kafede oturdu, [O_i] bir yandan lunaparktaki arabalara bindi.

Yukarıda görüldüğü gibi, ‘‘kafede oturma’’ olayı ile ‘‘arabalara binme olayı’’, öznelerin aynı olması durumunda hiçbir şekilde aynı aralıkta gerçekleşemez ve zamansal eşzamanlılık yorumlamasında, hem (1)’de hem de (3), (4) ve (5), (6), (7)’de, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısı tatmin edilmektedir. Ancak bu yorumlama, bu kısıtlayıcıdan daha güçlü bir kısıtlayıcı olan Zamansal Çelişkiyi Engelle Kısıtlayıcısını yıkmaktadır. Tablo (1)’de gösterildiği gibi, Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısının yıkılması oldukça ciddi bir yıkımdır:

Tablo (1)

Girdi: Sözcce 1,3,4,5,6,7,8	Z. Ç. E.K	Z. A. (A)
<S1, S3, S4, S5, S6, S7, eşzamanlılık>	!*	

Tablo (1)’de görüldüğü gibi, zamansal eşzamanlılık yorumlaması, Örnek (1), (3), (4), (5), (6), (7) için uygun bir aday değildir. Örnek (1) daha önce de değindiğimiz gibi, herhangi bir zamansal sıralama göstermez ve zamansal eşzamanlılık yorumlaması bu örnek için imkânsızdır. Bu örnek ancak zamansal sonralık veya öncelik ilişkileri gösterebilir, ancak aşağıda sunulduğu gibi bunların kimi zaman bağlayıcıları, belirteçleri ve bağlaçlarıyla belirginleştirilmesi gerekir:

8. [[Ayşe_i] kafede oturdu ve sonra [O_i]lunaparktaki arabalara bindi].
9. [[[Ayşe_i] kafede oturmadan önce] [O_i]lunaparktaki arabalara bindi].
10. [[[Ayşe_i] lunaparktaki arabalara bindikten sonra], [O_i] kafede oturdu].

Yukarıda yer alan (8), (9) ve (10)'a baktığımızda, (1)'de verilen örneğin, kimi zaman bağlayıcıları ve bağlaçlarıyla sadece zamansal öncelik veya zamansal sonralık ilişkileri gösterebildiğini görmekteyiz. Sonuç olarak, burada 2. Bölümde tartıştığımız gibi, zamansal ilişkiler ancak bir takım zamansal bağlayıcılarla [+bağımlı], ve [+art gönderimsel] değerler kazandırılarak belirginleşmektedir ve Örnek(1)'in eşzamanlılık yorumlaması, dünya bilgisinden dolayı imkânsızdır.

Aşağıda (11)'de tekrarladığımız, Örnek(2)'yi ve Örnek(12) ile (13)'ü şu sorulara yanıt aramak üzere yeniden ele alalım: Burada nasıl bir zamansal ilişki söz konusu olabilir? Zamansal eşzamanlılık yorumlaması söz konusu olabilir mi?

11. Ayşe ders çalıştı. Televizyon seyretti.
12. Ayşe dans etti. Şarkılar söyledi.
13. Ayşe müzik dinledi. Arkadaşlarına mektup yazdı.

Örnek(11)'e baktığımızda, buradaki tümcelerde aktarılan olayların yönelimsel özelliklerinin yansız olduğu açıktır. Örnek(11)'e benzer şekilde, Örnek(12) ile (13)'te sunulan olayların da yönelimsel özellikleri yansızdır. Örnek(11), (12) ve (13)'ü Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısı çerçevesinde değerlendirecek olursak, bu örneklerde aktarılan yansız yönelimli olayların zamansal

eşzamanlılık göstermesi gerekmektedir. Bu örneklerde, aynı öznenin belirli zaman aralıklarında iki ayrı olayı gerçekleştirmesi söz konusudur. Peki aynı özne bu olayları aynı zamansal aralıkta gerçekleştirebilir mi? Bu sorunun cevabını belirleyecek dilsel kanıt, bu olayların, aşağıda görüldüğü gibi ‘-ken’ ‘-dığı sırada’, ‘bir yandan ...bir yandan’ gibi zamansal eşzamanlılık kodlayabilecek zamansal bağlayıcılarla kabul edilebilir olması veya olmamasıdır:

- 11.a. [[[Ayşe_i] Ders çalışırken] [O_i] televizyon seyretti].
- 11.b. [[[Ayşe_i] Ders çalıştığı sırada] [O_i] televizyon seyretti].
- 11.c. [[Ayşe_i]Bir yandan ders çalıştı, [O_i]bir yandan televizyon seyretti].
- 12.a. [[[O_i] Dans ederken], [O_i] şarkılar söyledi].
- 12.b. [[[O_i] Dans ettiği sırada, [O_i] şarkılar söyledi].
- 12.c. [[O_i] Bir yandan dans etti, [O_i] bir yandan şarkılar söyledi].
- 13.a. [[[O_i] Müzik dinlerken, [O_i] arkadaşlarına mektup yazdı].
- 13.b. [[[O_i] Müzik dinlediği sırada, [O_i] arkadaşlarına mektup yazdı].
- 13.c. [[O_i] Bir yandan müzik dinledi, [O_i] bir yandan arkadaşlarına mektup yazdı].

Yukarıda (a), (b), (c) örneklerine bakıldığında, (11), (12) ve (13)’te sunulan olayların aynı zamansal aralıkta yer alabildiği açıktır. Dünya bilgisi çerçevesinde, bu tür olaylar (11)’de ‘ders çalışma’ olayı ile ‘televizyon seyretme olayı’, (12)’de ‘dans etme’ ve ‘şarkılar söyleme’ olayı ve (13)’te ‘müzik dinleme’ ile ‘mektup yazma’ olayı aynı özne tarafından ortak bir zamansal aralıkta gerçekleştirebilmektedir. Tablo (2)’de görüldüğü gibi, bu örnekler için geçerli olan

zamansal eşzamanlılık yorumlama adayı hem Zamansal Aynılık hem de Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısını tatmin etmektedir:

11'.Ders çalıştı (α). Televizyon seyretti (β).

Yön(α): Yansız

Yön(β): Yansız

Bağlamsal Varsayım: Aynı özne, ders çalışma ve televizyon seyretme olayını aynı zamansal aralıkta gerçekleştirebilir.

12'. Dans etti (α). Şarkılar söyledi (β).

Yön(α): Yansız

Yön(β): Yansız

Bağlamsal Varsayım: Aynı özne, dans etme ve şarkılar söyleme olayını aynı zamansal aralıkta gerçekleştirebilir.

13'. Müzik dinledi(α). Arkadaşlarına mektup yazdı(β).

Yön(α): Yansız

Yön(β): Yansız

Bağlamsal Varsayım: Aynı özne, müzik dinleme ve mektup olayını aynı zamansal aralıkta gerçekleştirebilir.

Yukarıda (11'), (12' ve (13'))'te öne sürülen bağlamsal varsayım doğrultusunda, bu olaylar aynı zamansal aralıkta yer alabilmektedir. Bu bağlamsal varsayımdan yola çıkılarak, burada Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısının tatmin edilmesi söz konusudur. Bu durum, yansız yönelimli olaylar için öne sürdüğümüz Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısının tatminini gerektirmektedir. Peki, bu

örnekler için zamansal-olmayan yorumlama uygun bir aday olabilir mi? Zamansal olmayan yorumlamada, bu örneklerde sunulan olayların farklı zamansal aralıklarda da gerçekleştirilebileceğine ilişkin oluşturabilecek bir bağlamsal varsayım, bu örnekler için zamansal olmayan bir yorumlamayı da gündeme getirebilir. Bu yorumlamada, buradaki olaylar farklı zamansal aralıklarda gerçekleşebilir, ancak bu aralıklar arasındaki zamansal sıralama belirgin değildir. Tablo (2)'de görüldüğü gibi, yansız yönelimli olaylara ilişkin Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısının yıkılması söz konusudur:

Tablo(2)

Girdi: Sözce 11', 12', 13'	Z.Ç.E.K	Z.A.K (A)
I. ♪<S11', S12', S13', zamansal eşzamanlılık>		
II. ♪<S11', S12', S13', zamansal olmama>		*

Tablo (2)'de görüldüğü gibi, incelenen örnekler için en uygun yorumlama adayı, zamansal eşzamanlılıktır, çünkü bu aday bütün kısıtlayıcıları tatmin etmektedir. Zamansal olmayan yorumlama ise, bir alt uygun adaydır, çünkü bu aday Zamansal Aynılık kısıtlayıcısını yıkmaktadır. Peki, örnek (11'), (12') ve (13')'te aktarılan olayların aralıksal özellikleri nelerdir? Burada aktarılan olaylar aynı aralıksal özellikleri paylaşmakta mıdır?

Zamansal eşzamanlılık yorumlamasında aktarılan olayların aralıksal özellikleri oldukça önemlidir. Olayların yer aldığı zamansal aralıkları bir ilke olarak benimseyen Allen (1983)'e göre zaman çizgisi nokta ve aralıklardan oluşmaktadır.

Bu çerçevede aşağıda (14) ve (15)'te verildiği gibi kimi belirteçler zaman çizgisi üzerinde bir noktayı gösterirken, kimileri bir zaman aralığını gösterebilir:

14. Ayşe'ye saat 12'de telefon ettim.

15. Mektubu dün buldum.

Örnek(14)'e baktığımızda, bu tümcede yer alan "saat 12'de" zaman belirteci zaman çizgisinde bir noktaya gönderimde bulunurken, (15)'te yer alan "dün" zaman belirteci, zaman çizgisi üzerinde bir aralığa gönderimde bulunmaktadır. Passonneau (1987)'de belirtildiği gibi, zaman çizgisi üzerinde yer alan aralıkların iki özelliği bulunur: *dinamizm* (kinesis) ve *sınırlılık* (boundedness). Dinamizm özelliği, herhangi bir zamansal aralıkta bir olayın gerçekleşip gerçekleşmediğini gösterirken, sınırlılık özelliği bir zamansal aralığın diğer zamansal aralıklara göre zaman çizgisi üzerine yerleşmesini ve bir diğer aralık tarafından sınırlanmış olduğunu veya olmadığını gösterir. Bu aralıksal özelliklere göre düşünerek aşağıda (16), (17) ve (18)'de tekrarladığımız (11'), (12'), (13') örneklerini, "Bu örneklerde aktarılan olayların aralıksal özellikleri nasıldır?" sorusuna yanıt bulmak üzere tekrar ele alalım:

16. [Ayşe_i] ders çalıştı (α). [O_i] Televizyon seyretti (β).

17. [Ayşe_i] dans etti (α). [O_i] Şarkılar söyledi (β).

18. [Ayşe_i] müzik dinledi(α). [O_i] Arkadaşlarına mektup yazdı(β).

Passonneau'ya göre (16), (17), ve (18)'de aktarılan olaylar dinamiktir. Bu örneklerde, α tümceleri tarafından aktarılan olayların, β 'da aktarılan olaylar tarafından sınırlanması da söz konusu değildir. Ayrıca bunların sınırlılıkları belirginleştirilmemiştir. Aşağıda (16.a) ve (16.b) örneklerinde görüldüğü gibi bu tür yansız yönelim gösteren olaylarının sınırlanması ancak bir takım zaman bağlayıcılarıyla olabilmektedir:

16.a. [[Ayşe_i] ders çalıştı ve sonra [O_i] televizyon seyretti].

16.b. [[[Ayşe_i] ders çalıştıktan sonra] [O_i] televizyon seyretti].

(16.a) ve (16.b)'de görüldüğü gibi ‘ve sonra’ ve ‘dıktan sonra’ zaman bağlayıcıları, ‘ders çalışma’ olayını sınırlı hale getirmektedir. (16), (17) ve (18)'de ise sunulan olayların sınırlılıkları belirginleştirilemediğinden, bu örneklerin birinci ve ikinci tümcelerinde aktarılan olayların zamansal aralıkları sınırsız ve dinamiktir. Sonuç olarak ele alınan örneklerde aktarılan olayların aralıksal özellikleri birbirleriyle aynıdır ve bu aralıkların genişlikleri birbirine eşit olarak algılanmaktadır. Buna ilişkin en belirgin dilsel kanıt, aşağıda sunulduğu gibi bu örneklerde yer alan her iki olayın da zamansal eşzamanlılık gösteren ‘-ken’ zamansal ulacıyla birlikte ortaya çıkabilmesidir:

16.c. [[[Ayşe_i]ders çalışırken] [O_i]televizyon seyretti]].

16.d. [[[Ayşe_i]televizyon seyrederken [O_i]ders çalıştı]].

17.a. [[[O_i] dans ederken], [O_i]şarkılar söyledi]].

17.b. [[[O_i] Şarkılar söylerken], [O_i] dans etti]].

Aralık Kısıtlayıcısı:

A kısıtlayıcısı: Aynı (dinamik ve sınırsız) ve eşit aralıksal özelliklere sahip yansız yönelimli olaylar zamansal paralellik ilişkisi gösterir.

Yukarıda öne sürmüş olduğumuz bir Aynılık kısıtlayıcısı olan Aralık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısı zamansal paralellik ilişkisini belirleyen kısıtlayıcılardan biridir. Bu saptama beraberinde şu soruyu da getirmektedir: Zamansal paralellik ilişkisini belirleyen başka ne tür değişkeler bulunmaktadır? Bölüm (2)'de de belirttiğimiz gibi, zamansal ilişkilerin belirlenmesinde, söylemde aktarılan tümcelerin sözdizimsel özellikleri ve söylemde aktarılan tümceler arasında bulunan sözbilimsel yapı da etkili olmaktadır. (16), (17) ve (18)'de aktarılan tümcelerin sözdizimsel özelliklerine baktığımızda, bu tümcelerin sözdizimsel özelliklerinin aynı olduğunu görürüz. Buradaki tümcelerin hepsi bitmişlik görünüşü –*DI* ile aktarılmaktadır ve yönelimsel özellikleri açısından yansızdır. Sözdizimsel özellikleri farklı olduğunda, algılanan zamansal eşzamanlılık yorumlaması da farklılaşmaktadır ve bu durumda aşağıda (19)'da gösterildiği gibi, bundan sonraki bölümde değineceğimiz zamansal içerme söz konusu olacaktır:

19.[Çocuk_i] annesinin koluna yaslanarak yürüdü (α) . [O_i] oldukça bitkin ve yorgundu (β).

Örnek (19)'da , α tümcesinde yansız yönelimli bir olay, β tümcesinde ise, yansız yönelimli bir durum söz konusudur ve bu tümceler sözdizimsel özellikleri açısından

aynı değildir. İlk tümcede aktarılan oluntu [+dinamik], ve [-sınırlı], ikinci tümcede aktarılan oluntu ise [-dinamik] ve [-sınırlı] özelliklere sahiptir. Ancak durumların sınırsızlığı Passonneau (1987)'de belirtildiği gibi, içseldir ve genişlikleri belirsizdir. Dowty (1986)'da da belirtildiği gibi, (19)'da α 'da aktarıldığı gibi yansız yönelimli olayların sınırlılıkları ölçüm içerebilir ancak durumlar için böylesi bir ölçüm söz konusu değildir. Sonuç olarak yansız yönelimli olaylar ve durumlar hem aralıksal özellikleri hem de sözdizimsel özellikleri açısından farklıdır. Bu nedenle durumlar ve yansız yönelimli olaylar arasında zamansal paralellik ilişkisi olamaz. (19)'da β tümcesinde aktarılan durum tümcesinin zamansal aralığının genişliği belirsiz olduğunda, bu durum kendisinden önce yer alan yansız yönelimli olayı zamansal olarak içirme kapasitesine sahiptir. Durum tümceleri bu özelliklerinden dolayı, söylemde aksine ilişkin bir bilgi aktarılmıyorsa sınırsız genişliğe sahiptir ve söylemde aktarılan olayların tamamını zamansal olarak içerebilirler. Ancak yansız yönelimli olaylar bu özellikten yoksundur. Bu çerçevede (16) ve (19) için geçerli olabilecek zamansal paralellik yorumlamasını Tablo (3)'te ölçümleyelim:

Tablo (3)

Girdi: Sözce 16, 17	A.K(A)
 <S16, zamansal paralellik>	
<S17, zamansal paralellik>	*

Tablo (3)'te görüldüğü gibi, Örnek (17) Aralık Kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısını yıkmaktadır. Bu kısıtlayıcının yıkılması nedeniyle, bu örneğin zamansal eşzamanlılık yorumlaması altında zamansal paralellik göstermesi imkânsızdır. Örnek(16) ise, bu

kısıtlayıcıyı tatmin etmektedir. Zamansal paralellik yorumlaması Örnek(16) için uygun bir adaydır.

Zamansal paralellik gösteren Örnek(16), (17) ve (18)'i bu örneklerde aktarılan önermeler arasında nasıl bir sözbilimsel yapı ortaya çıktığını gözlemek üzere tekrar ele alalım:

16.e. Ders çalıştı (α) [*çekirdek: ?, eklenti:?*]. Televizyon seyretti (β) [*çekirdek:?, eklenti:?*].

17. c. Dans etti (α) [*çekirdek: ?, eklenti:?*]. Şarkılar söyledi (β) [*çekirdek: ?, eklenti:?*].

18. c. Müzik dinledi (α) [*çekirdek: ?, eklenti:?*]. Arkadaşlarına mektup yazdı (β) [*çekirdek: ?, eklenti:?*].

(16. e), (17.c) ve (18.c)'deki önermeleri sözbilimsel yapıyı oluşturan çekirdek ve eklenti önermeleri çerçevesinde ele alarak bu örneklerde hangi önermelerin çekirdek ve hangi önermeler eklenti olduğunu saptayalım. Daha önce de belirttiğimiz gibi eklentiye oluşturan önermeler, çekirdek önermeye ilişkin ek bilgi sunar, eklenti çekirdek önermede aktarılan oluntuya ilişkin koşul, neden, amaç veya arkaplan bilgilerini sunar. Bu çerçevede (16.e)'de α 'da aktarılan önermeyi çekirdek ve β 'da aktarılan önermeyi eklenti olarak saptayabilmemiz gerekir. Ancak, burada böylesi bir sözbilimsel yapının olmadığı açıktır, çünkü β 'da aktarılan önerme, α 'da aktarılan çekirdek önermeye ilişkin bir neden, amaç, arkaplan gibi bir ek bilgi sunmamaktadır. Burada β 'da aktarılan önermenin de çekirdek niteliği taşıdığı görülmektedir. Her

durumda α ve β 'da aktarılan önermeler çekirdeği oluşturan önermelerdir. Söylemin yapısı açısından burada bir yandonanım yapısı ortaya çıkmaktadır. Bu durum (17.c) ve (18.c) söylemleri için de geçerlidir. Bu durumda aslında, aynı zamansal aralığı paylaşan olayların listelenmesi söz konusudur.

Şimdiye kadar aynı özne tarafından gerçekleştirilen ve aynı zamansal aralıkta yer alan zamansal paralellik ilişkisi üzerinde durduk. Zamansal paralellik ilişkisi özneler farklı olduğunda da karşımıza çıkmaktadır, peki bu durumlarda nasıl bir zamansal ve sözbilimsel yapı karşımıza çıkmaktadır? Bu soruya yanıt aramak üzere aşağıda yer alan Örnek (19), (20) ve (21)'i inceleyelim:

19. Ayşe uyudu. Ahmet televizyon seyretti.

20. Çocuklar güldü. Biz ağladık.

21. Ayşe güneşlendi. Mehmet denizde yüzdü.

Örnek (19), (20), (21)'de aktarılan olaylar yansız yönelimsel özelliklere sahiptir. Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısına göre bu olayların zamansal eşzamanlılık göstermesi gerekmektedir. Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısı çerçevesinde, bu olayların aynı zamansal aralıkta gerçekleştirebileceğine ilişkin bağlamsal varsayım, (19), (20) ve (21)'de aktarılan olayların zamansal eşzamanlılık yorumlamasına izin vermektedir. Ayrıca bu olaylar Aralık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısını da tatmin etmektedir. Bu örneklerdeki olaylar, aynı ve eşit zamansal aralık özelliklerine sahip yansız yönelimli olaylardır. Örnek (19), (20) ve (21)'i Tablo (4)'te ölçümleyelim:

Tablo (4)

Girdi: Sözce 19, 20, 21	Z.Ç.E.K	A.K (A)	Z. A.K (A)
<S19, S20, S21, eşzamanlılık>			

Tablo (4)'te görüldüğü gibi, Örnek (19), (20) ve (21) zamansal eşzamanlılık yorumlamasında her üç kısıtlayıcıyı tatmin etmektedir. Bu üç kısıtlayıcının tatmin edilmesi sonucunda, aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi, burada aktarılan olayların her biri zamansal eşzamanlılık gösteren “-ken” zamansal ulacıyla birlikte kullanılmaktadır. Burada aktarılan olaylar zamansal paralellik ilişkisi gösterir.

19.a. [[Ayşe uyurken] Ahmet televizyon seyretti].

19.b. [[Ahmet televizyon seyrederken] Ayşe uyudu].

20.a. [[Çocuklar gülerken], biz ağladık].

20.b. [[Biz ağlarken] çocuklar güldü].

21.a. [[Ayşe güneşlenirken] Mehmet denizde yüzdü].

21.b. [[Mehmet denizde yüzerken], Ayşe güneşlendi].

Yukarıda (a) ve (b) örneklerine baktığımızda, burada aktarılan aynı zamansal aralıkta paralel olarak gelişen olaylar olduğunu görmekteyiz. (19) , (20) ve (21)'de aktarılan tümcelerın sözdizimsel özellikleri aynıdır ve sözbilimsel yapıları açısından burada aktarılan önermelerin tamamı çekirdek yapısını oluşturmaktadır. Bu durumda bu örnekler, söylem yapıları açısından bir eşdonanım göstermektedir. Ancak aynı özne tarafından aynı zamansal aralıkta gerçekleştirilen olaylarda olduğu gibi, bu örneklerde aynı zamansal aralıkta gerçekleştirilen olayların listelenmesi söz konusu değildir. Burada farklı özneler tarafından aynı zaman aralığında gerçekleştirilen

olayların karşılaştırılması söz konusudur. Karşıtlık sözbilimsel yapısı, sınırsız sayıda çekirdek yapıdan oluşabilir veya bir çekirdek ve bir eklenti yapısından oluşabilir (Mann, 1999). (19), (20) ve (21)'de ise, iki çekirdek yapıdan oluşan bir karşıtlık sözbilimsel yapısı söz konusudur. Bu nedenle bu örneklerde bir karşıtlık ve zamansal paralellik söz konusudur. Bu tartışmalar sonucunda burada belirleyeceğimiz Zamansal Paralellik kısıtlayıcısı içinde birçok değişkeyi içeren bir kısıtlayıcıdır, bu değişkelerin sonucunda zamansal paralellik ilişkisi belirlenmektedir. Bu değişkeler şimdiye kadar olan tartışmalarımızdan anlaşıldığı üzere aşağıda verildiği gibidir:

- (i) Olayların aralıksal özellikleri
- (ii) Tümcelerin sözdizimsel özellikleri
- (iii) Önergeler arasında bulunan sözbilimsel yapı

Bu değişkelerden yola çıkarak bir zamansal eşzamanlılık ilişkisi olan zamansal paralellik ilişkisinde aktarılan yansız olayların aralıksal özellikleri aynı ve eşit, ve sözdizimsel özellikleri aynı olmalıdır. Ayrıca, sözbilimsel yapıyı oluşturan sözbilimsel yapı sadece çekirdek yapılardan oluşmalı ve söylemin yapısı açısından yandonanım göstermelidir:

Zamansal Paralellik:

Aralık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısının tatmin edilmesi koşuluyla, aynı sözdizimsel özelliklere sahip ve yandonanım gösteren dizilimler Zamansal Paralellik ilişkisi gösterir.

3.3 Zamansal İçerme

Çalışmamızın bu bölümünde giriş bölümünde belirtildiği gibi, bir zamansal eşzamanlılık ilişkisi olan zamansal içerme ilişkisi üzerinde durulacaktır. Zamansal içerme ilişkisi olay tümcelerinden oluşan dizilimlerde görüldüğü gibi, olay ve durum tümcelerinden oluşan dizilimlerde de görülebilen bir zamansal eşzamanlılık ilişkisidir. Bölüm (3.1)'de de belirtildiği gibi, zamansal içerme ilişkisi Spejewski (1994) , zamansal yandonanım şeklinde tanımlanmıştır. Bu bölümde açıklamayı hedeflediğimiz sorular:

- (i) Zamansal içerme ilişkisinde aktarılan olayların aralıksal özellikleri nelerdir?
- (ii) Zamansal içerme ilişkisi aktaran dizilimlerin sözdizimsel özellikleri nelerdir?
- (iii) Bu tür dizilimlerde ne tür bir sözbilimsel yapı söz konusudur?

Çalışmamızın bu bölümünde ilk önce zamansal içerme gösterebilen olay tümcelerinden oluşan dizilimler üzerinde, sonra olay ve durum tümcelerinden oluşan dizilimler üzerinde durulacaktır.

3.3.1 Zamansal İçerme ve Olay Tümceleri

Bölüm (3.1)'de de zamansal paralellik gösteren olay tümceleri üzerinde durduk. Zamansal paralellik ilişkisinde Aralık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısına uyulması koşuluyla, Örnek(22)'de verildiği gibi, aynı sözdizimsel özelliklere sahip ve yandonanım gösteren dizilimlerin zamansal paralellik gösterdiğini gördük.

22. Müzik dinledi. Arkadaşlarına mektup yazdı.

a. [[Müzik dinlerken], arkadaşlarına mektup yazdı].

b. [[Arkadaşlarına mektup yazarken], müzik dinledi].

c. Bir yandan müzik dinledi bir yandan arkadaşlarına mektup yazdı.

Peki, aşağıdaki sunacağımız örneklerde, (22)'de olduğu gibi bir zamansal paralellik ilişkisi algılanmakta mıdır?

23. Ahmet gençlik klubünün havuzunda yüzdü. Yaklaşık 1000 kulaç attı.

24. Köpek bahçeyi eşeledi. Sakat olan patilerini kullandı.

Örnek (23) ve (24)'te bir zamansal eşzamanlılık ilişkisi olduğu açıktır. Ancak bu örneklerin ikinci tümcelerinde aktarılan olaylar “-ken” zaman ulacıyla kullanılamazken, birinci tümcede aktarılan olaylar bu zaman ulacıyla birlikte ortaya çıkabilmektedir:

23.a. [[Ahmet Gençlik klubünün havuzunda yüzerken], yaklaşık 1000 kulaç attı].

23.b. # [[Ahmet yaklaşık 1000 kulaç atarken], gençlik klubünün havuzunda yüzdü].

24.a. [[Köpek bahçeyi eşerlerken], sakat olan patilerini kullandı].

24.b. # [[Köpek sakat olan patilerini kullanırken], bahçeyi eşeledi].

(23.b) ve (24.b)'ye bakıldığında, (23) ve (24)'teki örneklerde, ikinci tümcelerden aktarılan olaylar, ‘-ken’ zaman ulacıyla kullanılamamakta, birinci tümcelerde aktarılan olaylar, ‘-ken’ zaman ulacı tarafından açılan zamansal aralığa yerleşmemektedir. (23) ve (24)'te aktarılan olayların zamansal aralık özelliklerini incelediğimizde, (23) te ilk tümcede aktarılan olayın zamansal aralığının, [+dinamik], [-sınırlı] ve [+geniş] özelliklere sahip olduğunu gözlemlemekteyiz. İkinci tümcede aktarılan olay ise, [+sınırlı] olup, ilk tümce de aktarılan olayın ara aşamalarını göstermektedir. Bu nedenle bu iki olay paralel olarak gelişmemektedir. Aynı şekilde (24)'te aktarılan ikinci olay, ilk tümcede aktarılan olaya ilişkin ara aşama bilgisi sunmaktadır. Zamansal paralellik ilişkisinde, aktarılan olayların aralık özellikleri aynıdır, ancak bu örneklerde aktarılan olayların aralıksal özellikleri aynı olmadığından burada bir zamansal içerme veya zamansal çerçeve söz konusudur. (23.b) ve (24.a) örnekleri kabul edilemez tümcelerdir, çünkü burada ‘-ken’ zaman ulacıyla aktarılan tümceler, temel tümcelerde aktarılan olaya ilişkin ara aşama bilgisi sunmaktadır ve ara aşamaya ilişkin olaylar bir zamansal çerçeve sunamamaktadırlar. Zamansal paralellik ilişkisinde (22.a) ve (22.b)'de görüldüğü gibi, (22)'de aktarılan her iki olay da ‘-ken’ zaman ulacıyla ortaya çıkabilmektedir ve buradaki olaylar paralel olarak gelişmektedir. Zamansal içerme ilişkisinde ise, herhangi bir olayın, bir diğer olay tarafından açılan zamansal aralığın içine yerleşmesi söz konusudur. Bu nedenle, zamansal içerme ilişkisinde aktarılan olayların aralıksal özellikleri farklı olmak durumundadır. (22.a) ve (22.b)'de ‘-ken’ zaman ulacıyla aktarılan olaylarla, temel tümcede aktarılan olaylar paralel olarak gelişirken, (23.a) ve (24. b)'de algılanan zamansal içerme ilişkisinde, ‘-ken’ zaman ulacıyla aktarılan olay, temel

tümcede aktarılan olayı zamansal olarak içermekte ve bu olay için zamansal çerçeve oluşturmaktadır.

Zamansal içerme ilişkisinde aktarılan olayların zamansal aralık özelliklerinin farklı olduğu açıktır. Bu nedenle, Bölüm (3.1)'de öne sürdüğümüz Aralık Kısıtlayıcısına bir alt kısıtlayıcının daha eklenmesi gerekmektedir. Hatırlayacağımız gibi, Aralık Kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısına göre, aynı zamansal aralık özelliklerini gösteren olaylar zamansal paralellik ilişkisi göstermektedir. Burada öne süreceğimiz B alt kısıtlayıcısı ise, aralık özellikleri farklı olan olayları dikkate almaktadır:

Aralık Kısıtlayıcısı

B kısıtlayıcısı: Aralık özellikleri farklı olan olaylar, bir diğer deyişle, geniş ve açık zamansal aralıklar, dar veya kapalı olan zamansal aralıkların içine yerleşemez, onları çevreler.

Sonuç olarak bu bölümde zamansal eşzamanlılık için öne sürdüğümüz Aralık Kısıtlayıcısı, aşağıda sunulduğu gibi, iki alt kısıtlayıcıdan oluşmaktadır:

Aralık kısıtlayıcısı:

A kısıtlayıcısı: Aynı (dinamik ve sınırsız) ve eşit aralıksal özelliklere sahip yansız yönelimli olaylar zamansal paralellik ilişkisi gösterir.

B kısıtlayıcısı: Aralık özellikleri farklı olan olaylar, bir diğer deyişle, geniş ve açık zamansal aralıklar, dar veya kapalı olan zamansal aralıkların içine yerleşemez, onları içerir.

Yukarıda öne sürdüğümüz Aralık Kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısı, aynı zamansal aralık özelliklerini dikkate alırken, B alt kısıtlayıcısı aralık özellikleri farklı olan olayları dikkate almaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, zamansal aralıkları farklı olan olaylarda, bir olaya ilişkin ara aşama bilgilerini sunan olaylar zamansal çerçeve sunamazlar. Aralık özellikleri dar ve kapalı olan olaylar kendilerinden daha geniş ve açık zamansal aralık özellikleri taşıyan olayları içlerine alamazlar. Bu tür aralık özelliklerine sahip olan olayların zamansal sunuluşu, Allen ((1983)'te aşağıdaki şekilde gösterilmiştir:

Zamansal İçerme: XXXX

YY

Yukarıdaki sunuluştan anlaşıldığı üzere, X olayı daha geniş bir zamansal aralıkta yer alırken, Y olayı, X olayının yer almış olduğu aralıktan daha dar bir aralıkta yer almaktadır. Bunun sonucunda, X olayı, Y olayını zamansal olarak içine almaktadır. Bu çerçevede gözlemlediğimizde, Örnek (25) ve (26)'da, bir zamansal içerme söz konusudur. Bu örneklerin ikinci tümcelerinde aktarılan olaylar, ilk tümcelerde aktarılan olaylar için zamansal çerçeve oluşturamamaktadır. Bunun nedeni, ikinci tümcelerde aktarılan olayların, ilk tümcelerde aktarılan olayların ara aşamalarını göstermesidir.

25. Ayşe_i kaybolan yüzüğünü aradı. [O_i] her tarafı karıştırdı.
- 25.a [[Ayşe kaybolan yüzüğünü aradığında] her tarafı karıştırdı].
- 25.b # [[Ayşe her tarafı karıştırdığında], kaybolan yüzüğünü aradı].
- 25.c. [[Ayşe kaybolan yüzüğünü ararken] her tarafı karıştırdı].
- 25.d # [[Ayşe her tarafı karıştırırken] kaybolan yüzüğünü aradı].
26. Annesi_i gömlekleri yıkadı. [O_i] Yakalarını iyice çitiledi.
- 26.a [[Annesi gömlekleri yıkadığında] yakalarını iyice çitiledi].
- 26.b # [[Annesi yakalarını çitilediğinde], gömlekleri yıkadı].
- 26.c [[Annesi gömlekleri yıkarken], yakalarını iyice çitiledi].
- 26.d # [[Annesi yakalarını çitilerken], gömlekleri yıkadı].

Yukarıda (25b-d) ve (26b-d) örneklerine baktığımızda, (25) ve (26)'daki örneklerde, ikinci tümcelerde aktarılan olaylar, ara aşama gösterdikleri için, "dığında" ve "ken" zaman ulaçlarıyla birlikte ortaya çıkamamaktadır. Bu tür ulaçlar, temel tümcelerde aktarılan olaylar için bir zamansal çerçeve sunmaktadır. Ancak, herhangi bir olayın ara aşaması, bu olay için zamansal çerçeve oluşturamayacağından, (25b- c) ve (26b-c) örnekleri kabul edilemezdir. Ancak (25a-c), ve (26a-c)'de görüldüğü gibi, olayın kendisi, ara aşamaya ilişkin bir zamansal çerçeve oluşturabilmektedir.

Peki, zamansal içerme ilişkisi gösteren olayların aktarıldığı tümcelerin sözdizimsel özellikleri nelerdir ve aynı olmak zorunda mıdır? Bu sorumuz çerçevesinde Örnek(27)'yi inceleyelim:

27. İkinci Boğaz köprüsünü inşa ettiler. En iyi malzemeyi kullandılar.

Örnek (27)'de aktarılan tümcelerin sözdizimsel özelliklerinin aynı olduğu gözlenmektedir. Ancak aralık özellikleri farklı olduğundan, (27)'de bir zamansal içerme söz konusudur. Burada ikinci tümcede aktarılan olay, ilk tümcede aktarılan olayın ara aşamasını göstermektedir, bu nedenle burada aktarılan olaylar farklı aralık özellikleri taşımaktadır. Sözdizimsel özellikler açısından, zamansal içerme ilişkisinde, aktarılan tümcelerin sözdizimsel özelliklerinin aynı olması zorunlu değildir. Örneğin, (28)'de ikinci tümcede aktarılan olay süreklilik görünüşüyle aktarılmaktadır ve bu olay ilk tümcede aktarılan olayı zamansal olarak içermektedir:

28. Eve girdi. Annesi bulaşık yıkıyordu.

Örnek (28)'de, ilk tümcede aktarılan olay [+dinamik], [+sınırlı], [-geniş] aralık özelliklerine sahiptir. İkinci tümce de aktarılan olay [+dinamik], [-sınırlı], [+geniş] aralık özellikleri taşımaktadır. Bu nedenle, ilk tümcede aktarılan olay ikinci tümcenin zamansal aralığına yerleşebilmektedir. Ancak bu durum, (29), (30) ve (31) için geçerli değildir.

29. # İkinci Boğaz köprüsünü inşa ettiler. En iyi malzemeyi kullanıyorlardı.

30. # Ayşe mutfak alışverişi yaptı. Yaklaşık 50 milyon harcıyordu.

31. # Osmanlı tarihi hakkında konuştu. Lale devrine değiniyordu.

Örnek (29), (30) ve (31)'in ikinci tümcelerinde aktarılan olayların (28)'de olduğu gibi süreklilik görünüşüyle aktarılamadığı gözlenmektedir. Bu durum, (29), (30), (31) ile (28) arasında bulunan sözbilimsel yapı farklılığından kaynaklanmaktadır. Sözbilimsel yapıda gözlemlediğimiz bu farklılığa açıklık getirmek için, aşağıda tekrarladığımız (23), (24), (25) ve (26) örneklerine tekrar dönelim:

23.c. Gençlik klubünün havuzunda yüzdü. Yaklaşık 1000 kulaç attı./ #

Yaklaşık 1000 kulaç atıyordu.

24.d. Köpek bahçeyi eşeledi. Sakat olan patilerini kullandı./ # Sakat olan

patilerini kullanıyordu.

25.e. Kaybolan yüzüğünü aradı. Her tarafı karıştırdı./ # Her tarafı

karıştırıyordu.

26.e. Annesi gömlekleri yıkadı. Yakalarını iyice çitiledi./ # Yakalarını iyice

çitiliyordu.

Örnek (29), (30), (31), ve (23.c), (24.d), (25.e) ve (26.e) sözbilimsel yapıları açısından incelendiğinde, ilk tümcelerde aktarılan olayların çekirdek yapıyı, ikinci tümcelerde aktarılan olayların ise, ilk tümcede aktarılan olaylara ilişkin detaylı ara aşama veya detay bilgilerini sunan eklenti yapısını oluşturduğu görülmektedir. Ara aşama veya detay bilgileri aktaran bu tümceler süreklilik görünüşüyle aktarıldıklarında, söylem kabul edilemez hale gelmektedir. Ara aşama veya detay bilgileri sunan bu tümceler süreklilik görünüşüyle aktarıldığında, burada aktarılan olayların aralık özelliği, ilk tümcelerde aktarılan olayların zamansal aralığından daha geniş hale gelmektedir. Bunun sonucunda ise, ara aşama veya detay bilgisi sunan bu

olayların, ilk tümcelerde aktarılan olayları zamansal olarak içermeleri gerekmektedir. Ancak, daha önce de değindiğimiz gibi, ara aşama veya detay bilgilerini sunan olayların bir zamansal çerçeve oluşturması imkânsızdır. Bu örneklerden anlaşıldığı üzere, zamansal içerme ilişkisinde aktarılan önermeler arasında işleme veya gerektirim sözbilimsel ilişkisi söz konusu olabilmektedir. Gerektirim ilişkisinde, bir olaya ilişkin zorunlu işleme bilgileri veya bir olayın ara aşamaları eklenti olarak sunulmaktadır. Bu tür işleme sözbilimsel yapıları ise bir çekirdek ve eklentiden oluşmaktadır. Bu bilgiler çerçevesinde (28)'deki örneğimize dönecek olursak, burada ilk tümcede aktarılan olayın, ikinci tümcede aktarılan olayın zamansal aralığına yerleşebildiği gözlenmektedir. Ancak bu örnekte sözbilimsel yapı açısından herhangi bir işleme veya gerektirim söz konusu değildir:

28.a. Ayşe eve girdi. Annesi bulaşık yıkıyordu.

Örnek (28.a)'da, ikinci tümcede aktarılan [+dinamik], [-sınırlı], ve [-geniş] aralık özelliklerine sahip olay tümcesi, [+dinamik], [-sınırlı] ve [-geniş] aralık özelliklerine sahip ilk olay tümcesini zamansal olarak içermektedir. Bu örnek sözbilimsel yapısı açısından incelendiğinde, burada birinci önermenin çekirdek ve ikinci önermenin de bir eklenti yapısı sunduğu açıkça görülecektir. Ancak burada, ikinci önermenin birinci önermede aktarılan olaya ilişkin bir işleme, gerektirim veya ara aşama bilgisi değil, bir arkaplan bilgisi sunması söz konusudur. Bir çekirdek ve eklentiden oluşan ve yandonanımsal bir ilişki olan arkaplan ilişkisinde ise, işleme veya gerektirim ilişkisinin tersine, eklenti olarak gelen arkaplanda yer alan olaylar, çekirdek yapıda aktarılan olayları zamansal olarak içermektedir. Zorunlu işleme bilgileri veya

gerektirim ilişkisi gösteren (29), (30), (31), ve (23.c), (24.d), (25.e) ve (26.e)'nin, zamansal yandonanım gösteren ve sözbilimsel düzlemde sadece çekirdek önermelerini bağlayan “ve sonra” , ve “bir yandan bir yandan”⁵ gibi zaman bağlaçlarıyla bir arada bulunamadığı aşağıda da gözlenmektedir:

23.d. # Gençlik klubünün havuzunda yüzdü *ve sonra* yaklaşık 1000 kulaç attı.

23.e.# Gençlik klubünün havuzunda bir yandan yüzdü bir yandan yaklaşık 1000 kulaç attı.

24.e.# Köpek bahçeyi eşeledi *ve sonra* sakat olan patilerini kullandı.

24.f.# Köpek *bir yandan* bahçeyi eşeledi, *bir yandan* sakat olan patilerini kullandı.

25.f # Kaybolan yüzüğünü aradı *ve sonra* her tarafı karıştırdı.

25.g # *Bir yandan* kaybolan yüzüğünü aradı, *bir yandan* her tarafı karıştırdı.

26.f. # Annesi gömlekleri yıkadı *ve sonra* yakalarını iyice çitiledi.

26.g. # Annesi *bir yandan* çamaşır yıkadı, *bir yandan* gömlekleri iyice çitiledi.

29.a. # İkinci Boğaz köprüsünü inşa ettiler *ve sonra* en iyi malzemeyi kullandılar.

29.b. # *Bir yandan* ikinci Boğaz köprüsünü inşa ettiler, *bir yandan* en iyi malzemeyi kullandılar.

30.a. # Ayşe mutfak alışverişi yaptı *ve sonra* yaklaşık 50 milyon harcadı.

⁵ Çalışmanın veri tabanı üzerindeki tartışmalarımız sırasında (29), (30), (31) ve (23.c), (24.d), (25.e), (26.e) No’lu örneklerde yer alan gerektirim ilişkisine de dikkatimi çeken ve aynı zaman aralığı içindeki olaylar arasındaki ardışıklığı gösteren “bir yandan... bir yandan “ gibi zaman bağlaçlarının böylesi dizilimlerde kabul edilmez olduğuna işaret eden Danışmanım Doç. Dr. Leyla Uzun’a teşekkürlerimi sunarım.

30.b. # *Ayşe bir yandan* mutfak alışverişi yaptı, *bir yandan* yaklaşık 50 milyon harcadı.

31.a. # Osmanlı tarihi hakkında konuştu *ve sonra* Lale Devri'ne değindi.

31.b. # *Bir yandan* Osmanlı tarihi hakkında konuştu, *bir yandan* Lale Devri'ne değindi.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, ikinci tümcelerde aktarılan olaylar, birinci tümcelerde aktarılan olaylara ilişkin gerektirim bilgisi vermektedir. Gerektirim ilişkisi ise yandonanımsal bir ilişkidir. Bundan dolayı, bu olaylar zamansal sonralık ilişkisi gösteren, sözbilimsel yapıda sadece çekirdek yapıları bağlayan ve yandonanımsal ilişkiler kuran ‘‘ve sonra’’ zamansal bağlayıcıyla birlikte kullanılamamaktadır. Zamansal paralellik ilişkisi kurabilen ‘‘bir yandan ...bir yandan’’ bağlayıcısı da, aynı şekilde yandonanım ilişkisi kurmaktadır. Bu nedenle, yukarıda sözbilimsel yapısı bir çekirdek ve eklentiden oluşan önermeleri yandonanımsal olarak bağlayamaz. Bu bağlayıcının, (32) ve (33)’te görüldüğü gibi, söylemde aynı zamansal aralıkta paralel olarak gelişen olayları bağlayabilmesi mümkündür:

32. *Bir yandan* ders çalıştım, *bir yandan* televizyon seyrettim.

33. *Bir yandan* müzik dinledim, *bir yandan* arkadaşlarıma mektup yazdım.

Buraya kadar olan gözlemlerimizde, zamansal eşzamanlılık yorumlamasında sözbilimsel yapı düzleminde zorunlu işleme bilgileri sunan gerektirim yapısı ve arka plan yapısı üzerinde durulmuştur. Zorunlu işleme bilgileri

söz konusu olduğunda, bu tür olayların zamansal çerçeve oluşturamadığı ve bu tür bilgilerin yandonanımsal olarak çekirdek önermeye bağlanamadığı gözlenmiştir. Arkaplan bilgileri aktaran olaylar ise, işleme bilgilerinin aktarıldığı olayların aksine çekirdek yapıda aktarılan olayı zamansal olarak içerebilmektedir. Zamansal içirme gösteren bu tür ilişkilerde, aktarılan tümcelerin sözdizimsel, aralıksal özellikleri farklıdır. Ancak işleme bilgileri, Örnek (34) ve (35)’te verildiği gibi, her durumda zorunlu olarak gelen ara aşama bilgilerini göstermeyebilir:

34. Ahmet bahçeyi çapaladı. Durmadan öksürdü.

34.a. [[Ahmet bahçeyi çapaladığında], durmadan öksürdü].

34.b. [[Ahmet bahçeyi çapalarken], durmadan öksürdü].

34.c. # [Ahmet durmadan öksürürken], bahçeyi çapaladı].

35. Hırsız kovaladı. Küfürler savurdu.

35.a. [[Hırsız kovaladığında], küfürler savurdu].

35.b. [[Hırsız kovalarken], küfürler savurdu].

35.c. # [[Küfürler savururken], hırsız kovaladı].

Yukarıda (34.a-b), ve (35a-b) örneklerine bakıldığında, (34) ve (35)’teki ilk tümcelerde aktarılan olayların, ikinci tümcede aktarılan olaylar için zamansal çerçeve oluşturabildiği gözlenmektedir. Bu örneklerde yer alan temel tümcelerde aktarılan olaylar, yan tümceler tarafından açılan zamansal aralığın içine yerleşebilmektedir. Ancak (34.c) ve (35.c) örneklerinde görüldüğü gibi, işleme bilgisi olarak gelen eklenti yapıları “-ken” zaman ulacıyla bir zamansal çerçeve oluşturamamaktadır. Ancak burada aktarılan işleme bilgileri, daha önce tartıştığımız örneklerdeki gibi,

çekirdekten aktarılan olaya ilişkin zorunlu işleme veya gerektirim bilgilerini aktarmamaktadır. (34) ve (35)'te ikinci tümcelerde aktarılan olaylar, ilk tümcelerde aktarılan olaylara ilişkin herhangi bir aşama bilgisi aktarmamaktadır. Bu durumlarda, olayın nasıl gerçekleştiğine ilişkin tutum bilgisi sunulmaktadır. Burada ikinci tümcelerde aktarılan olaylar, tezimizin kapsamı dışında bulunan tutum gösteren “–arak” ulacıyla ortaya çıkabilmektedir.

36. [[Ahmet durmadan öksürerek], bahçeyi çapaladı].

37. [[Küfürler savurarak], hırsızı kovaladı].

Örnek (34) ve (35) gibi zorunlu işleme bilgisi aktarmayan dizilimler “ve sonra” zamansal ulacıyla birlikte yandonanımsal olarak bağlanabilmektedir. Ancak bu durumlarda, (38) ve (39)' da görüldüğü gibi, ileriki bölümlerde değineceğimiz zamansal sonralık ilişkisi söz konusudur.

38. Ahmet bahçeyi çapaladı *ve sonra* durmadan öksürdü.

39. Hırsızı kovaladı *ve sonra* küfürler savurdu.

Buraya kadar olan gözlemlerimiz, zamansal içerme ilişkisinde olayların aralık özelliklerinin önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu tür ilişkilerde için öne sürdüğümüz aralık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısına göre aralık özellikleri farklı olan olaylar, bir diğer deyişle, geniş ve açık zamansal aralıklar, dar veya kapalı olan zamansal aralıkların içine yerleşememekte, onları içermektedir. Bu tür ilişkilerde aktarılan tümcelerin sözdizimsel özellikleri aynı olmak durumunda değildir:

Zamansal İçerme:

Zamansal aralık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısına uymak koşuluyla, benzer veya farklı sözdizimsel özelliklere sahip tümceler arasında, işleme, gerektirim veya arka plan ilişkileri söz konusu ise, zamansal içerme söz konusudur. Arka-plan ve işleme veya gerektirim ilişkilerinde içerme ilişkileri I ve II’de belirtildiği gibi farklıdır:

I. Arka-plan: Sözbilimsel yapının eklenti önermesinde bulunan ve [+geniş], [-sınırlı] aralık özelliği taşıyan olay, çekirdekte aktarılan olayı zamansal olarak içerir.

II. İşleme veya Gerektirim: Sözbilimsel yapının eklenti önermesinde bulunan ve normalde [-geniş] aralık özelliği taşıyan olay, çekirdekte aktarılan [+geniş] aralık özelliği taşıyan olayı zamansal olarak içeremez.

Yukarıda I ve II’de öne sürülen kısıtlayıcılar çerçevesinde, aşağıda (40) ve (41)’de tekrarladığımız (28) ve (29’)'u tekrar incelediğimizde, (40)’taki dizilimin kabul edilemez ve (41)’deki dizilimin kabul edilebilir olduğunu görmekteyiz:

40. # İkinci Boğaz köprüsünü inşa ettiler. En iyi malzemeyi kullanıyorlardı.

41. Ayşe eve gitti. Annesi bulaşık yıkıyordu.

Örnek (40)'daki dizilimin kabul edilemezliği, kısıtlayıcılar arasındaki çelişkilerin çözülememesinden kaynaklanmaktadır. Öne sürdüğümüz kısıtlayıcılar çerçevesinde bu örneği zamansal içerme yorumlaması için Tablo (5)'te ölçümleyelim:

Tablo (5)

Girdi: Sözce 40	İ.K	A.K (B)
<S40, zamansal içerme>	*	*

Örnek (40)'ta Aralık Kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı ile İşleme veya Gerektirim kısıtlayıcısı çelişmektedir. Aralık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısına göre, (40)'ta ikinci tümcede süreklilik görünüşüyle aktarılan [+geniş] ve [-sınırlı] aralık özelliklerine sahip olay tümcesinin, ilk tümcede aktarılan olay tümcesinin içermesi gerekmektedir. Ancak burada, ikinci tümcede aktarılan olay, bir işleme ve gerektirim bilgisi sunduğundan, çekirdek önermede aktarılan olayı zamansal olarak içerebilir. Buradaki kısıtlayıcılar arasındaki bu çelişkiler çözümlenemediği için söylem kabul edilemezdir. Örnek (41)'i Tablo (6)'da ölçümleyelim:

Tablo (6)

Girdi: Sözce 41	A.P.K	A. K (B)
<Sözce 41, zamansal içerme>		

Daha önce değindiğimiz gibi, Örnek (41)'de süreklilik görünüşüyle aktarılan ikinci tümce, ilk tümcede aktarılan olaya ilişkin bir arkaplan bilgisi sunmaktadır. Zamansal Aralık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısına göre, ikinci tümcede süreklilik görünüşüyle aktarılan [+geniş] ve [-sınırlı] aralık özelliklerine sahip olay tümcesinin,

ilk tümcede aktarılan olay tümcesinin içermesi gerekmektedir. Bu durum, Arkaplan kısıtlayıcısıyla herhangi bir çelişkiye düşmemektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Arkaplan kısıtlayıcısına göre, eklenti önermesinde bulunan ve [+geniş], [-sınırlı] aralık özelliğı taşıyan olay, çekirdekte aktarılan olayı zamansal olarak içerebilmektedir. rnek (40)'taki kısıtlayıcılar arasındaki çelişkiler, (42)'de ve Tablo (7)'de görüldüğü gibi, ancak ikinci tümcenin bitmişlik görünüşüyle aktarılmasıyla kalkmaktadır:

42. İkinci Boğaz köprüsünü inşaa ettiler. En iyi malzemeyi kullandılar.

Tablo (7)

Girdi: Sözce 42	İ.K	A.K.(B)
İ<S42, zamansal içerme>		

rnek (42), zamansal içerme ilişkisinde hem Aralık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısını hem de İşleme kısıtlayıcısını tatmin etmektedir. Bu örnekte aktarılan olaylar farklı aralıksal özelliklere sahiptir. İlk tümcede aktarılan olay daha geniş bir zamansal aralık sunarken, bitmişlik görünüşüyle aktarılan ikinci olay tümcesi daha dar bir zamansal aralık sunar, çünkü bu tümcede aktarılan olay ara aşama göstermektedir. Bu nedenle çekirdek önermede aktarılan olay, eklentide aktarılan olayı zamansal olarak içerebilmektedir.

rnek (40)'da gözlemlediğimiz gibi, bu örnek kısıtlayıcılar arasındaki çelişkilerin çözümlenememesi nedeniyle kabul edilemezdir. Bu tür zamansal içerme ilişkilerinde, zamansal çerçeveyi oluşturan çekirdek önermede aktarılan olayın

zamansal aralığı, eklentide aktarılan olaydan geniş olmalıdır. Bu durumlarda çekirdek önerme tarafından aktarılan olay, eklentiye oluşturan olay tümcesi tarafından sunulabilecek bir geniş aralığın içine yerleşmemektedir. Bu tür görünümlere ilişkin örneklerimiz aşağıda çoğaltılmıştır.

43.a. # [[Ayşe mutfak alışverişi yaptığında], yaklaşık 50 milyon harcıyordu].

43.b. [[Ayşe her mutfak alışverişi yaptığında], yaklaşık 50 milyon harcıyordu].

43.c. [[Ayşe mutfak alışverişi yaparken] yaklaşık 50 milyon harcıyordu].

44.a. # [[Osmanlı tarihi hakkında konuştuğunda], Lale, devrine değiniyordu].

44.b. [[Osmanlı tarihi hakkında her konuştuğunda], Lale devrine değiniyordu].

44.c. [[Osmanlı tarihi hakkında konuşurken], Lale Devrine değiniyordu].

Örnek (43.a) ve (44.a)'da, (40)'da olduğu gibi kısıtlayıcılar arasındaki çelişkilerin çözülememesi söz konusudur. (43.a) ve (44.a)'da temel tümcede aktarılan olayların aralıksal özellikleri süreklilik görünüşünden dolayı, yan tümcelerde aktarılan olaylardan daha geniştir. Bu durum, temel tümcelerde aktarılan olayların, yan tümcelerde aktarılan olayları zamansal olarak içermesini gerektirmektedir. Ancak bu durum işleme kısıtlayıcısıyla çalışmakta ve bu aralıklar arasındaki çelişki çözülememektedir. Bu çelişki (43b-c) ve (44-c) de niceleme gösteren görünüş belirteçleriyle veya yan tümcelerde [-geniş], [+sınırlı] aralık özelliklerini [+geniş], [-sınırlı] aralık özelliklerine kaydıran, “-ken” zamansal ulacının yer almasıyla çözümlenmektedir. Bu durumlarda, temel tümcede aktarılan olay, yan tümcede

aktarılan olayın zamansal aralığına yerleşebilmektedir. Ancak, bu tür niceleme gösteren belirteçlerin yan tümcelerde sunmuş oldukları zamansal görünümle birlikte, bunlarla birlikte ortaya çıkan temel ve yan tümceler arasındaki zamansal ilişkileri bir ileriki çalışma konusu olarak düşündüğümüzden, buradaki tartışmaya şimdilik nokta koyuyoruz.

Özetle, buraya kadar olan tartışmalarımızdan anlaşıldığı gibi, bir zamansal eşzamanlılık ilişkisi olan zamansal içerme ilişkisinin belirlenmesinde, aktarılan olayların aralıksal özellikleri önemli bir rol oynamaktadır. Zamansal içerme ilişkisi için öne sürdüğümüz Aralık Kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısına göre, aralık özellikleri farklı olan olaylar, bir diğer deyişle, geniş ve açık zamansal aralıklar, dar veya kapalı olan zamansal aralıkların içine yerleşememekte, onları içermektedir. Zamansal içerme ilişkisinde aktarılan tümcelerin sözdizimsel özellikleri aynı olmayabilmektedir. Bu tür ilişkilerde, önermeler arasında bulunan sözbilimsel yapı, işleme, gerektirim veya arka plan yapısı göstermektedir. Ancak arkaplan ilişkisinin getirmiş olduğu aralık kısıtlayıcısı, gerektirim veya işleme ilişkisinden farklı şekilde işlemektedir. Arkaplan ilişkisinde, eklenti yapısında aktarılan olay, çekirdek yapısında aktarılan olayı zamansal olarak içermektedir. Ancak işleme veya gerektirim ilişkilerinde, çekirdek yapıda aktarılan olay, eklentide aktarılan olayı zamansal olarak içermektedir. Aralık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısının gerektirdiği aralık kısıtlamalarıyla, arkaplan, işleme ve gerektirim ilişkilerinin gerektirdiği aralık kısıtlamaları çeliştiğinde söylem kabul edilemez hale gelmektedir. Bunun sonucunda arka plan bilgileri bir zamansal çerçeve sunarken, işleme veya gerektirim bilgileri bir zamansal çerçeve sunamamaktadır.

3.3.2 Zamansal İçerme, Durum ve Süreklilik Tümceleri

Çalışmamızın bu bölümünde, zamansal içerme ilişkisi gösteren durum ve süreklilik görünüşüyle aktarılan olay ve durum tümceleri üzerinde durulacaktır. Bu tür tümceler, Bölüm (3.2)'de de kısaca değindiğimiz gibi, sözdizimsel özellikleri farklı olan ve [+dinamik] ve [-sınırlı] aralık özellikleri taşıyan tümcelerdir. Bölüm (3.2)'de Örnek (19)'da tartıştığımız örneği aşağıda (45)'te tekrarlayalım.

45. Çocuk annesinin koluna yaslanarak yürüdü. Oldukça bitkin ve yorgundu.

Örnek (45)'e bakıldığında, bu örnekte ikinci tümcede aktarılan yansız yönelimli durum tümcəsi [-dinamik] ve [-sınırlı] aralık özellikleri taşımaktadır. İlk tümce ise, yansız yönelimli olup [+dinamik] ve [-sınırlı] aralık özellikleri taşıyan bir tümcedir. Bölüm (3.2)'de tartıştığımız gibi, durum tümcelerinin sınırsızlığı içsel, genişlikleri belirsiz ve sınırlılıkları ölçüm içerebilen yansız yönelimli olaylardan farklıdır. Bu nedenle Örnek (45) için Aralık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı geçerlidir. Aralık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısını tatmin eden Örnek (45)'te aktarılan tümcelerin sözdizimsel özelliklerinin de farklı olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum Örnek (45) için Zamansal İçerme İlişkisini gerektirmektedir. Ayrıca, ikinci tümcede herhangi bir işleme veya gerektirim bilgisi değil, bir arkaplan bilgisi sunulmaktadır. Bu durumda, ikinci tümcede aktarılan yansız yönelimli durum tümcəsi, ilk tümcede aktarılan yansız yönelimli olay tümcəsini zamansal olarak içermektedir. Örnek (45)'i Tablo (8)'de ölçümleyelim:

Tablo (8)

Girdi: Sözce 45	İ.K	A.P.K	A.K (B)	Z.A.K (A)
☞<S45, zamansal içerme>	*			
<S45, zamansal paralellik>	*	*	*	

Tablo (8)'de görüldüğü gibi, Örnek (45) için en uygun yorumlama adayı zamansal içermedir. Bu çerçevede, aşağıda sunmuş olduğumuz örnekleri inceleyelim:

46. Uyandı. Oda alacakaranlıktı. (*Anayurt Oteli*, sf: 17)

47. Kapıyı açıp çıktı. Hava iyiydi. (*Anayurt Oteli*, sf: 21)

48. Kafetarya oldukça tenhaydı. Birer sandiviç alarak masalardan birine çöktüler. (*Bıçak Sırtı*, sf: 17)

49. Çift sürme zamanıydı. Genç bir Çerkez olan Fehmi öküzlerini sabanını aldı, tarlasına gitti. (*İnce Memed*, sf: 221)

Örnek (46) ve (47)'de aktarılan ikinci tümcelerin yönelimsel özellikleri incelendiğinde, burada aktarılan tümcelerin yansız yönelimsel özellikler taşıyan durum tümceleri olduğu gözlenmektedir. Bunun sonucunda, bu örnekler için Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısı geçerlidir ve bu da zamansal eşzamanlılık yorumlaması gerektirmektedir. İlk tümcelerin yönelimsel özelliklerine bakıldığında ise, burada aktarılan tümcelerin ileri yönelimsel özellikler taşıyan olay tümceleri olduğu görülmektedir. Burada aktarılan yansız yönelimli durum tümceleri [-dinamik] ve [-sınırlı] aralık özellikleri taşıırken, ileri yönelimli olay tümceleri ise [+dinamik] ve [+sınırlı] aralık özellikleri taşımaktadır. Bu aralık özellikleri Örnek (46) ve (47) için, Aralık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısını geçerli kılmaktadır. Bu

kısıtlayıcı ise zamansal içerme ilişkisini gerektirmektedir. Bu durumda, (46) ve (47)'de aktarılan yansız yönelimli durum tümceleri, ileri yönelimli olay tümcelerini zamansal olarak içermektedir. Aynı durum, betimleniş sıralamaları farklı olan (48) ve (49) örnekleri için de geçerlidir. Bu örneklerin ilk tümcelerinde aktarılan yansız yönelimli durum tümceleri, ileri yönelimli olay tümcelerini de içermekte ve bir zamansal çerçeve oluşturmaktadır. Ayrıca bu örneklerde ileri yönelimli olay tümceleri sözbilimsel yapının çekirdek önermelerini oluşturmakta, yansız yönelimli durum tümceleri ise arkaplan bilgilerini aktaran eklenti önermeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu örnekleri Tablo (9)'da ölçümleyelim:

Tablo (9)

Girdi: Sözce 46, 47, 48, 49	İ.K	A.P.K	A.K (B)	Z.A.K(A)
✋<S46,47,48,49, zamansal içerme>	*			
<S46,47,48,49, zamansal paralellik>	*	*	*	

Tablo (9)'da görüldüğü gibi, bu örnekler için en uygun zamansal eşzamanlılık ilişkisi zamansal içerme ilişkisidir. Zamansal paralellik yorumlama adayı, uygun bir aday değildir çünkü Aralık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısını yıkmaktadır. Ayrıca zamansal paralellik ilişkisinde Bölüm (4.1)'de tartıştığımız gibi, sözbilimsel yapıda yandonanım gösteren dizilimler söz konusudur. İşleme, gerektirim veya arkaplan ilişkileri altdonanımsal ilişkiler oldukları için, bu örnekler için bir zamansal paralellik söz konusu olamamaktadır. Bu örneklerde herhangi bir işleme veya gerektirim bilgileri aktarılmadığı için, zamansal içerme yorumlama adayında sadece işleme kısıtlayıcısı yıkılmaktadır.

Geçmiş dilbilgisel zaman biçimbirimiyle aktarılan durum tümcelerinin yanı sıra, süreklilik görünüşüyle aktarılan durum tümceleri de bulunmaktadır. Bu tür tümceler, (50)'de örneklendiği gibi, [-dinamik] ve [-sınırlı] aralık özellikleri taşımaktadır:

50.Yürürken adamdan yana baktı. Merdiven altında üç bavul duruyordu.

(*Anayurt Oteli*, sf:23)

Örnek (50)'de görüldüğü gibi, ilk tümce ileri yönelimsel özellikler taşıırken, ikinci tümce yansız yönelimsel özellikler taşımaktadır. İkinci tümce, [-dinamik] ve [-sınırlı] aralık özellikleri taşıyan yansız yönelimli bir durum tümcesidir. Örnek (50) için, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısı geçerli olduğundan, bu örnek için zamansal eşzamanlılık yorumlama adayı en uygun adaydır. Ayrıca, bu örnekte aktarılan oluntuların aralıksal özellikleri farklıdır. İlk tümcede aktarılan oluntu [+dinamik] ve [+sınırlı] aralık özelliklerini taşımaktadır. Bu nedenle bu örnek için Aralık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı geçerlidir. Bu da zamansal içerme ilişkisini gerektirmektedir. Burada ikinci tümce arkaplan bilgisi aktardığından, bu tümce ilk tümcede aktarılan ileri yönelimli olayı zamansal olarak içermektedir. Örnek (50)'yi Tablo (10)'da ölçümleyelim:

Tablo (10)

Girdi: Sözce 50	İ.K	A.P.K	A.K (B)	Z.A (A)
☞<S50, zamansal içerme>	*			
<S50, zamansal paralellik>	*	*	*	

Örnek (50) zamansal içerme yorumlama adayında, sadece işleme kısıtlayıcısını yıkmaktadır. Süreklilik görünüşüyle aktarılan ve [-dinamik] ve [-sınırlı] aralık özellikleri taşıyan yansız yönelimli durum tümcelerinin yanı sıra, [+dinamik] ve [-sınırlı] aralık özellikleri taşıyan süreklilik tümceleri de zamansal içerme göstermektedir. Aşağıda (51), (52), (53) ve (54)'te sunduğumuz örnekleri bu açıdan ele alalım:

51. Odaya girdi, kapıyı kilitledi. Işık yanıyordu. (*Anayurt Oteli*, sf:8)

52. Koltuğuna oturdu. Dokuma fabrikasının düdüğü ötüyordu. (*Anayurt Oteli*, sf:8)

53. Gün batıyordu. Adem tüfeğini omzuna vurdu ve Akçasaza geldi. (*İnce Memed*, sf:106)

54. Haber servisi en hareketli gününü yaşıyordu. Tülay masasına gitmeden Nizam'ın yanına yaklaştı. (*Bıçak Sırtı*, sf: 44)

Yukarıda görüldüğü gibi, süreklilik görünüşüyle aktarılan tümceler yansız yönelimsel özellikler ve [+dinamik] ve [-sınırlı] aralık özellikleri taşımaktadır. Bu örneklerde bitmişlik görünüşüyle aktarılan ileri yönelimli olaylar ise [+dinamik] ve [+sınırlı] aralık özellikleri taşımaktadır. Bu nedenle, bu örnekler için Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısı ile Aralık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı geçerlidir. Bu da zamansal eşzamanlılık yorumlaması altında zamansal içerme ilişkisini gerektirmektedir. Bu örneklerde süreklilik görünüşüyle aktarılan yansız yönelimli olaylar arkaplan bilgisi sunduğundan, bu tümceler ileri yönelimli olay tümcelerini zamansal olarak içermekte ve bir zamansal çerçeve oluşturmaktadır.

Zamansal içerme ilişkilerinin gözlemlendiği diğer görünümeler ise geçmiş bitmişlikle aktarılan sonuç durum tümceleridir. Bu durumlarda, geçmiş bitmişlikle aktarılan tümceler yansız yönelimsel özellikler taşımakta, ileri yönelimsel özellikler taşıyan olay tümcelerini zamansal açıdan içermektedir. Bu açıdan, aşağıda sunduğumuz Örnek (55), (56) ve (57)'yi ele alalım:

55. Dışarı çıktıklarında yağmur hızını arttırmıştı. Televizyon kanalının arabasına koştular. (*Bıçak Sırtı*, sf: 56)

56. Öğle olmuştu. Horozlar tek tük ötüyordu. Kapı iki kere çalındı. (*İnce Memed*, sf: 70)

57. Saat akşamın yedisidi ve dışarıda yağışlı bir kış gecesi başlamıştı. Hızlı adımlarla evine yürüdü. (*Bıçak Sırtı*, sf: 27)

Örnek (55)'e bakıldığında, ilk tümcenin geçmiş bitmişlikle aktarıldığı görülmektedir. Caenepeel (1989)'da belirtildiği gibi, geçmiş bitmişlik geçmişte bitmiş bir olaya veya bitmiş bir olayın sonuç durumuna da gönderimde bulunabilen bir durum işlemcisidir. Bu bakış açısı altında Caenepeel (1986: 132)'de, aşağıda gösterildiği gibi, geçmiş bitmişlikle aktarılan bir tümcenin bağımlı yapısı, son ve sonuç durum aşamalarından olmak üzere iki aşamadan oluşabilmektedir:

(SON)/////////(SONUÇ-DURUM)

Bu aşamalardan hangisine gönderimde bulunulduğunun belirlenmesi ise bağlama dayanmaktadır. Örnek (55)'te “yağmurun hızını arttırma” olayı bir son aşama içermekte, ancak bu son aşamanın sonuç durumuna bir gönderim söz konusu olmaktadır. Bu durumda, bu tümce bir sonuç duruma gönderimde bulunan bir durum tümcesi olduğundan yansız yönelimsel özellikler taşımaktadır. Örnek (55)'te açıkça görüldüğü gibi, ikinci tümce ileri yönelimsel özellikler taşımaktadır. Bu durumda bu örnek için Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısı geçerlidir ve bu kısıtlayıcı da zamansal eşzamanlılık yorumlamasını gerektirmektedir. Ayrıca, bu örnekte aktarılan tümcelerin ve olayların hem sözdizimsel hem de aralıksal özellikleri farklıdır. Bu farklılıklardan dolayı, bu örnek için Aralık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı geçerlidir. Örnek (55)'i Tablo (11)'da ölçümleyelim:

Tablo (11)

Girdi: Sözce 55	A.K (B)	Z.A.K (A)
☞<S55, zamansal içerme>		
<S55, zamansal paralellik>	*	

Tablo (11)'da görüldüğü gibi, Örnek (55) için en uygun yorumlama adayı zamansal içerme adayıdır. Burada ayrıca geçmiş bitmişlikle aktarılan tümce bir arkaplan bilgisi aktardığından, bu tümce ikinci tümcede aktarılan ileri yönelimli olay tümcesi için bir zamansal çerçeve oluşturmaktadır. Örnek (56)'da gözlemlendiği gibi, ilk tümce geçmiş bitmişlikle aktarılan bir sonuç duruma, ikinci tümce ise süreklilik görünüşüyle aktarılan bir olaya gönderimde bulunmaktadır. Yönelimsel özellikler açısından bu iki tümce yansız yönelimsel özellikler taşımaktadır. Bu durumda, bu iki

tümce için Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısı geçerlidir. Bu da bu iki tümce için zamansal eşzamanlılık yorumlamasını gerektirmektedir. Ayrıca, bu iki tümcede aktarılan oluntular [-sınırlı] aralık özellikleri taşıdığından, bu iki tümce için Aralık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısı geçerlidir ve bu da zamansal paralellik yorumlamasını gerektirmektedir. Örnek (56)'da yansız yönelimsel özellikler taşıyan bu iki tümcede aktarılan oluntular arasındaki ilişkiyi Tablo (12)'de ölçümleyelim:

Tablo (12)

Girdi: Sözce 56	A.K (A)	Z.A.K (A)
<S56, zamansal içerme>	*	
✋<S56, zamansal paralellik>		

Tablo (12)'de görüldüğü gibi, Örnek (56)'da ilk ve ikinci tümcelerde aktarılan olaylar arasında bulunan en uygun zamansal eşzamanlılık yorumlama adayı zamansal paralelliktir. Bu yorumlama, aynı nedenlerden dolayı, Örnek (57)'de ilk ve ikinci tümcelerde aktarılan yansız yönelimli oluntular için de geçerlidir. Örnek (56) ve (57)'de gözlemlendiği gibi, üçüncü tümcelerde aktarılan olaylar ileri yönelimsel özellikler taşımaktadır. Bu durumda, üçüncü tümcelerden önce aktarılan tümceler yansız yönelimsel özellikler taşıdığından, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısı doğrultusunda, yansız yönelimli tümcelerle, ileri yönelimli tümceler arasında bir zamansal eşzamanlılık ilişkisinin bulunması gerekmektedir. Aralıksal özellikler açısından ise, bu örneklerde ilk ve ikinci tümcelerde aktarılan yansız yönelimli oluntular [-sınırlı] aralık özellikleri taşıırken, ileri yönelimli oluntular [+sınırsız] aralık özellikleri taşımaktadır. Aralık özellikleri arasındaki bu farklılık,

Aralık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı doğrultusunda, zamansal içerme ilişkisini gerektirmektedir. Bu durumda, Örnek (56) ve (57)'nin ilk ve ikinci tümcelerinde aktarılan yansız yönelimli durum tümceleri, üçüncü tümcelerde aktarılan ileri yönelimli olay tümcelerini zamansal olarak içermektedir.

Çalışmamızın bu bölümünde zamansal eşzamanlılık ilişkileri olan zamansal paralellik ve zamansal içerme ilişkileri üzerinde durulmuştur. Bu tür zamansal ilişkilerin belirlenmesinde olayların ve durumların aralık özelliklerinin belirleyici olduğu vurgulanmış ve buna ilişkin kısıtlayıcılar kümesi öne sürülmüştür. Aynı aralık özellikleri taşıyan durum ve olay tümcelerinin zamansal paralellik, farklı aralık özellik taşıyan durum ve olay tümcelerinin ise zamansal içerme ilişkisi gösterdiği tartışılmıştır. Çalışmamızın son bölümünde ise zamansal öncelik ve sonralık ilişkilerine değinilecektir.

4. ZAMANSAL ÖNCELİK ve SONRALIK

4.1 Zamansal Öncelik ve Zamansal Sonralık

Çalışmamızın bu bölümünde söylemin zamansal yapısında gözlemlediğimiz zamansal öncelik ve zamansal sonralık ilişkileri üzerinde durulacaktır. Söylemin zamansal yapısında zamansal önceliğin dilsel olarak ne şekilde işaretlendiğini incelediğimizde, bu zamansal ilişkinin belirtisiz durumlarda geçmiş bitmişlikle belirginleştirildiği gözlemlenmektedir. Zamansal sonralık ilişkisi ise, olaylar arasında bir sonuçsallık ilişkisinin bulunması koşuluyla bitmişlik görünüşüyle belirgin hale gelmektedir.

4.2 Zamansal Öncelik ve Geçmiş Bitmişlik

Bölüm (3)'te belirttiğimiz gibi, geçmiş bitmişlik iki şekilde yorumlanabilmektedir.⁶ İlk yorumlamasında geçmişte bitmiş bir olaya gönderim söz konusu iken, ikinci yorumlamasında bir olayın sonuç durumuna bir gönderim söz konusudur. Bu iki yorumlamadan hangisinin algılanacağı ise bağlama dayanmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde üzerinde duracağımız yorumlama zamansal öncelik ilişkisi olduğundan, burada geçmişte bitmiş olaylara gönderimin söz konusu olduğu görünümeler incelenecektir.

⁶ Yavaş (1980)'de de belirtildiği gibi, Türkçe'de geçmiş bitmişlik hem geçmişte bitmiş bir olaya hem de geçmişte biten bir olayın sonuç durumuna gönderim yapabilmektedir.

Daha önce belirttiğimiz gibi, söylemin zamansal yapısında zamansal öncelik ilişkisi geçmiş bitmişlikle belirginleştirilirken, zamansal sonralık bitmişlik görünüşüyle veya geçmiş i işaretleyen zaman biçimbirimleriyle belirginleştirilmektedir. Bu zaman ve görünüş biçimbirimleri, Asher ve Lascarides (1993)'te belirtildiği gibi, tümcesel boyutta doğruluk koşulları açısından farklılık göstermemektedir. Çalışmalarında Moens ve Steedman (1998)'i izleyen Lascarides ve Asher (1993), geçmiş bitmişliği bir olayı, bir sonuç duruma kaydıran bir işlemci olarak betimlemişlerdir. Lascarides ve Asher (1993: 253)'te basit geçmiş zaman veya bitmişlik görünüşü ve geçmiş bitmişliğe yönelik söylem oluşturma kurallarını Tablo (1) ve (2)'de şu şekilde göstermiştir:

1. John greeted Max

'John Max'ı selamladı'

O, Z
Selamlamak (j, m, O) Geçerli (O, Z) Z < şimdi

Tablo VI.

Bitmişlik Görünüşüne İlişkin Söylem Oluşturma Kuralları

2. John had greeted Max

'John Max'ı selamlamıştı'

O, Z
D: Selamlamak (j,m,O) D: SD (O) Geçerli (D, Z) Z < şimdi

Tablo VII.

Geçmiş Bitmişliğe Yönelik Söylem Oluşturma Kuralları

Tablo (1)'de görüldüğü gibi, "John'un Max'ı selamlama" olayı, konuşma anından önce, geçmiş bir zaman aralığında gerçekleşmiştir. Tablo (2)'de de gösterildiği gibi, aynı şekilde "John'un Max'ı selamlama" olayınıb geçmiş bir zaman aralığında, konuşma anından önce gerçekleştiği görülmektedir. Ancak Örnek (2)'de, Tablo (2)'den de anlaşılacağı gibi, bu örnekte gerçekleşen "selamlama" olayından sonraki bir sonuç duruma da gönderim söz konusudur. Asher ve Lascarides tarafından Tablo (1) ve (2)'de gösterildiği gibi, geçmiş zaman/bitmişlik görünüşü ve geçmiş bitmişlik tümcesel boyutta doğruluk koşulları açısından aynı değerleri taşımaktadır. Ancak söylemin zamansal yapısına yönelik yorumlamaları incelediğimizde, söylem boyutunda bu iki ulamın doğruluk koşulsal anlamlarında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan Örnek (3) ve (4)'te sunulan söylemleri incelediğimizde, burada sunulan söylemlerin farklı doğruluk koşulsal anlam taşıdığı ve bunun sonucunda zamansal yapılarının farklı olduğu gözlenmektedir.

3. Ayşe sofrayı hazırladı. Bulaşıkları yıkamıştı.
4. Ayşe sofrayı hazırladı. Bulaşıkları yıkadı.

Örnek (3) ve (4)'ü zamansal yapıları açısından karşılaştıracak olursak, bu örnekler zamansal yapıları açısından şu farklılıkları göstermektedir: Örnek (3)'te bir zamansal öncelik, Örnek (4)'te ise bir zamansal sonralık ilişkisi algılanmaktadır. Örnek (3)'te ikinci tümcede aktarılan ‘‘bulaşıkları yıkama’’ olayı geçmiş bitmişlikle aktarıldığından dolayı, ilk tümce aktarılan ‘‘sofrayı hazırlama’’ olayından önce gerçekleşmiştir. Reichenbach (1947) çerçevesinde Örnek (3) ve (4)'te sunulan görünümleri incelersek, Reichenbach'ın gönderim zamanı kavramı Örnek (3)'teki zamansal öncelik yorumlamasına açıklık getirecektir. Bilindiği gibi, Reichenbach dilbilgisel zamanının yapısını açıklamak için şu üç zaman noktasını kullanmıştır: Konuşma Zamanı, Olay Zamanı ve Gönderim Zamanı. Reichenbach'ın dilbilgisel zaman modelinde geçmiş zaman ve geçmiş bitmişlik bu üç zaman noktası çerçevesinde aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

- (i) Geçmiş Zaman: $OZ, GZ < KZ$
- (ii) Geçmiş Bitmişlik: $OZ < GZ < KZ$

Yukarıdaki (i) sunuluşunda görüldüğü gibi, geçmiş zamanda Olay Zamanı ve Gönderim Zamanı, Konuşma Zamanından önce yer almaktadır ve Gönderim Zamanı ile Olay Zamanı çakışma göstermektedir. Geçmiş bitmişlikte ise Olay Zamanı, Gönderim Zamanından önce yer almaktadır ve bu iki nokta Konuşma Zamanından önce yer almaktadır. Bu çerçevede Örnek (3)'ü tekrar değerlendirecek olursak, ikinci

tümcede geçmiş bitmişlikle aktarılan olay tümcesinin gönderim zamanının, ilk tümcede aktarılan “sofrayı hazırlama” olayı tarafından sunulduğu açıktır. Bu durumda, “ bulaşık yıkama” olayı, “sofrayı hazırlama” olayından önce gerçekleşmiştir, çünkü Reichenbach’ın sisteminde geçmiş bitmişlikle aktarılan olaylar, gönderim zamanlarından önce yer almaktadır. Bu nedenle, Bölüm (2)’de de değindiğimiz gibi, geçmiş bitmişlikle aktarılan bu tür tümceler yönelimsel özellikleri açısından geri yönelim taşımaktadır. Örnek (4)’te ise, “bulaşık yıkama” olayı, “sofrayı hazırlama” olayından sonra gerçekleşmiştir. Bu iki görünüm, bize tümcesel boyutta aynı doğruluk koşulsal değerlere sahip olan bu iki ulamın söylem boyutunda farklı doğruluk koşulsal anlam taşıyabileceğini ve bunun sonucunda da söylemin zamansal yapısında farklı yorumlamalara yol açabileceğini göstermektedir.

Bu gözlem sonucunda burada sunduğumuz bu örnekleri, 2. Bölüm’de önerdiğimiz Zamansal Aynılık kısıtlayıcıları çerçevesinde değerlendirecek olursak, Örnek (3) için Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının C alt kısıtlayıcısı geçerli olmak durumundadır, çünkü geçmiş bitmişlik geri yönelimsel özellik taşımaktadır. Bu alt kısıtlayıcı çerçevesinde Örnek (3)’ü Tablo (1)’de ölçümleyelim.

Tablo (1)

Girdi: Sözce 3	Z. A. K (C)
☞<S3, zamansal öncelik>	
<S3, zamansal sonralık>	*

Tablo (1)’deki uygunluk tablosunda görüldüğü gibi, Örnek (3) için olası şu iki yorumlama adayı öne sürülmüştür: zamansal öncelik ve zamansal sonralık. Bu

yorumlama adaylarını Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının C alt kısıtlayıcısı çerçevesinde ölçümlediğimizde, en uygun aday olarak zamansal öncelik yorumlaması karşımıza çıkmaktadır. Zamansal sonralık yorumlama adayı, bu alt kısıtlayıcıyı yıkmaktadır ve bu nedenle uygun bir aday değildir. Bu örneği Bağımlılık kısıtlayıcısı çerçevesinde düşündüğümüzde ise, ‘‘bulaşıkları yıkama’’ olayı, ‘‘sofrayı hazırlama’’ olayının bir hazırlık aşamasını oluşturabilmektedir. Böylesi bir bağımlı yapı da zamansal öncelik yorumlamasını getirmektedir. Tablo (2)’de görüldüğü gibi, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının gerektirdiği yorumlama, Bağımlılık kısıtlayıcısını da içeren Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısı tarafından geçerli kılınmaktadır.

Tablo (2)

Girdi: Sözce3	Z. Ç. E. K	Z. A. K (C)
☞<S3, zamansal öncelik>		
<S3, zamansal sonralık>	*	*

Tablo (2)’de görüldüğü gibi, zamansal sonralık yorumlaması hem Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının C alt kısıtlayıcısını, hem de Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısını yıkmaktadır. Örnek (4)’ü de aynı şekilde Zamansal Aynılık ve Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcıları çerçevesinde uygunluk tablosunda ölçümleyelim.

Tablo (3)

Girdi: Sözce 4	Z. Ç. E. K	Z. A. K (B)
<S4, zamansal öncelik>	*	*
☞<S4, zamansal sonralık>		

Tablo (3)’te görüldüğü gibi, Örnek (4) için Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı geçerlidir çünkü burada aktarılan olaylar ileri yönelimsel özellik taşımaktadır. B alt kısıtlayıcısı bu örnek için zamansal sonralık yorumlamasını gerektirmektedir. Bağımlı yapı çerçevesinde, “bulaşık yıkama” olayı, “sofrayı yıkama” olayının sonuç aşamasını oluşturmaktadır. Böylesi bir bağımlı yapı zamansal sonralık yorumlamasını gerektirdiği için, zamansal sonralık yorumlama adayı Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısını da tatmin etmektedir. Tablo (3)’te görüldüğü gibi, zamansal öncelik yorumlama adayı bütün kısıtlayıcıları yıktığı için uygun bir aday değildir.

Buraya kadar olan tartışmalarımızdan anlaşıldığı gibi, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısı çerçevesinde, geçmiş bitmişlik geri yönelimsel özellik taşıdığından dolayı, söylemin zamansal yapısında zamansal öncelik ilişkisini belirginleştirmektedir. Aynı nedenlerden dolayı, bitmişlik te zamansal sonralık ilişkisini belirginleştirmektedir. Örnek (3) ve (4)’te tartıştığımız gibi, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının gerektirdiği yorumlamalar, bir yorumlama kısıtlayıcısı olan Bağımlılık kısıtlayıcısı tarafından da geçerli kılınmaktadır. Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının gerektirdiği yorumlamalar, Bağımlılık kısıtlayıcısı tarafından geçerli kılınmadığı kimi durumlarda, (5)’te örneklendiği gibi söylem kabul edilemez hale gelmektedir:

5. # Ayşe cezveyi buldu. Kendine kahve yapmıştı.

Örnek (5) bağımlı yapı çerçevesinde incelendiğinde, ‘‘cezve bulma’’ olayının bir hazırlık, ‘kahve yapma’’ olayının ise bir sonuç aşamasına gönderimde bulunduğu anlaşılmaktadır. Böylesi bir bağımlı yapı, ‘kahve yapma’’ olayının, ‘‘cezve bulma’’ olayından sonra gerçekleşmesini gerektirmektedir. Ancak Örnek (5)’te aktarılan ikinci tümce geçmiş bitmişlikle aktarılmaktadır ve bu tümce geri yönelimsel özellik taşımaktadır. Bu nedenle burada, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının C alt kısıtlayıcısı çerçevesinde, bir zamansal öncelik ilişkisinin algılanması gerekmektedir. Bu durum, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısı ile Bağımlılık kısıtlayıcısı arasında çözülemeyen bir çelişkiye yol açmaktadır. Burada, ikinci tümcede sonuç aşamasına gönderim yapan bir olayın geri yönelimsel özellik taşıyan bir birimle aktarılması, bu olayı hazırlık aşamasına kaydırmaktadır. Ancak bu durumda, ‘‘kahve yapma’’ olayı, ‘‘cezve bulma’’ olayının hazırlık aşamasını oluşturamayacağı için Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısı yıkılmaktadır. Tablo (4)’ta görüldüğü gibi, Örnek (5), içinde Bağımlılık kısıtlayıcısını barındıran Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısını yıkmaktadır. Bu söylem kabul edilemez olduğu için herhangi bir zamansal ilişkinin de algılanabilmesi mümkün değildir. Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısının yıkılması ünlem işaretiyle de gösterildiği gibi ciddi bir yıkımdır.

Tablo (4)

Girdi: Sözce 5	Z. Ç. E. K	Z. A. K (C)
<S5, ???>	!*	*

Örnek (5)'teki söylem, Örnek (6)'da verildiği gibi, ikinci tümcede aktarılan olay ileri yönelimsel özellik taşıyan bitmişlik biçimbirimiyle aktarıldığında kabul edilebilir hale gelmektedir:

6. Ayşe cezveyi buldu. Kendine kahve yaptı.

Örnek (6)'da görüldüğü gibi, ikinci tümcede aktarılan “kahve yapma” olayı, ileri yönelimsel özellikler taşıyan bir biçimbirimle aktarılmaktadır. Bu tümce ileri yönelimsel özellik taşıdığından, Tablo (5)'te gösterildiği gibi, bu örnek için Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı geçerlidir. B alt kısıtlayıcısı Örnek (6) için zamansal sonralık yorumlamasını gerektirmektedir. Zamansal sonralık yorumlaması, Bağımlılık kısıtlayıcısı tarafından da geçerli kılınmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, “kahve yapma” olayı, “cezve bulma” olayının bir sonuç aşamasını oluşturmakta ve bu bağımlı yapı zamansal sonralık yorumlamasını getirmektedir. Tablo (5)'te gösterildiği gibi, zamansal sonralık yorumlaması bütün kısıtlayıcıları tatmin ederken, zamansal öncelik yorumlaması yıkılmaktadır.

Tablo (5)

	Z.Ç.E.K	Z.A.K (B)
☞<S6, zamansal sonralık>		
<S6, zamansal öncelik>	!*	*

Örnek (6)'da aktarılan olayların, Örnek (7)'de betimleme sıraları değiştirildiğinde de söylem kabul edilemez hale gelmektedir. Bu durumda, yine Bağımlılık kısıtlayıcısı ciddi bir şekilde yıkılmaktadır.

7. # Ayşe kendine kahve yaptı. Cezveyi buldu.

Örnek (7)'de, Bağımlılık kısıtlayıcısı yıkıldığından ve önermelerin içyapıları arasında bir mantıksal uyumsuzluk olduğundan, bu örnekte aktarılan söylem kabul edilemezdir. Örnek (8)'de görüldüğü gibi, burada aktarılan olayların ‘ve sonra’ zamansal bağlacıyla da bağlanması herhangi bir bağımlı yapının algılanmasına yol açmamaktadır:

8. # Ayşe kendine kahve yaptı ve sonra cezveyi buldu.

Bağımlı yapı açısından, ‘kahve yapma’ olayı, ‘cezve bulma’ olayının bir sonuç aşamasını oluşturur. Ancak, Örnek (7) ve (8)'de olayların betimleniş sırasından ve Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısından dolayı, ‘cezve bulma’ olayının ‘kahve yapma’ olayından sonra gerçekleştiği algılanmaktadır. ‘Cezve bulma’ olayının ‘kahve yapma’ olayından sonra gerçekleşemeyeceğine ilişkin dünya bilgisi ve mantıksal kurallar, bu örnekler için zamansal sonralık yorumlamasını geçersiz kılmaktadır. Bu söylemlerdeki önermeler arasındaki bu mantıksal tutarsızlıklarda bu söylemleri kabul edilemez yapmaktadır. Örnek (7) ve (8), Tablo (6)'da görüldüğü gibi, hem Zamansal Aynılık hem de Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısını yıkmaktadır:

Tablo (6)

Girdi: Sözce 7, 8	Z.Ç.E.K	Z.A.K (B)
<S7, ???>	!*	*
<S8, ???>	!*	*

Örnek (7)'de, aşağıda Örnek (9)'da verildiği gibi, ikinci tümcede aktarılan ‘‘cezve bulma’’ olayı geri yönelimsel özellikler taşıyan geçmiş bitmişlikle aktarıldığı zaman kabul edilebilir hale gelmektedir:

9. Ayşe kendine kahve yaptı. Cezveyi bulmuştu.

Zamansal öncelik yorumlaması Örnek (9) için, Tablo (7)'de gösterildiği gibi, hem Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının C alt kısıtlayıcısını hem de Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısını tatmin etmektedir. Örnek (9) için, bu kısıtlayıcılar doğrultusunda zamansal öncelik yorumlaması geçerlidir.

Tablo (7)

Girdi: Sözce 9	Z.Ç.E.K	Z.A.K (C)
☞<S9, zamansal öncelik>		
<S9, zamansal sonralık>	*	*

Tablo (7)'de görüldüğü gibi, zamansal sonralık yorumlaması hem Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının C alt kısıtlayıcısını hem de Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısını yıkmaktadır.

Buraya kadar olan tartışmalarımızdan anlaşıldığı gibi, belirtisiz söylemlerde bitmişlik zamansal sonralık ilişkisini belirginleştirirken geçmiş bitmişlik zamansal öncelik ilişkisini belirginleştirmektedir. Ayrıca aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi, geçmiş bitmişlik nedensel içerik taşıyan bağlamlarda da öncelik ilişkisini

belirginleştirmektedir. Bu tür bağlamlarda, bitmişlik kullanıldığında bu nedensel içerik silinmektedir.

10. Ali_i ayağa kalktı. (Onun_i) Müdürü selam verdi.

11. Ali_i ayağa kalktı. Çünkü (Onun_i) müdürü selam verdi.

12. Ali_i ayağa kalktı. (Onun_i) Müdürü selam vermişti.

12'. (Onun_i) Müdürü selam verdiği için, Ali_i ayağa kalktı.

Örnek (10)' a bakıldığında, burada aktarılan tümcelerin ileri yönelimsel özellikler taşıdığı görülmektedir. Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı doğrultusunda burada bir zamansal sonralık ilişkisinin algılanması gerekmektedir. Ayrıca bağımlı yapı açısından, "selam verme" olayı, "ayağa kalkma" olayının bir sonuç aşamasını oluşturmaktadır. Bu bağımlı yapı Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının gerektirdiği zamansal sonralık yorumlamasını geçerli kılmaktadır. Bu durumda Tablo (8)'de gösterildiği gibi, zamansal sonralık yorumlama adayı bütün kısıtlayıcıları tatmin etmektedir:

Tablo (8)

Girdi: Sözce 10	Z.Ç.E.K	Z.A.K (B)
✋<S10, zamansal sonralık>		
<S10, zamansal öncelik>	*	*

Örnek (11)'e bakıldığında, buradaki tümcelerin de ileri yönelimsel özellikler taşıdığı görülmektedir. (10)'da olduğu gibi, bu örnekte de Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının

B alt kısıtlayıcısı doğrultusunda zamansal sonralık ilişkisinin algılanması gerekmektedir. Ancak ikinci tümcede ‘nedensellik’ aktaran ‘‘çünkü’’ bağlacının yer aldığı görülmektedir. Bu bağlaç Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısının gerektirdiği zamansal sonralık yorumlamasını geçersiz kılmaktadır. Burada ‘neden’ aktaran ‘‘çünkü’’ bağlacının yer alması, ikinci tümcede aktarılan olayın, birinci tümcede aktarılan olayın nedeni olduğunu dilsel olarak belirginleştirmektedir. Nedenlerin sonuçlarından önce yer aldığına ilişkin dünya bilgisi de bu örnek için zamansal öncelik yorumlamasını gerektirmektedir. Ayrıca, Moeschler (2002) çerçevesinde düşündüğümüzde, ‘neden’ aktaran ‘‘çünkü’’ bağlacı da geri yönelimsel özellik taşımaktadır. Bu bağlaç bütün tümceyi etkisi altına alarak, tümcenin ileri yönelimsel özelliğini geri yönelimsel özelliğe kaydırmaktadır. Bu durumda, aslında Örnek (10)’da ileri yönelimsel özellikler taşıyan ikinci tümce, Örnek (11)’de geri yönelimsel özellik taşımaktadır. Bu durumda, Örnek (11) için Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının C alt kısıtlayıcısı geçerlidir. Bu nedenle, Tablo (9)’da gösterildiği gibi, Örnek (11) zamansal öncelik yorumlamasında bütün kısıtlayıcıları tatmin etmektedir:

Tablo (9)

Girdi: Sözce 11	Z.Ç.E.K	Z.A.K (C)
☞<S11, zamansal öncelik>		
<S11, zamansal sonralık>	*	*

Örnek (12)’ye bakıldığında, burada aktarılan ikinci tümcenin geri yönelimsel özellik taşıdığı görülmektedir. Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının C alt kısıtlayıcısı, bu örnek

için zamansal öncelik yorumlamasını gerektirmektedir. Bağımlı yapı açısından ise, ilk tümcede aktarılan olay, ikinci tümcede aktarılan olayın sonuç aşamasını oluşturmaktadır. Ayrıca, (12')’de de verildiği gibi, burada aktarılan olaylar arasında bir neden sonuç ilişkisi de bulunmaktadır. Bu neden sonuç ilişkisi dünya bilgisinden kaynaklanan çıkarımlarımız doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Tablo (10)’da gösterildiği gibi, Örnek (12) için zamansal öncelik yorumlaması bütün kısıtlayıcıları tatmin etmektedir:

Tablo (10)

Girdi: Sözce 12	Z.Ç.E.K	Z.A.K.(C)
☞<S12, zamansal öncelik>		
<S12, zamansal sonralık>	*	*

Burada yapmış olduğumuz bu gözlemler, aşağıda sunmuş olduğumuz örneklerimiz için de geçerlidir. Bu örneklerde, zamansal öncelik ilişkisi, ya ‘neden’ gösteren ‘‘çünkü’’ bağlacının veya geçmiş bitmişliğin sayesinde algılanmaktadır.

13.a. Telefona sarıldı, annesini aradı. Kötü bir haber aldı.

13.b. Telefona sarıldı, annesini aradı. Çünkü kötü bir haber aldı.

13.c. Telefona sarıldı, annesini aradı. Kötü bir haber almıştı.

13.c'. Kötü bir haber aldığı için telefona sarıldı, annesini aradı.

14.a. Dostça tokalaştılar. Ev konusunda anlaştılar.

14.b. Dostça tokalaştılar. Çünkü ev konusunda anlaştılar.

14.c. Dostça tokalaştılar. Ev konusunda anlaşmışlardı.

14.c'. Ev konusunda anlaştıkları için dostça tokalaştılar.

Örnek (13.a) ve (14.a)'da görüldüğü gibi, burada aktarılan tümceler ileri yönelimsel özellikler taşımaktadır. Bu durum, bu örnekler için zamansal sonralık yorumlamasını gerektirmektedir. Yönelimsel özelliklerin gerektirdiği bu yorumlama, Örnek (15) ve (16)'da verildiği gibi, burada aktarılan tümceler yansız yönelimsel özellikler taşıyan ‘ve’ bağlayıcıyla bağlandığında da değişmemektedir.

15.Telefona sarıldı, annesini aradı ve kötü bir haber aldı.

16. Dostça tokalaştılar ve anlaştılar.

Bağımlı yapı açısından, yukarıda ikinci tümcelerde aktarılan olaylar ilk tümcelerde aktarılan olayların sonuç aşamalarını oluşturmaktadır. Bu bağımlı yapı Örnek (13.a) ve (14.a) için de geçerlidir. Örnek (13.b) ve (14.b)'de ‘çünkü’ bağlacından, (13.c) ve (14.c)'de geçmiş bitmişlikten dolayı bir zamansal öncelik ilişkisi algılanmaktadır.

Buradaki tartışmalarımızı özetleyecek olursak, söylemin zamansal yapısında gözlemlediğimiz zamansal öncelik ilişkisi, belirtisiz durumlarda geçmiş bitmişlik ile belirginleştirilmektedir⁷. Ancak Bölüm (2)'de de üstünde durduğumuz gibi, Aynılık

⁷ Zamansal öncelik ilişkisi, *Kapıyı kilitleyip yürüdü. Beş yıl önce bunlardan biri dadanmıştı* gibi zamansal önceliği işaretleyen zaman belirteçleriyle daha belirgin hale gelmektedir. Ayrıca, geçmiş bitmişlikle aktarılan tümceler kimi durumlarda söylemde tutum aktaran bir bakış açısı sunabilmektedir: *Zeus rahat bir soluk aldı. Here'yi gerçekten atlatabilirdi demek veya Adlarını yazdı, anahtarını verirken sordu. Askerlik için gelmişlerdi* örneklerinde olduğu gibi. Bu durum, Uzun (1998)'de belirtildiği gibi, geçmiş bitmişlikte, -mİş'in kipsel değerinden kaynaklanmaktadır.

güçlü bir kısıtlayıcı değildir ve yönelimsel özellikler her durumda zamansal yapıyı belirlemede etkili olamamaktadır. Bundan sonra Bölüm (4.4)'de göstereceğimiz gibi, Aynılığın yıkıldığı belirtili ve bitmişliğin kullanıldığı durumlarda da zamansal öncelik ilişkisi algılanmaktadır.⁸

4.3 Zamansal Sonralık ve Bitmişlik Görünüşü

Bölüm (4.2)'de belirttiğimiz gibi, zamansal öncelik ilişkisi belirtisiz ve Aynılığın tatmin edildiği durumlarda, Örnek (17)'de verildiği gibi, geri yönelimsel özellik taşıyan geçmiş bitmişlikle belirginleştirilmektedir. Zamansal sonralık ilişkisinde de yine aynı şekilde belirtisiz ve Aynılığın tatmin edildiği görünümelerde, Örnek (18)'de görüldüğü gibi, bu ilişki bitmişlik görünüşüyle belirginleştirilmektedir.

17. Yine Troya kentindeki gibi ağaç kütüğünden yapılma surlar karşıladı kervanı. Sonra alt şehrin sur kapısından içeri girdiler. Tüm kent halkı konukları görmek için sokaklara dökülmüştü. (*Erguvan Kenti Troya'nın Acı Öyküsü*, sf: 88)

18. Yine Troya kentindeki gibi ağaç kütüğünden yapılma surlar karşıladı kervanı. Sonra alt şehrin sur kapısından içeri girdiler. Tüm kent halkı

⁸ Caenepeel ve Moens (1994), Caenepeel (1995)'te, bitmişlik görünüşünün yer aldığı durumlarda zamansal önceliğin veya ters sıralama ilişkilerinin algılanması söylemin türü veya yapısı ile ilişkilendirilmiştir. Biz bu tezde bu görünümü Aynılığın Yıkılması olarak da kabul ediyoruz. Özmen (2005)'te de gösterildiği gibi, bu tür görünümlere özellikle haber söylemlerinde oldukça sık rastlanmaktadır.

konukları görmek için sokaklara döküldü. (*Erguvanlı Kenti Troya'nın Acı Öyküsü*, sf: 88)

Örnek (17) ve (18)'de açıkça görüldüğü gibi, yönelimsel özellikleri açısından farklı değerler taşıyan bu iki biçimbirim, söylemin zamansal yorumlamasında farklı yorumlamalara yol açmaktadır. Söylemin zamansal yorumlamasında, daha önce de değindiğimiz gibi, olaylar arasında algılanabilen bir bağımlı yapı da etkili olmaktadır. Aşağıdaki örneklerde hem yönelimsel hem de bağımlı yapı çerçevesinde bir zamansal sonralık ilişkisi algılanmaktadır:

19. Attan düştü. Bacağı kırıldı.

20. Hürü Ana kapının ardındaki sürmeyi çekti. Kapı açıldı. (*İnce Memed*, sf: 176)

21. Kamer Ana büyük bir çorba tasına tarhanayı boşalttı. Memed'in önüne sürdü. (*İnce Memed*, sf:161)

22. Telefona sarıldı. Tülay'ı cebinden aradı. (*Bıçak Sırtı*, sf:344)

Örnek (19) ve (20)'ye bakıldığında, burada aktarılan tümcelerin yönelimsel özelliklerinin ileri olduğu görülmektedir. Bağımlı yapıları çerçevesinde ikinci tümcede aktarılan olaylar, ilk tümcede aktarılan olayların sonuç aşamasını oluşturmaktadır. Bu örnekler, Tablo (11)'de gösterildiği gibi, zamansal sonralık yorumlamasında Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısını ve Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısını tatmin etmektedir. Zamansal sonralık yorumlama

adayı en uygun adaydır. Zamansal öncelik yorumlama adayı bütün kısıtlayıcıları yıktığı için uygun aday değildir.

Tablo (11)

Girdi: Sözce 19, 20, 21, 22	Z.Ç.E.K	Z.A.K (B)
☞ <S19,20,21,22, zamansal sonralık>		
< S19,20,21,22, zamansal öncelik>	*	*

Zamansal sonralık yorumlamasında, kimi durumlarda söylemde aktarılan olaylar arasında algılanamayan bağımlılık ilişkisi, Örnek (23), (25) ve (25)'de görüldüğü gibi, zamansal sonralık yorumlamasını geçersiz kılmakta, söylem kabul edilemez hale gelmektedir. Ayrıca bu durumlarda, söylemde aktarılan önermeler arasındaki mantıksal uyum da önemli bir rol oynamaktadır. Zamansal yapının tutarlı bir şekilde yorumlanabilmesi için, söylemde aktarılan önermelerin içyapılarının birbirleriyle kabul edilebilir olması gerekmektedir.

23. # Az sonra caddeden geçen bir arabanın titrettiği yatağında doğruldu.

Ayaklarını yıkamayı unuttu. (*Anayurt Oteli*, sf: 8)

24. Az sonra caddeden geçen bir arabanın titrettiği yatağında doğruldu.

Ayaklarını yıkamayı unutmuştu. (*Anayurt Oteli*, sf: 8)

25. # Sevim düşün musluğunu kapattı. Sıcak suyla bacaklarını boydan boya yıkadı.

26. Sevim düşün musluğunu kapattı. Sıcak suyla bacaklarını boydan boya yıkamıştı.

27. # Ayşe kendine kahve yaptı. Cezveyi buldu.

28. Ayşe kendine kahve yaptı. Cezveyi bulmuştu.

Örnek (23), (25) ve (27)'ye bakıldığında, bu örneklerde aktarılan tümcelerın yönelimsel özelliklerinin ileri olduğu görölmektedir. Ancak bu örneklerde yönelimsel özellikler doğrultusunda herhangi bir zamansal yorumlama algılanamadığı gibi, bu söylemler kabul edilemezdir. Örnek (23)'ü ele alacak olursak, sonuçsallık açısından “yatağından doğrulmak” ve “unutmak” olayları arasında bir mantıksal uyumsuzluk konusudur ve bu iki olay arasında bir sonuçsallık ilişkisi kurulamamaktadır. Bu olaylar arasında herhangi bir bağımlı yapı algılanamadığı için, bu örnekte Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısı yıkılmaktadır. Sonuçsallık ilişkisi, aynı şekilde Örnek (25)'de de “musluğu kapatma” ve “bacakları yıkama” olayları arasında da algılanamamaktadır. Herhangi bir sonuçsallık ilişkisinin algılanamaması ve önermeler arasındaki tutarsızlık, Örnek (27)'de aktarılan olaylar arasında da geçerlidir. Bu örneklerde Tablo (12)'de gösterildiğı gibi, Zamansal Çelişkiyi Engelle Kısıtlayıcısı ciddi bir şekilde yıkılmaktadır.

Tablo (12)

Girdi: Sözce 23, 25, 27	Z.Ç.E.K	Z.A.K (B)
<S23, 25,27, ???>	!*	*

Örnek (23), (25) ve (27)'de görüldüğü gibi bu örneklerde aktarılan olaylar arasında herhangi bir sonuçsallık ilişkisi kurulamamaktadır. Bu örneklerde aktarılan olaylar arasında ancak bir zamansal öncelik ilişkisi söz konusu olabilir. Bu da Örnek (24),

(26), ve (28)'de gösterildiği gibi geçmiş bitmişlikle belirginleştirilebilmektedir. Bu durumda, Tablo (13)'de görüldüğü gibi, zamansal öncelik yorumlamasında rol oynayan bütün kısıtlayıcılar tatmin edilmektedir.

Tablo (13)

Girdi: Sözce 24, 26, 28	Z.Ç.E.K	Z.A.K (C)
<S24, 26, 28, zamansal öncelik>		

Ancak, daha önce de tartıştığımız gibi, yönelimsel özellikleri dikkate alarak öne sürdüğümüz Zamansal Aynılık kısıtlayıcısı, her durumda zamansal yapının yorumlamasında belirleyici olamamaktadır. Anlatı söylemlerinin hiyerarşik yapısında, kimi durumlarda geri yönelimsel özellikler söz konusu olduğunda da zamansal sonralık ilişkisi algılanabilmektedir. Bu açıdan aşağıda sunduğumuz örnekleri inceleyim:

29. Ondan sakınmak isteyen Polites de ani bir hareketle yana sıçrayarak bir omuz darbesi vurdu. Zavallı delikanlı bayır aşağı uçmuştu. (*Erguvan Kenti Troya'nın Acı Öyküsü*, sf: 66)

30. Ondan sakınmak isteyen Polites de ani bir hareketle yana sıçrayarak bir omuz darbesi vurdu. Zavallı delikanlı bayır aşağı uçtu. (*Erguvan Kenti Troya'nın Acı Öyküsü*, sf: 66)

31. Alexandros sıkıca kavradığı kargıyla fırlatma çizgisine doğru koşarak var gücüyle atışını yaptı. Kargı uçarak çok ilerde bir yere saplanmıştı. (*Erguvan Kenti Troya'nın Acı Öyküsü*, sf: 66)

32. Alexandros sıkıca kavradığı kargıyla fırlatma çizgisine doğru koşarak var gücüyle atışını yaptı. Kargı uçarak çok ilerde bir yere saplandı.
(*Erguvan Kenti Troya'nın Acı Öyküsü*, sf: 66)

Örnek (29) ve (31)'de aktarılan ikinci tümcelerin yönelimsel özelliklerini incelediğimizde, buradaki olayların geri yönelimsel özellikler taşıyan geçmiş bitmişlikle aktarıldığını görürüz. Bu nedenle, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının C alt kısıtlayıcısı doğrultusunda, buradaki yorumlamaların zamansal öncelik olması gerekmektedir. Ancak Bağımlılık kısıtlayıcısı çerçevesinde, burada bir zamansal sonralık ilişkisinin yorumlanması söz konusudur. Burada ikinci tümcelerde aktarılan olaylar ilk tümcelerde aktarılan olayların sonuç aşamasını oluşturmaktadır. Bu durumda, aşağıda Tablo (14)'de gösterildiği gibi, zamansal sonralık yorumlaması, bu örneklerde Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının C alt kısıtlayıcısını yıkarken, Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısını tatmin etmektedir.

Tablo (14)

Girdi: Sözce 29, 31	Z.Ç.E.K	Z.A.K.(C)
☞<S29, 31, zamansal sonralık>		*
<S29, 31, zamansal öncelik>	!*	

Örnek (30) ve (32)'ye baktığımızda ise, burada aktarılan tümcelerin ileri yönelimsel özellikler taşıdığı açıkça görülmektedir. Bu durumda bu örnekler için Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı geçerlidir. Bu da zamansal

sonralık yorumlamasını gerektirmektedir. Bu örneklerdeki bağımlı yapı, (29) ve (31)'de algılanan bağımlı yapı ile aynıdır. Sonuç olarak, (30) ve (32) zamansal sonralık yorumlamasında, Tablo (15)'de gösterildiği gibi bütün kısıtlayıcıları tatmin etmektedir. Bu örnekler, zamansal sonralık yorumlaması için, biçimsel olarak en uygun ve belirtisiz adaylardır.

Tablo (15)

Girdi: Sözce 30, 32	Z.Ç.E.K	Z.A.K (B)
✋<S30, 32, zamansal sonralık>		
<S30, 32, zamansal öncelik>	!*	*

Örnek (29) ve (31) ise, zamansal sonralık yorumlaması için alt uygun adaylardır. Bir diğer deyişle, buradaki örnekler zamansal sonralık yorumlaması için belirtili biçimlerdir. Zamansal sonralık yorumlamasında, (29), (31) ve (30), (32) arasındaki bu biçimsel farklılık ise söylem yapılarından kaynaklanmaktadır. Buradaki örnekler zamansal yapı düzleminde zamansal sonralık için uygun adaylardır ancak açıkça görüldüğü gibi, sözdizimsel özellikler açısından Örnek (29) ve (31)'de bir sözdizimsel paralellik bulunmamaktadır. Bu örneklerde ilk tümceler bitmişlik görünüşüyle aktarılırken, ikinci tümceler geçmiş bitmişlikle aktarılmaktadır. Ancak Örnek (30) ve (32)'de aktarılan bütün tümceler bitmişlikle aktarıldığı için, bu örneklerde bir sözdizimsel paralellik söz konusudur. Bu görünüm, Örnek (29), (31) ve (30) ve (32)'nin söylem yapılarının farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan tezimizin kuramsal bölümünde de değindiğimiz gibi, Moeschler'in yorumlama tabanlı uygunlaştırma modeli olası biçim ve yorumlama çiftlerinin arasında bulunan farklılıkları açıklayamamaktadır. Söylemin zamansal

yorumlanmasında söylemin yapısının da dikkate alınması gerekmektedir. Bu örneklerdeki görünüm ve biçimsel farklılıklar söylemin yapısı çerçevesinde açıklanabileceği için, söylemin yapısına ilişkin bir takım kısıtlayıcıların öne sürülmesi gerekmektedir. Bu çerçevede burada öne sürdüğümüz söylem yapısına yönelik Paralellik kısıtlayıcısına bağımlı yandonanım ve altdonanım alt kısıtlayıcıları söylemin bütüncül yorumlamasını vermekte ve uygunlaştırma sürecini tamamlamaktadır.

Paralellik Kısıtlayıcısı:

Aynı sözdizimsel özelliklere sahip ve anlatı sözbilimsel ilişkisi gösteren dizilimler paraleldir.

- (i) **Yandonanım:** Paralellik gösteren dizilimler yandonanımsal ilişkileri gösterir ve bu dizilimler önplanda kalır.
- (ii) **Altdonanım:** Paralellik göstermeyen dizilimler altdonanımsal ilişkileri gösterir ve bu dizilimler arkaplanda yer alır.

Yukarıda öne sürdüğümüz Paralellik kısıtlayıcısı çerçevesinde Örnek (29) ve (30)'u, Tablo (16)'da ölçümleyelim:

Tablo (16)

Girdi: Sözce 29, 30	Paralellik	Yandonanım	Altdonanım
<S29, önplan>	*	*	
✋<S30, önplan>			*

☞<S29, arkaplan>	*	*	
<S30, arkaplan>			*

Tablo (16)'da gördüğümüz gibi, zamansal sonralık yorumlaması için <S30, önplan>, ve <S29, arkaplan> biçim yorumlama çiftleri alt uygun çiftlerdir. Paralellik kısıtlayıcısı çerçevesinde (29)'da aktarılan ikinci tümcenin söylemin önplanında yer alması mümkün değildir çünkü bu tümce Paralellik kısıtlayıcısını yıkmakta ve yandonanımsal bir ilişkiyi göstermesi mümkün olamamaktadır. Bu nedenle, <S29, önplan> çifti uygun bir çift değildir. Tablo (16)'da görüldüğü gibi, <S30, arkaplan> çifti de uygun bir çift değildir çünkü bu çift paralellikle birlikte gelen yandonanım kısıtlayıcısını tatmin etmektedir.

Tartıştığımız bu örnekler, yönelimsel özelliklerin her durumda zamansal yapıyı belirginleştiremediğini ortaya koymaktadır. Bunların yansıra, oldukça sınırlı ve belirtili görünümünde, yansız yönelimsel özelliklerin söz konusu olduğu durumlarda da bir zamansal sonralık ilişkisi algılanabilmektedir. Bu açıdan Örnek (33) ve (34)'ü inceleyelim:

33. Koltukta iyice yayılmış oturuyordu. Annesini görür görmez hemen ayağa kalktı.

34. Bir tepsiye kahvaltısını hazırladı. Yediye doğru masasında kahvaltı ediyordu. (*Anayurt Oteli*, sf: 18)

Örnek (33)'e baktığımızda burada aktarılan ilk tümcenin yansız yönelimsel özellik taşıdığı açıkça görülmektedir. Bu durumda bu örnek için Zamansal Aynılık

kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısı geçerlidir. Bu kısıtlayıcıya göre, ilk tümcede aktarılan olayın, ikinci tümcede aktarılan olayı zamansal olarak içermesi gerekmektedir. Ancak ikinci tümcede aktarılan olay, ilk tümcede aktarılan durumun artık geçerli olmadığını aktarmaktadır. Bu durumda, bağlam tarafından sunulan bilgi doğrultusunda bir zamansal eş-zamanlılık ilişkisi değil, bir zamansal sonralık ilişkisi algılanmaktadır. Örnek (33)'ü Tablo (17)'de ölçümleyelim:

Tablo (17)

Girdi: Sözce 33	Z.Ç.E.K	Z.A.K (A)
<S33, zamansal eş-zamanlılık>	*	
✋<S33, zamansal sonralık>		*

Tablo (17)'de görüldüğü gibi, Örnek (33) için en uygun yorumlama adayı zamansal sonralıktır. Bu aday, güçlü bir kısıtlayıcı olan Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısını tatmin ederken, zamansal eşzamanlılık adayı bu kısıtlayıcıyı yıkmaktadır. Örnek (34)'ü inceleyecek olursak, bu örnekte ikinci tümcede aktarılan olay yansız yönelimsel özellikler taşıdığı gözlenmektedir. Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısı doğrultusunda, burada bir zamansal eşzamanlılık yorumlamasının algılanması gerekmektedir. Ancak burada bir zamansal sonralık ilişkisi algılanmaktadır ve bu “yediye doğru” zaman belirteciyle de belirginleştirilmiştir. Bu örnekte “yediye doğru” zaman belirtecinin yer alması söylemi kabul edilebilir hale getirmektedir. Örnek (34)'ü Tablo (18)'de ölçümleyelim.

Tablo (18)

Girdi: Sözce 34	Z.K	Z.Ç.E.K	Z.A.K (A)
☞<S34, zamansal sonralık>			*
<S34, zamansal eşzamanlılık>	*	*	

Tablo (18)'de görüldüğü gibi, zamansal eşzamanlılık yorumlaması güçlü kısıtlayıcılar olan Zaman ve Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcılarını yıkmaktadır ve bu nedenle uygun adaylar değildir. Ayrıca bu örneklerde aktarılan yansız yönelimsel özellikler taşıyan tümceler, Paralellik kısıtlayıcısı çerçevesinde söylemin arkaplanında kalan olaylardır.

Burada yapmış olduğumuz tartışmaları özetleyecek olursak, daha önce de üstünde durduğumuz gibi, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının her durumda zamansal yapıyı belirlemede etkili olamadığı burada gözlemlediğimiz örneklerde de görülmektedir. Zamansal sonralık ilişkisinde bağımlı yapı ve bu bağımlı yapı da bir sonuçsallık ilişkisinin algılanması oldukça önemlidir. Burada gözlemlediğimiz gibi, yansız veya geri yönelimsel özelliklerin söz konusu olduğu sınırlı ve belirtili durumlarda da zamansal sonralık ilişkisi algılanabilmektedir. Ancak bu durumlarda Aynılık yıkılmakta, zamansal yorumlamada daha güçlü konumda olan bağımlılık ilişkisinden veya dünya bilgisinden gelen kısıtlamalar devreye girmektedir. Zamansal sonralık yorumlamalarında, Aynılığın tatmin edildiği görünümle, yıkıldığı görünümle arasındaki farklılık ise söylemin yapısı ve Paralellik kısıtlayıcısı ile açıklanabilir hale gelmektedir.

4.4 Zamansal Öncelik ve Aynılığın Yıkılması

Çalışmamızın bu bölümünde, zamansal öncelik ilişkisinde Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısının yıkıldığı görünümler üzerinde durulacaktır. Bölüm (4.1)'de incelediğimiz gibi belirtisiz durumlarda, zamansal öncelik yorumlamalarına, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının C alt kısıtlayıcısının tatmin edilmesi yoluyla ulaşılmaktadır. Aynılığın tatmin edildiği bu durumlarda zamansal öncelik ilişkisi geçmiş bitmişlikle belirginleştirilmektedir çünkü bu biçimbirimle aktarılan tümceler geri yönelimsel özellikler taşımaktadır. Peki, yönelimsel özellikleri dikkate alan Zamansal Aynılık kısıtlayıcısı çerçevesinde düşündüğümüzde, aşağıda sunduğumuz örneklerde ne tür bir zamansal ilişki algılanması gerekmektedir?

35. Adam yere düştü. (Onu) Ayşe itti.

36. Ayşe hastaneye kaldırıldı. Bacağını kırdı.

37. Ali işe geç gitti. Servis otobüsünü kaçırdı.

Örnek (35), (36) ve (37)'de ikinci tümcelerin yönelimsel özellikleri incelendiğinde, bu tümcelerin ileri yönelimsel özellikler taşıdığı gözlemlenmektedir. İleri yönelimsel özellikler taşıyan bu tümceler için Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı geçerlidir. Bu kısıtlayıcı ise zamansal sonralık yorumlamasını gerektirmektedir. Ancak, dünya bilgisi çerçevesinde yapmış olduğumuz çıkarımlarımız doğrultusunda, bu örneklerde bir neden sonuç ilişkisi algılanmaktadır. Ayrıca, ikinci tümcede

aktarılan önermeler sözbilimsel yapı düzleminde, altdonanımsal ilişkiler kuran açıklama eklenti yapısını sunmaktadır. (35), (36), ve (37)'nin ikinci tümcelerinde aktarılan olaylar, ilk tümcelerde aktarılan olayların nedenini oluşturmaktadır. Zamansal düzlemde, nedenlerin sonuçlarından önce yer alması gerektiğine ilişkin dünya bilgisi bu örnekler için zamansal öncelik yorumlamasını gerektirmektedir. Bu durumda, zamansal öncelik yorumlamasında Zamansal Aynılık yıkılırken, daha güçlü olan Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısı tatmin edilmektedir. Tablo (19)'da görüldüğü gibi, zamansal sonralık yorumlaması uygun bir aday değildir.

Tablo (19)

Girdi: Sözce 35, 36, 37	Z.Ç.E.K	Z.A.K (B)
<S35,36,37, zamansal sonralık>	*	
☞<S35,36,37, zamansal öncelik>		*

Tablo (19)'da görüldüğü gibi, uygun aday zamansal öncelik yorumlama adayıdır çünkü bu aday Zamansal Aynılık kısıtlayıcısından daha güçlü bir kısıtlayıcı olan Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısını tatmin etmektedir. Aşağıda sunduğumuz (38), (39), ve (40)'ta ise Aynılığın tatmini söz konusudur:

38. Adam yere düştü. (Onu) Ayşe itmişti.

39. Ayşe hastaneye kaldırıldı. Bacağını kırmıştı.

40. Ali işe geç gitti. Servis otobüsünü kaçırmıştı.

Örnek (38), (39) ve (40)'ta aktarılan ikinci tümceler geri yönelimsel özellikler taşımaktadır. Bu yüzden bu örnekler için Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının C alt kısıtlayıcısı geçerlidir. Bu örnekleri Tablo (20)'de ölçümleyelim:

Tablo (20)

Girdi: Sözce 38, 39, 40	Z.Ç.E.K	Z.A.K (C)
<S38,39,40, zamansal sonralık>	*	*
✋<S38,39,40, zamansal öncelik>		

Tablo (20)'de görüldüğü gibi, en uygun yorumlama adayı zamansal önceliktir. Bu örneklerde, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının gerektirdiği yorumlama, Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısı tarafından da geçerli kılınmaktadır. Tartışmalarımızdan anlaşıldığı gibi, zamansal öncelik yorumlaması için Örnek (35), (36), (37) belirtili ve alt uygun biçimlerdir çünkü bu örneklerde Aynılık kısıtlayıcısı yıkılmaktadır. Tablo (21)'de de görüldüğü gibi, (38), (39) ve (40) zamansal öncelik yorumlamasında rol oynayan bütün kısıtlayıcıları tatmin eden en uygun ve belirtisiz biçimlerdir.

Tablo (21)

Girdi: Sözce 35, 36, 37	Z.Ç.E.K	Z.A.K (B)	Z.A.K (C)
✋<S35,36,37, zamansal öncelik>		*	*
✋<S38,39,40, zamansal öncelik>		*	

Zamansal öncelik yorumlamasında alt uygun ve en uygun aday arasındaki fark, belirtili ve belirtisiz olma açısından. Belirtisiz olan görünümlere ise daha çok

anlatı söylemlerinde karşımıza çıkmaktadır, çünkü buradaki bulgularımız doğrultusunda anlatı söylemleri aynılığın çoğunlukla tatmin edildiği söylem türleridir.⁹ Anlatı söylemlerinde olayların betimleniş sıralamaları ile zamansal sıralamaları, aynılığın tatmin edilmesiyle çakışma göstermektedir. Belirtili olma veya olmama dışında, gözlemlediğimiz bir diğer farklılık ise, yönelimsel özelliklerin söylemin zaman çizgisinde aktarılan olaylar arasında kurmuş olduğu aralık yapısıdır. Bu açıdan örnek (41), (42) ve (43)'ü inceleyim:

41. Polis Ayşe'ye ceza verdi. Arabayı hızlı kullandı.

42. Polis Ayşe'ye ceza verdi. Arabayı hızlı kullanmıştı.

43. Polis Ayşe'ye ceza verdi. Arabayı hızlı kullanıyordu.¹⁰

Örnek (41), (42) ve (43)'te aktarılan olaylar arasında bir neden sonuç ilişkisi algılandığından, bu örneklerde bir zamansal öncelik ilişkisi söz konusudur. Ancak Örnek (42), en uygun biçimdir çünkü bu örnek zamansal öncelik yorumlaması için bütün kısıtlayıcıları tatmin ederken, Örnek (41) ve (42) Zamansal Aynılık kısıtlayıcılarını yıkmaktadır. Gözlemlediğimiz gibi, bu örneklerin ikinci tümceleri

⁹ Özmen (2005)'te karşılaştırıldığı gibi, anlatı örüntüsüyle yazılan haber söylemlerinde, olayların betimleniş sıralamaları ile zamansal sıralamaları çakışma göstermektedir. Bu durumlarda zamansal öncelik geçmiş bitmişlikle belirginleştirilmektedir. Anlatısal örüntüyle yazılmayan haber söylemlerinde ise, bitmişliğin kullanıldığı ama zamansal öncelik ilişkisinin algılandığı görünümlere oldukça sık rastlanmaktadır.

¹⁰ Yansız yönelimsel özelliklere sahip süreklilik görünüşünün kullanıldığı durumlarda zamansal öncelik ilişkisinin algılanması oldukça sınırlı bir görünüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aynılığın yıkıldığı oldukça belirtili bir görünümdür.

farklı yönelimsel özellikler taşımaktadır. Örnek (41) ileri, Örnek (42) geri ve Örnek (43) yansız yönelimsel özellikler taşımaktadır. Yönelimsel özellikler arasındaki bu farklılıklar ise, bu örneklerde aktarılan olaylar arasında bulunan aralık yapılarının farklı şekillerde algılanmasına yol açmaktadır. Bu çerçevede, aşağıda öne sürdüğümüz Aralık Yapısı kısıtlayıcısı, tümcelerın yönelimsel özelliklerini dikkate alan, ve olaylar arasında bulunan zamansal aralığın özelliğini belirleyen bir aynılık kısıtlayıcısıdır.

Aralık Yapısı Kısıtlayıcısı:

Olaylar arasında bulunan zamansal aralıkların özelliklerini yönelimsel özelliklerin değeri belirler.

- A. Yansız yönelimli olaylar zamansal bitişiklik gerektirir: $\times$
- B. İleri yönelimli olaylar zamansal yakınlık gerektirir: $> <$
- C. Geri yönelimli olaylar zamansal uzaklık gerektirir: $> <$

Yukarıda sunduğumuz kısıtlayıcılar çerçevesinde örneklerimizi tekrar değerlendirdiğimizde, (41) için B alt kısıtlayıcısının, (42) için C alt kısıtlayıcısının ve (43) için de A alt kısıtlayıcısının geçerli olduğunu görmekteyiz. Bunun sonucunda, (41)'de zamansal yakınlık, (42)'de zamansal uzaklık ve (43)'te de bir zamansal bitişiklik söz konusu olmaktadır.

Zamansal öncelik ilişkilerinde, aktarılan olaylar arasında algılanabilen neden sonuç ilişkilerinin yanı sıra hazırlık sonuç ilişkileri de algılanabilmektedir. Sonuç ve

hazırlık şeklinde betimlenen bağımlı yapı çerçevesinde, Örnek (44), (45) ve (46)'yı inceleyelim.

44. Ayşe bize çok güzel bir yemek sundu. Hepsini kendi pişirdi.

45. Üçüncü Boğaz köprüsünü inşa ettiler. Planlarını ünlü bir mimar çizdi.

46. Sabahleyin çay bahçelerine gittik. Evden erken ayrıldık.

Örnek (44), (45) ve (46)'da aktarılan tümceleri ileri yönelimsel özellikler taşımaktadır. Bu da bu örnekler için zamansal sonralık yorumlamasını gerektirmektedir. Ancak bu örneklerde ikinci tümcede aktarılan olaylar ilk tümcede aktarılan olayların hazırlık aşamasına gönderimde bulunmaktadır. Böylesi bir bağımlı yapı da zamansal öncelik yorumlamasını gerektirmektedir. Sözbilimsel yapı düzleminde ise, ikinci tümcelerde aktarılan önermeler, ilk tümcelere alt donanımsal olarak gelen işleme eklenti yapısını oluşturmaktadır. Tablo (22)'de görüldüğü gibi, bu örnekler zamansal öncelik yorumlamasında Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısını yıkmaktadır. Bu yorumlama güçlü bir kısıtlayıcı olan Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısını tatmin ettiği için uygun bir yorumlamadır.

Tablo (22)

	Z.Ç.E.K	Z.A.K(B)
<S44,45,46, zamansal sonralık>	*	
☞<S44,45,46, zamansal öncelik>		*

Tablo (22)'de görüldüğü gibi, zamansal sonralık yorumlaması güçlü bir kısıtlayıcıyı yıktığı için uygun bir aday değildir. Zamansal öncelik yorumlaması için en uygun biçimler ise aşağıdaki örneklerde verildiği gibidir, çünkü bu örnekler bütün kısıtlayıcıları tatmin etmektedir.

47. Ayşe bize çok güzel bir yemek sundu. Hepsini kendi pişirmişti.

48. Üçüncü Boğaz köprüsünü inşa ettiler. Planlarını ünlü bir mimar çizmişti.

49. Sabahleyin çay bahçelerine gittik. Evden erken ayrılmıştık.

Örnek (47), (48) ve (49)'da, açıkça görüldüğü gibi, ikinci tümceler geri yönelimsel özellikler taşımaktadır. Bu örnekler için C alt kısıtlayıcısı geçerlidir. Tablo (23)'de, (47), (48) ve (49)'u ölçümleyelim:

Tablo (23)

Girdi: Sözce 47, 48, 49	Z.Ç.E.K	Z.A.K (C)
<S47,48,49, zamansal sonralık>	*	*
✋<S47,48,49, zamansal öncelik>		

Tablo (23)'de görüldüğü gibi, zamansal sonralık yorumlaması bütün kısıtlayıcıları yıktığı için uygun bir yorumlama adayı değildir.

Çalışmamızın bu son bölümünde zamansal öncelik ve zamansal sonralık ilişkileri ele alınmıştır. Zamansal öncelik ilişkisinde Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının tatmin edildiği durumlarda, bu zamansal ilişkinin geri yönelimsel özellikler taşıyan geçmiş bitmişlikle belirginleştirildiği gösterilmiştir. Aynılığın

tatmin edildiği zamansal sonralık yorumlamalarında ise, zamansal sonralık ilişkisi bitmişlik görünüşüyle belirginleştirilmektedir. Bu bölümde tartıştığımız gibi Aynılık kısıtlayıcısının yıkıldığı belirtili durumlarda zamansal ilişkiler bağımlı yapı veya dünya bilgisi aracılığıyla belirlenmektedir. Bu bölümde ayrıca, söylem yapısına yönelik Paralellik kısıtlayıcısı sunulmuştur. Çift yönlü uygunluk bakış açısı altında sunduğumuz bu kısıtlayıcıyı tatmin eden dizilimler söylemin önplanında yer alırken, bu kısıtlayıcıyı yıkan dizilimler söylemin arkaplanında kalmaktadır.

Sonuç

Giriş'te de belirtildiği gibi, söylemin zamansal yapısının açıklanması bugüne kadar pek çok çalışmada farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Gönderimsel bakış açısını benimseyen ve bütüncül anlamı dikkate alan çalışmalarda, gönderim zamanı kavramı ile görünüş türleri ilişkilendirilmiş ve söylemin zamansal yapısını tümcelerın görünüş türlerinin belirlediği ileri sürülmüştür. Görünüş türünün ve bütüncül anlamın her durumda zamansal yapıyı belirleyemediğini vurgulayan gönderimsel olmayan yaklaşımlarda ise dünya bilgisinin ve sözbilimsel ilişkilerin rolüne değinilmiştir. Ancak, söylemin zamansal yapısının açıklanmasına yönelik olarak tek bir bakış açısının benimsenmesi daha önce de belirtildiği gibi, sorunlar içermekte ve bütün görünüşler tek bir bakış açısıyla açıklanamamaktadır. Dil ve dünya bilgisinden gelen kısıtlamalar ve bu kısıtlamalar arasındaki etkileşim, söylemin zamansal yapısının en uygun şekilde yorumlanmasını etkilemektedir. Bu nedenle, bu çalışmada gönderimsel olan ve olmayan yaklaşımlardan farklı olarak, söylemin zamansal yapısı bir uygunlaştırma süreci olarak kabul edilmiştir. Uygunluk tabanlı bu çalışmada, Türkçeden tanıtılar getirilerek anlamsal, sözdizimsel ve edimsel düzlemlerden gelen kısıtlamalar dikkate alınmış, söylemin zamansal yorumlanmasına yönelik bir model önerilmiştir.

Çalışmanın kuramsal çerçevesi çizilirken değinildiği gibi, Moeschler (2002) tarafından öne sürülen ve uygunlaştırma sürecinin sadece yorumlama bileşenini dikkate alan Yönelimsel Çıkarım Modeli'nden farklı olarak, bu tez çalışmasında önerilen model, çift yönlü uygunlaştırma bakış açısını benimsemiş ve Uygunluk

Kuramı'nın temel kısıtlayıcılar kümesi olan Aynılık ve Belirtlilik kısıtlayıcıları çerçevesinde bir dizi kısıtlayıcılar kümesi sunmuştur. Bu tezde önerilen ve çift yönlü bakış açısı çerçevesinde belirtili ve belirtisiz alt uygun adaylar arasındaki farklılıkları da açıklamaya yönelik olarak geliştirilmiş bu model, şu ilkelere dayanmaktadır:

- 1- Söylemin zamansal yapısının yorumlanması bir uygunlaştırma sürecidir. Bu uygunlaştırma sürecinde dil ve dünya bilgisinden gelen kısıtlamalar etkileşim içerisindedir.
- 2- Söylemin zamansal yorumlanmasında farklı türdeki bilgi kaynaklarından gelen kısıtlamalar arasında çelişki bulunabilmektedir. Kısıtlamalar güçlülük dereceleri açısından farklılık gösterdiği için, bu çelişkiler ortadan kalkabilmekte, zayıf olan bir kısıtlayıcı güçlü bir kısıtlayıcının tatmin edilebilmesi için yıkılabilmektedir. Güçlü bir kısıtlayıcının yıkıldığı durumlarda, söylem kabul edilebilir bir yorumlama alamamaktadır.
- 3- Söylemin zamansal yorumlanmasında, uygunlaştırma süreci yüzeysel biçimden anlama, anlamdan yüzeysel biçime doğru giden çift yönlü bir süreçtir. Bir yüzeysel biçimin veya anlamın birden fazla alt uygun anlamı ve yüzeysel biçim adayları bulunabilmektedir. Kısıtlayıcıları en iyi şekilde tatmin eden yüzeysel biçim ve anlam çiftleri en uygun ve belirtisiz çiftlerdir.

Bu tezde yukarıda sunulan ilkelerden yola çıkılarak geliştirilen ‘‘Zamansal Uygunlaştırma’’ modelinde, söylemin zamansal yorumlanmasında rol oynayan ve söylem yapısına ilişkin önerilen kısıtlayıcılar Tablo (1)’de sunulmuştur:

Tablo (1)

Zamansal Uygunlaştırma Modeli’nin Temel Kısıtlayıcılar Kümesi	
Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısı	Tümcenin yönelimsel özelliklerini aktaran girdi tarafından sunulan yönelimsel özellikleri çıktıya, yani yorumlamaya da yansıtır. A.Yansız Yönelimli Olaylar ve Durumlar: Söylemde sıralanan yansız yönelimsel özelliklere sahip olaylar ve durumlar zamansal eşzamanlılık gösterir. B.İleri Yönelimli Olaylar: Söylemde sıralanan ileri yönelimsel özelliklere sahip olaylar zamansal sonralık gösterir. C.Geri Yönelimli Olaylar: Söylemde sıralanan geri yönelimsel özelliklere sahip olaylar zamansal öncelik gösterir.
Bağımlılık Kısıtlayıcısı	Söylem içinde bir değişime gönderim içeren yönelimsel özelliklerin hazırlık, ara, son ve sonuç aşamaları bulunabilir. Bu bağımlı yapı zamansal yorumlama üzerinde etkilidir.
Zamansal Çelişkiyi Engelle Kısıtlayıcısı	Dünya bilgisi, kavramsal sunuluşlar veya bağımlı yapı doğrultusunda çıktıdaki zamansal çelişkiyi engelle.
Zaman Kısıtlayıcısı	Söylemin zamansal yapısının yorumlanmasında zaman ulaçlarını, belirteçlerini ve bağlaçlarını dikkate al

A- Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısı: Bir aynılık kısıtlayıcısı olan bu kısıtlayıcı, söylemde aktarılan tümcelerın sözdizimsel ve anlamsal özelliklerini dikkate alan bir bütüncüllük kısıtlayıcısıdır. Bu çalışmada, Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısı'nın, doğal dil yorumlamalarında yıkılabilen zayıf bir kısıtlayıcı olduğu uygunluk ölçümleme tabloları aracılığı ile ortaya konmuştur. Zamansal Aynılık kısıtlayıcısı, girdi düzleminde değerlendirilen sözdizimsel ve anlamsal özelliklerin, bir çıktı olan yorumlamaya da yansıtılmasını gerektirmektedir.

B- Bağımlılık ve Zamansal Çelişkiyi Engelle Kısıtlayıcıları: Bir belirtililik kısıtlayıcısı olan Bağımlılık kısıtlayıcısı, uygunlaştırma sürecinde bir çıktı olan yorumlamayı dikkate alan bir kısıtlayıcıdır. Tezin ilgili bölümlerinde Zamansal Çelişkiyi Engelle şeklinde kodlanan kısıtlayıcının bir bileşeni olan bu kısıtlayıcı, söylemde aktarılan oluntular arasında algılanabilen bağımlı yapıyı dikkate alan bir kısıtlayıcıdır. Bu tezde Caenepeel (1989)'daki ‘‘bağımlı yapı’’ kavramından yola çıkılarak oluşturulmuş ve bu kısıtlayıcı bir belirtililik kısıtlayıcısı olarak önerilmiştir. Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısı da girdi düzleminde değerlendirilen yönelimsel özelliklerden gelen yorumlamaları, dünya bilgisi, kavramsal sunuluşlar veya bağımlı yapı çerçevesinde çıktı düzleminde geçerli veya geçersiz kılabilen bir kısıtlayıcıdır.

C- Zaman Kısıtlayıcısı: Söylemde aktarılan zaman belirteçleri veya bağlayıcıları dikkate alan bir aynılık kısıtlayıcısıdır. Zaman belirteçleri ve bağlayıcılar söylemin zamansal yapısını dilsel olarak açık hale getirdiğinden, Zaman Kısıtlayıcısı bu tezde önerilen kısıtlayıcı kümesi içinde en güçlü kısıtlayıcı olma konumundadır.

D- Paralellik Kısıtlayıcısı: Çift yönlü uygunluk bakış açısı çerçevesinde, tezin son bölümünde önerilen Paralellik kısıtlayıcısı söylemin hiyerarşik yapısını dikkate alan bir kısıtlayıcıdır. Anlatı söylemlerinde, bu kısıtlayıcıyı yıkan görünümeler söylemin arka planında yer alan görünümelerdir.

Bu çalışmada söylemin zamansal yapısını açıklamak üzere önerilen ve bu yapının yorumlanmasını bir uygunlaştırma süreci olarak kabul eden modelin içerdiği kısıtlayıcılar çerçevesinde şu vargılara ulaşılmıştır:

- 1- Bütüncüllüğü, bir diğer deyişle, söylemde aktarılan tümcelerin yönelimsel özelliklerini dikkate alan Zamansal Aynılık kısıtlayıcısı her durumda zamansal yapıyı belirleyememektedir. Bu nedenle Tablo (2)'de gösterildiği gibi zayıf bir kısıtlayıcı olma özelliği taşımaktadır. Bu kısıtlayıcısının yıkıldığı görünümeler ise “belirtili” görünümeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo (2)

Kısıtlayıcılar Hiyerarşisi
Zaman>> Zamansal Çelişkiyi Engelle=Bağımlılık>> Zamansal Aynılık

Zamansal yapının yorumlanmasında, bu kısıtlayıcının yetersiz kaldığı durumlarda, dünya bilgisi, kavramsal sunuluşlar ve bağımlı yapıdan gelen kısıtlamalar devreye girmektedir. Bu kısıtlamaları dikkate alan Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısı yıkıldığında, söylem yorumlanamamakta ve kabul edilmez hale gelmektedir. Bu nedenle Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısı Zamansal Aynılık kısıtlayıcısından güçlü bir kısıtlayıcıdır.

- 2- Söylemin zamansal yorumlanmasında rol oynayan Zamansal Aynılık, Bağımlılık ve Zaman kısıtlayıcılarının yıkıldığı durumlarda zaman yapısı belirsiz hale gelmekte ve oluntular arasında herhangi bir zaman ilişkisi algılanmamaktadır:

Tablo (3)

Zamansal Olmama	* Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısı * Bağımlılık Kısıtlayıcısı * Zaman Kısıtlayıcısı ✓ Liste, * Paralellik Örn. Odamda uyudum. Televizyon seyrettim Örn. Ali evlendi. Mehmet yurtdışına gitti.
------------------------	---

Tablo (3)'te de görüldüğü gibi, bu üç kısıtlayıcının yıkıldığı durumlarda algılanan ilişki, zamansal olmama ilişkisidir. Zamansal olmama ilişkisi [-artgönderimsel] ve [-bağımlı] özellikler taşımakta ve bu yorumlamaya ancak dünya bilgisini, kavramsal sunuluşları ve bağımlı yapıyı dikkate alan Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısı aracılığıyla ulaşılmaktadır. Zamansal olmama ilişkisinin yer aldığı durumlarda geçerli olan sözbilimsel ilişki ise ‘‘listeleme’’ ilişkisidir. Bu tür görünüm her ne kadar sözdizimsel paralellik gösterse de anlatı ilişkisi göstermediği için Paralellik kısıtlayıcısını yıkmakta ve anlatı söylemlerinin arkaplanında yer almaktadır.

- 3- Zamansal bir ilişki olan zamansal eşzamanlılık görünümünde karşımıza, Tablo (4)'te görüldüğü gibi, ‘‘zamansal paralellik’’ ve ‘‘zamansal içerme’’ olmak üzere iki türlü ilişki çıkmaktadır:

Tablo (4)

Zamansal Eşzamanlılık	Zamansal Paralellik	✓ Aralık Kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısı * Aralık Kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı Örn. Ders çalıştı. Televizyon seyretti.
	Zamansal İçerme	* Aralık Kısıtlayıcısının A alt kısıtlayıcısı ✓ Aralık Kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı Örn. Birkaç yıl önce ikinci Boğaz köprüsünü inşa ettiler. En iyi malzemeyi kullandılar. * Arkaplan, ✓ İşleme Örn. Eve girdim. Annem bulaşık yıkıyordu. ✓ Arkaplan, * İşleme

Bu tür ilişkilerin belirlenmesinde öne sürdüğümüz Aralık kısıtlayıcısı bir Aynılık kısıtlayıcısıdır. Bu kısıtlayıcıya göre, aynı ve eşit aralıksal özelliklere sahip yansız olay ve durum tümceleri zamansal paralellik ilişkisi gösterirken, aralık özellikleri farklı olan yansız olaylar zamansal içermelilik ilişkisi gösterebilmektedir. Zamansal içermelilik ilişkisinde, içermelilik ilişkileri sözbilimsel yapı açısından şu farklılıkları sergilemektedir: Arkaplan sözbilimsel yapısında, eklenti önermesinde bulunan [+geniş], [-sınırlı] aralık özellikleri taşıyan olay veya durum tümceleri, çekirdekte aktarılan olayı zamansal olarak içermektedir. İşleme veya gerektirim yapısında ise, çekirdek yapıda aktarılan [+geniş] aralık özelliği taşıyan olay, eklenti yapısında aktarılan [-geniş] aralık özelliği taşıyan olayı zamansal olarak içermektedir.

- 4- Tablo (5)'te gösterildiği gibi, zamansal öncelik ilişkisi, Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısının tatmin edildiği durumlarda, geri yönelimsel özellikler taşıyan geçmiş bitmişlikle dilsel olarak belirginleştirilmektedir:

Tablo (5)

Zamansal Öncelik	✓ Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısının C alt kısıtlayıcısı ✓ Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısı * Paralellik Örn. Ayşe kendine kahve yaptı. Cezveyi bulmuştu.
	* Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısı ✓ Zamansal Çelişkiyi Engelle * Paralellik Örn. Ali düştü. Ayşe (onu) itti. Örn. Polis Ayşe'yi durdurdu. Arabayı çok hızlı kullanıyordu.

Bu kısıtlayıcının gerektirdiği yorumlamalar, daha güçlü bir kısıtlayıcı olan Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısı tarafından geçerli kılınmaktadır. Güçlü bir kısıtlayıcı olan Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısının yıkıldığı durumlarda ise söylem kabul edilemez hale gelmektedir. Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının yıkıldığı durumlarda, yani süreklilik veya bitmişlik görünüşünün yer aldığı durumlarda da zamansal öncelik ilişkisi algılanabilmektedir. Bu durumlarda zamansal öncelik ilişkisi süreklilik veya bitmişlik görünüşü aracılığıyla değil, dünya bilgisi, kavramsal sunuluşlar veya bağımlı yapı çerçevesinde algılanmaktadır. Aynılığın yıkıldığı zamansal öncelik ilişkisi görünüşleri, aynılığın tatmin edildiği anlatı örüntüsüne uymayan görünüşlerdir. Zamansal öncelik ilişkisinin gözlemlendiği bu görünüşler Paralellik kısıtlayıcısını yıktığı için, anlatı söylemlerinin arkaplanında yer alan görünüşler olarak belirginleşmektedir.

- 5- Tablo (6)'da görüldüğü gibi, zamansal sonralık ilişkisi Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısının tatmin edildiği durumlarda bitmişlik görünüşüyle belirginleşmektedir.

Tablo (6)

Zamansal Sonralık	✓ Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı ✓ Bağımlılık Kısıtlayıcısı ✓ Zamansal Çelişkiyi Engelle Kısıtlayıcısı ✓ Paralellik Kısıtlayıcısı Örn. Ayşe sonunda cezveyi buldu. Kendine kahve yaptı.
------------------------------	---

	* Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı * Bağımlılık Kısıtlayıcısı * Zamansal Çelişkiyi Engelle Kısıtlayıcısı Örn. # Sevim düşün musluğunu kapattı. Sıcak suyla bacaklarını boydan boya yıkadı.
	* Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısının B alt kısıtlayıcısı √ Bağımlılık Kısıtlayıcısı √ Zamansal Çelişkiyi Engelle * Paralellik Örn. Alexandros sıkıca kavradığı kargıyla fırlatma çizgisine doğru koşarak var gücüyle atışını yaptı. Kargı uçarak çok ilerde bir yere saplanmıştı.

Bu ilişkinin belirlenmesinde oluntular arasında bulunabilen bağımlı yapıda bir sonuçsallık ilişkisinin algılanabilmesi de önemli bir rol oynamaktadır. Herhangi bir sonuçsallık ilişkisinin algılanamadığı durumlarda söylem kabul edilemez hale gelmektedir. Aynılığın yıkıldığı ve geçmiş bitmişliğin veya süreklilik görünüşünün yer aldığı kimi görünümelerde de zamansal sonralık ilişkisi algılanmaktadır. Bu durumlarda zamansal sonralık ilişkisinin algılanmasında dünya bilgisi, bağımlı yapı veya bağlamdan gelen kısıtlamalar rol oynamaktadır. Aynılığın yıkıldığı bu görünümeler, Paralellik kısıtlayıcısını da yıktığı için, anlatı söyleminin arkaplanında yer alan görünümeler durumundadır.

Çalışmada önerilen model çerçevesinde elde edilen bu bulgular, anlatı söylemlerinde aktarılan olay veya durum tümcelerinin zamansal sıralama açısından Zamansal Aynılık kısıtlayıcısını tatmin ettiğini göstermektedir. Bunun sonucunda zamansal sıralama açısından belirtisiz olan anlatı söylemlerinde olay ve durum tümcelerinin betimleniş sıralamaları ile zamansal sıralamaları çakışma göstermektedir. Zamansal sonralık ilişkisinin algılandığı bu tür görünümeler Paralellik kısıtlayıcısını tatmin ettiği için, anlatı söylemlerinin önplanında yer alan olay dizilimler içinde yer almaktadır. Zamansal Aynılık Kısıtlayıcısının yıkıldığı ve bütüncül anlamın zamansal yapıyı belirleyemediği durumlarda, dünya bilgisi, kavramsal sunuluşlar veya bağımlı yapıdan gelen bilgi kaynakları devreye girmektedir. Bu durumlarda söylem, anlatı özelliği taşımamaktadır.

Çalışmamızda önerdiğimiz bu model'in işleyişinin ve içerdiği kısıtlamaların diğer doğal diller için de geçerli olduğu düşünülmektedir. Ancak tipolojik özellikler doğrultusunda kısıtlamalar arasındaki etkileşim ve hiyerarşinin farklı olacağı beklenmektedir. Bu çerçevede, bu çalışmada elde edilen bulgular ışığında ve önerilen model çerçevesinde bitmişlik görünüşüyle aktarılan Türkçe anlatı söylemlerinin zamansal yapısına ilişkin şu genel sonuçlara varılmıştır:

- 1- Zamansal sonralık ilişkisi, Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının tatmin edildiği durumlarda bitmişlik görünüşüyle belirgin hale gelmektedir.

Örn: Ayağa kalktım. Satın aldığım muganniye'nin resmini ona doğru uzattım (*Taş Plak*, sf: 71).

2- Zamansal eş zamanlılık ilişkisi, aynılığın tatmin edildiği şu durumlarda algılanmaktadır:

a- Bitmişlik görünüşüyle aktarılan yansız yönelimli olay betimlemelerinin yer aldığı durumlar,

Örn: Pencereden dışarı uzun uzun baktı, kendi kendine bir şeyler mırıldandı.

b- Süreklilik görünüşüyle aktarılan yansız yönelimli durum veya olay betimlemelerinin yer aldığı durumlar,

Örn: İki küçük vagondan kurulu katar, Ankara istasyonunun tahta dikmeli sundurmasının önünde durdu. M. Kemal Paşa, bakanlar, birçok milletvekili, sundurmanın altında bekliyorlardı (*Şu Çılgın Türkler*, sf: 64).

Örn: Bekir Sami Bey pencereden dışarı göz attı. Acemi askerler, kaba tahta sedyelerde yatan ağır yaralıları, hiç konuşmadan, yük vagonlarından alıp Cebeci Hastanesi'ne götürmek için istasyon önünde bekleyen araba ve kağnılara taşıyorlardı (*Şu Çılgın Türkler*, sf: 70)

c- Geçmiş dilbilgisel zaman biçimbirimiyle aktarılan durum betimlemelerinin yer aldığı durumlar,

Örn: Sokağa çıkıp kapıyı kilitledi. Güneşli ılık bir gündü
(Anayurt Oteli, sf: 62)

d- Geçmiş bitmişlikle aktarılan sonuç duruma gönderimde bulunan durum betimlemelerinin yer aldığı durumlar,

Örn: Dışarı çıktıklarında yağmur hızını arttırmıştı. Televizyon kanalının arabasına koştular. (*Bıçak Sırtı*, sf: 56)

3- Zamansal öncelik ilişkisi aynılığın tatmin edildiği durumlarda, geri yönelimsel özellikler taşıyan geçmiş bitmişlikle belirgin hale gelmektedir.

Örn: Son hızla eve koştu. Annesi çağırmıştı.

Kaynakça

- Aksu-Koç, A., (1988), *The acquisition of aspect and modality: The case of past reference in Turkish*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Allen, J., (1983), Maintaining knowledge about temporal intervals. *Communications of the ACM* 26(11), s. 832-843.
- Anttila, A. ve Fong, V., (2000), The Partitive Constraint in Optimality Theory." *Journal of Semantics* 17: 281-314.
- Archangeli, D. ve Langendoen D. T., (1997), *Optimality Theory: An Overview*, Blackwell, Oxford.
- Asher, N. ve Morreau, M., (1991), Commonsense Entailment : A Modal Theory of Nonmonotonic Reasoning. *Proceedings of IJCAI*, Sydney Australia.
- Blutner, R., (1998), Lexical pragmatics. *Journal of Semantics*, 15, s.115-162.
- Blutner, R., (2000), Some aspects of optimality in natural language interpretation. *Journal of Semantics*, 17, s.189-216.
- Blutner, R., (2002), Lexical semantics and pragmatics. *Linguistische Berichte*, 10, s.27-58.
- Blutner, R., ve Zeevat, H., (2004), *Optimality Theory and Pragmatics*.Palgrave Macmillan. New York.

Caenepeel, M. ve Moens, M., (1994), Temporal structure and discourse structure. (İçinde): Vet, C. ve Vetters, C. (Haz.). *Tense and Aspect in Discourse*. Berlin: de Gruyter, s. 5-20

Caenepeel, M., (1989), *Aspect, Temporal Ordering, and Perspective in Narrative Fiction*. Doktora Tezi, Edinburgh Üniversitesi.

Caenepeel, M., (1995), Aspect and Text Structure. *Linguistics* 33, s.213-53
Computational Linguistics 14, s.15–28.

Caenepeel, M., (1997), Putting ‘while’ in context, hrc.ed.ac.uk/publication...rp85.ps.gz

Dekker, P., ve van Rooy R.,(2000), Bi-directional optimality theory: An application of game theory. *Journal of Semantics*, 17, s.217-242.

Dowty, D.R., (1986), The effects of aspectual class on the temporal structure of discourse: semantics or pragmatics?. *Linguistics and Philosophy*, 9, s.37-61

Grosz, B. ve Sidner, C., (1986), Attention, Intentions, and the Structure of Discourse. *Computational Linguistics* 12, s. 175-204.

Hendriks, P., ve de Hoop, H., (2001), Optimality theoretic semantics. *Linguistics and Philosophy*, 24, s.1-32.

Hinrichs, E., (1981), Temporale Anaphora im Englischen. Tübingen: Tübingen Universität.

Hinrichs, E., (1986), Temporal Anaphora in Discourses in English. *Linguistics and Philosophy* 9, s.63-82

Hobbs, J. (1985), On the coherence and structure of discourse. *CSLI Report*.

Hoop D. H. ve H. de Swart., (2000), Temporal adjunct clauses in optimality theory.

Rivista di Linguistica, 12(1), 107-127

Kamp, H. ve Rohrer C., (1983), Tense in texts. (İçinde): Bäuerle, R. , Schwarze, C.

& von Stechow, A. (Haz.). *Meaning, Use, and Interpretation of Language*.

Berlin: de Gruyter, s: 250-269.

Kamp, H. ve Reyle, U., (1993), From Discourse to Logic *Introduction to*

Modeltheoretic Semantics of Natural Language, Formal Logic and Discourse

Representation Theory. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.

Kornfilt, J., (1997), *Turkish*. London: Routledge.

Landeweerd, R., (1998), Discourse semantics of perspective and temporal structure.

Doktora Tezi, University of Groningen.

Lascarides, A., (1992), Knowledge, Causality and Temporal Representation,

Linguistics , 30.5, s. 941-973, Walter de Gruyter, Berlin, New York.

Lascarides, A. ve Oberlander, J., (1993), Temporal Coherence and Defeasible

Knowledge, *Theoretical Linguistics*, 19.1, s.1-35, Walter de Gruyter, Berlin,

New York.

Lascarides, A. ve Asher, N., (1991), Discourse Relations and Defeasible Knowledge,

in *Proceedings to the 29th Annual Meeting of the Association of*

Computational Linguistics, s.55-63, Berkeley USA, June 1991.

- Lascarides, A. ve Asher, N. (1993a), A Semantics and Pragmatics for the Pluperfect. *Proceedings of the Annual Meeting of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics*. Utrecht, s.250-59
- Lascarides, A. ve Asher, N., (1993b), Temporal interpretation, discourse relations and commonsense entailment. *Linguistics and Philosophy*, 16: pp. 437-493.
- Mann, W.C. ve Thompson, S., (1987). Rhetorical Structure Theory: A Theory of Text Organization, (İçinde) L. Polanyi (Haz.), *The Structure of Discourse*, Ablex Publishing Corporation.
- Moen, M. and Steedman, M., (1988), Temporal Ontology and Temporal Reference. *Computational Linguistics* 14 (2), s. 15-28.
- Moen, M., (1987), Tense, Aspect and Temporal Reference. Doktora Tezi. University of Edinburgh.
- Moeschler J., (1998), Directional inferences and the conceptual/procedural encoding distinction. *Proceedings of the Relevance Theory Workshop*, University of Luton (8-10 september 1998), s.3-8.
- Moeschler J., (2001), How to infer temporal relations in discourse? *XIX. AESLA Conference*, May,3-5 , Leon, Fransa
- Moeschler, J., (2003), Economy and Pragmatic Optimality: the Case of Directional Inferences , *Generative Grammar@Geneva*, vol. 3, s.1-20.

- Özmen, N., (2005), Türkçede haber söylemi ve bitmişlik görünüşü. *Dilbilim İncelemeleri*. s.224-240, Doğan yayıncılık. Ankara
- Partee, B. H., (1973), Some Structural Analogies between Tenses and Pronouns. *The Journal of Philosophy* 70. s. 601-9.
- Partee, B.H., (1984), Nominal and Temporal Anaphora. *Linguistics and Philosophy* 7. s. 243-86.
- Passonneau, R., (1987), Situations and Intervals. *Proceedings of the 25th Annual Meeting of the ACL*, ACL, Stanford, CA
- Prince, A. ve Smolensky P., (1993), Optimality Theory: constraint interaction in generative grammar. Ms., RutgersUniversity, New Brunswick ve University of Colorado, Boulder.
- Prince, A., ve Smolensky, P., (1991), Notes on Connectionism and Harmony Theory in Linguistics. *Technical Report CU-CS*, s. 533-91. Boulder, CO: Department of Computer Science, University of Colorado.
- Prince, A., ve Smolensky P., (1997), Optimality: From neural networks to universal grammar. *Science* 275, s.1604–1610
- R. Scha ve Polanyi L., (1988), An Augmented Context Free Grammar for Discourse. *Proceedings of the 12th International Conference on Computational Linguistics*, Budapeşte.
- Reichenbach, H., (1947), *Elements of Symbolic Logic*. McMillan, New York.

- Smith, C., (1980), Temporal Structures in Discourse. Christian Rohrer (Haz.), *Time, Tense, and Quantifiers: Proceedings of the Stuttgart Conference on the Logic of Tense and Quantification*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Smith, C., (2001), Discourse modes: Aspectual and tense interpretation. J. et al. Busquets (Haz.), *Cahiers de Grammaire 26: Sémantique et Discours*. Toulouse: ERSS and Université de Toulouse-le Mirail.
- Taylan, E. E. (1996). The parameter of aspect. İçinde Konrat, A. (Ed.), *Proceeding of the Sixth International Conference on Turkish Linguistics*, (153-168). Eskişehir: Anadolu University.
- Taylan, E. E. (1997). Türkçe’de görünüş, zaman ve kiplik ilişkisi: {-DI} biçimbirimi. İçinde D. Zeyrek and Ş. Ruhi (haz.), *XI. Dilbilim Kurultayı Bildiriler* (1-11). Ankara:ODTÜ.
- Ter Meulen, A.,(2000), On the economy of interpretation: semantic constraints on SE-reflexives in Dutch. (İçinde), H.Bennis, M.Everaert and E.Reuland (Haz.) *Interface Strategies*. Amsterdam, KNAW,s. 239-255.
- Uzun, N.E., (1998), Türkçede Görünüş, Kip ve Zaman Üçlüsü. *Dil Dergisi*, Sayı:68, s. 5-21
- Yavaş, F., (1980), *On the meaning of the tense and aspect markers in Turkish*. Doktora Tezi.University of Kansas.

Zeevat, H., (2000), The asymmetry of optimality theoretic syntax and semantics.
Journal of Semantics, 17, 243-262.

Zeyrek, D., (1990), -mİş'in Masallardaki İşlevi Üzerine. *Dilbilim Araştırmaları*, Hitit
 Yayınevi.

Anlatı Veri Tabanı

Kemal, Y., (2004), *İnce Memed*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.

Atılğan, Y, (2000), *Anayurt Otel*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.

Aysu, O, (2001), *Bıçak Sırtı*, İnkılâp Kitapevi.

Aysu, O, (2002), *Taş Plak*, İnkılâp Kitapevi.

Azatoğlu, İ, (2002), *Erguvan Kenti Troya'nın Acı Öyküsü*, İdaköy Çiftlik Evi Yayını.

Özakman, T, (2005), *Şu Çılgın Türkler*, Bilgi Yayınevi.

Özet

Bu tez çalışmasının amacı söylemin zamansal yapısının en uygun bir şekilde yorumlanmasına yönelik bir model sunmaktır. Uygunluk Kuramı'nın temel ilke ve yöntemlerinden yola çıkılarak önerilen bu modelde, söylemin zamansal yapısının yorumlanmasında rol oynayan kısıtlayıcılar kümesi sunulmuş ve bu kısıtlayıcılar arasındaki etkileşim gösterilmiştir. Türkçeden getirilen tanıtılarla geliştirilen bu modelde zamansal yapıyı belirginleştiren üç temel kısıtlayıcı öne sürülmektedir: Zamansal Aynılık, Zaman ve Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcısının bir bileşeni olan Bağımlılık kısıtlayıcıları. Bu kısıtlayıcılardan Zamansal Aynılık ve Zaman kısıtlayıcıları söylemde aktarılan tümcelerın bütüncül anlamını dikkate alan Aynılık kısıtlayıcıları olarak betimlenmiştir. Zamansal yapının yorumlanması sürecinde bu aynılık kısıtlayıcılarının yıkıldığı durumlarda devreye belirtililik kısıtlayıcıları olan Bağımlılık ve Zamansal Çelişkiyi Engelle kısıtlayıcıları devreye girmektedir. Zamansal Aynılık, Zaman ve Bağımlılık kısıtlayıcılarının yıkıldığı görünümde herhangi bir zamansal ilişkinin algılanmadığı gözlenmiştir. Söylemin zamansal yorumlamasının bir uygunlaştırma süreci olduğu ilkesine dayanılarak geliştirilen bu model çerçevesinde, çalışmanın veri tabanını oluşturan anlatı söylemlerinde Zamansal Aynılık kısıtlayıcısının tatmin edildiği sonucuna varılmıştır.

Tez sırasıyla şu bölümleri içermektedir: Birinci bölümde öncelikle söylemin zamansal yapısının yorumlanmasına yönelik yaklaşımlar değerlendirilmekte ve bu yaklaşımların tek bir bakış açısını benimsemesi nedeniyle söylemdeki zamansal ilişkileri bütüncül bir çerçevede açıklamadığı vurgulanmaktadır. Bu bölümde

Uygunluk Kuramı'nın temel ilke ve araçları sunulmakta ve bu kuramın söylemin zamansal yapısını anlamsal, sözdizimsel ve edimsel düzlemlerde açıklamada bütüncül bir kuramsal çerçeve ve yöntem sunduğu sonucuna varılmaktadır. İkinci bölümde, söylemin zamansal yapısının en uygun bir şekilde yorumlanmasına yönelik Zamansal Uygunlaştırma Modeli şeklinde adlandırdığımız bir model geliştirilmekte ve bu yapının yorumlanmasında rol oynayan bir kısıtlayıcılar kümesi sunulmaktadır. Bu bölümde ayrıca zamansal olmama ilişkilerinin nasıl ortaya çıktığı ve bu tür görünümünün ne tür bir sözbilimsel yapı sergilediği üzerinde de durulmaktadır. Üçüncü bölümde zamansal eşzamanlılık ilişkileri ele alınmakta, zamansal paralellik ve zamansal içerme ilişkilerinin algılanmasında rol oynayan Aralık kısıtlayıcıları sunulmaktadır. Dördüncü bölüm zamansal öncelik ve sonralık ilişkileri üzerinde durmakta, çift yönlü uygunlaştırma bakış açısı çerçevesinde söylemin hiyerarşik yapısını dikkate alan Paralellik kısıtlayıcısını tanıtmaktadır. Son bölümde ise çalışmanın bulguları tezin amacı doğrultusunda vargılar oluşturmak üzere değerlendirilmektedir.

Abstract

The aim of this dissertation is to propose a model for the optimal interpretation of temporal structure in discourse. In the model which is based on the basic principles and methods of Optimality Theory, a set of constraints which play a role on the interpretation of temporal structure in discourse are proposed and the interactions between these constraints are presented. The model which is developed on the basis of Turkish data includes three basic constraints which determine the temporal structure in discourse: Temporal Faithfulness Constraint, Time Constraint and Contingency Constraint which is a component of Avoid Temporal Contradiction Constraint. Temporal Faithfulness Constraint and Time Constraint are described as Faithfulness Constraints which take the compositional meanings of the sentences in a discourse into account. In certain cases where these Faithfulness Constraints are violated, Contingency and Avoid Temporal Contradiction Constraints come into effect for the optimal interpretation. It is observed that no temporal relation is inferred in cases where Temporal Faithfulness Constraint, Time Constraint and Contingency Constraints are violated. Within the framework of the model which is developed on the basis of the principle that takes the interpretation of the temporal structure in discourse as an optimization process, it is concluded that Temporal Faithfulness Constraint is satisfied in narrative discourses.

The dissertation includes the following chapters: First chapter evaluates the approaches to the interpretation of temporal structure in discourse and they are criticized for not giving a complete explanatory account of temporal structure in

discourse. In this chapter the basic principles and tools of Optimality Theory are introduced and it is concluded that Optimality Theory provides a complete theoretical framework for a unified explanation of temporal structure in discourse at semantic, syntactic and pragmatic levels. In second chapter, a model which is called ‘Temporal Optimization Model’ is developed for the most optimal interpretation of the temporal structure in discourse and a set of constraints which play a role on the interpretation of this structure are presented. In this chapter how atemporal relations occur and what kind of rhetorical relations such atemporal relations show are also discussed. Third chapter concentrates on temporal simultaneity relations and introduces Interval Constraints which determine the temporal parallelism and inclusion relations. Fourth chapter focuses on temporal anteriority and posteriority relations and introduces Parallelism Constraint which takes the hierarchical structure of discourse into account from a Bi-directional Optimality perspective. The last chapter evaluates and overviews the findings of the study.